

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

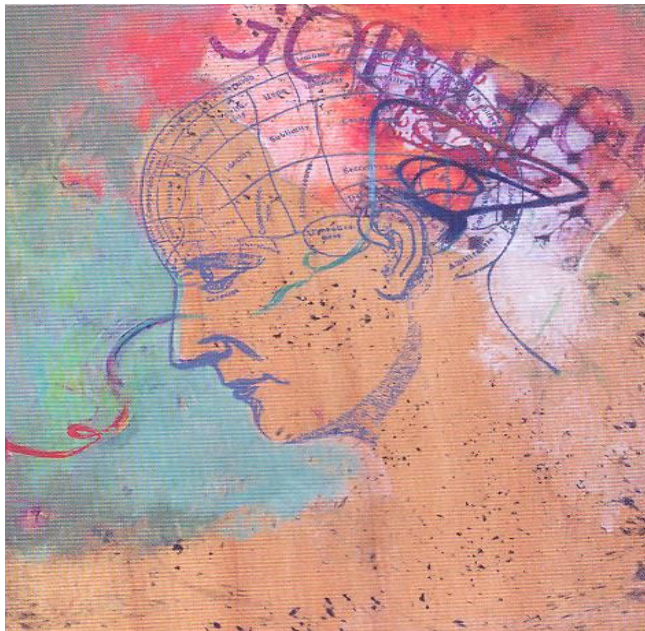
ΜΟΝΑΔΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ & ΒΙΩΜΑΤΙΚΗΣ, ΕΥΡΕΤΙΚΗΣ
& ΔΙΑΛΟΓΙΚΗΣ/ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ **ΜΕ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ**

ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΟΡΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΣΜΕΝΩΝ
ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΠΟΙΟΤΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΩΝ:
ΔΙΕΥΡΥΝΟΝΤΑΣ ΤΙΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΤΟΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ

Επιμέλεια Μάριος Α. Πουρκός

Πανεπιστήμιο Κρήτης

25, 26 & 27 Νοεμβρίου 2011

UNIVERSITY OF CRETE

**Laboratorial Unit of Ecological Psychology and
Heuristic, Experiential and Dialogic-
Communicative Psychopedagogy**

**LABORATORY OF PSYCHOLOGICAL
RESEARCH**

**DEPARTMENT OF PRESCHOOL EDUCATION
FACULTY OF EDUCATION**

TRANSDISCIPLINARY SYMPOSIUM

**POSSIBILITIES AND LIMITS OF ARTS-BASED
QUALITATIVE RESEARCH METHODOLOGIES:
EXPANDING HORIZONS, CREATING LINKS**

PROGRAMME & ABSTRACT BOOK

Editor Marios A. Pourkos

**25, 26 & 27 November 2011
Gallos University Campus
74100 Rethymnon, Crete**

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος του Συμποσίου

Μάριος Α. Πουρκός, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 0030-6936550791, Ηλεκτρονική διεύθυνση: mpourkos@gmail.com

Επιστημονική Επιτροπή

Μάριος Α. Πουρκός, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Ελπίδα Ρίκου, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Α.Σ.Κ.Τ.
Μάνος Σαββάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Μανόλης Τζανάκης, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Χρήστος Βαρβαντάκης, Free University in Berlin
Μιχάλης Κοντοπόδης, University of Amsterdam

Δημόσιες Σχέσεις

Αγγελική Πολύζου, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Γραμματεία του Συμποσίου

Αλεξία Διονυσοπούλου, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 0030-28310-77706.

Γραμματειακή Υποστήριξη

Ιωάννης Βελής, Αιμιλία Δούκα, Δέσποινα Ζαχαράκη, Ευγενία Καζούλη-Πλαϊτάκη, Ανθή Καραμπούζη, Άννα Λαμπράκη & Αικατερίνη Λεμπιδάκη

Ταμίας

Μάριος Α. Πουρκός, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αλεξία Διονυσοπούλου, Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΞΕΝΟΙ ΠΡΟΣΚΕΚΛΗΜΕΝΟΙ ΟΜΙΑΗΤΕΣ (KEYNOTE SPEAKERS):

Michael Guggenheim, Ph.D., Lecturer, Department of Sociology, Goldsmiths, University of London, New Cross, London, SE14 6NW, UK, Tel.: ++44-(0)20-79197731. Web site: <http://www.migug.net>,
<http://www.gold.ac.uk/csisp/members/externalmembers/guggenheimmichael/>
E-mail: m.guggenheim@gold.ac.uk

Brett M. Smith, Ph.D., Co-Director, Qualitative Digital Research Lab (LiQuiD) Loughborough University.
- Editor, *Qualitative Research in Sport, Exercise & Health*
- Associate Editor, *Psychology of Sport & Exercise*
- Member of The Peter Harrison Centre for Disability Sport
E-mail: B.M.Smith@lboro.ac.uk
Web site: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ssehs/staff/academic/brett-smith.html>

Andrew C. Sparkes, Ph.D., Professor of Sport and Body Pedagogy, Liverpool John Moores University, England. Tel.: 0151-231-5231.
E-mail: A.C.Sparkes@ljmu.ac.uk
Web sites: <http://www.ljmu.ac.uk/ECL/114615.htm>
http://www.sshs.ex.ac.uk/qru_files/qru_staff.htm#sparkes

Helle Vinther (or Winther), Ph.D., Senior Lecturer, Department of Exercise and Sport Sciences, Section of Human and Social Sciences, University of Copenhagen, Address: Nørre Allé 51, DK-2200 Copenhagen N, Denmark, Tel.: +45 35 32 08 06. E-mail: hwinther@ifi.ku.dk

ΟΜΙΑΗΤΕΣ ΜΕ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

Κωνσταντίνος Αϊβαλιώτης, Υποψήφιος Διδάκτορας, Τμήμα Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών. Ηλεκτρονική διεύθυνση: aivaliotisk@gmail.com

Χρήστος Βαρβαντάκης, Υποψήφιος Διδάκτορας, Free University, Berlin, Germany. Ηλεκτρονική διεύθυνση: rudrrrr@googlemail.com

Αθανάσιος Βέρδης, Ph.D., Λέκτορας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ιλίσια, Αθήνα. Διεύθυνση: Τδης 21, Γέρακας, Τηλ.: 6977714451 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: oxoniana@gmail.com

Ειρήνης Γαβριλάκη, Αρχαιολόγος, Τμηματάρχης Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων, ΚΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου, Τηλ.: 28310-2997, 6976808738 (κινητό). Ηλεκτρονική Διεύθυνση: eigavrilaki@gmail.com

Νικόλαος Γραίκος, Ph.D., Δρ. Ιστορίας της Τέχνης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Σχολικός Σύμβουλος της 1ης Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης νομού Πιερίας. Διεύθυνση: Αμύντα 20, Κατερίνη 60100. Τηλ.: 6977402088 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: graikos@otenet.gr

Παρασκευή Δεληκάρη, Ph.D., Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Αποσπασμένη στην Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών. Διεύθυνση επικοινωνίας: Τζουμαγιάς 75, Περιστέρι 12131, Αθήνα. Τηλ.: 6972926903 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: delikaripar@social.soc.uoc.gr, pdelikar@ecd.uoa.gr

Γιάννης Ζαϊμάκης, Ph.D., Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 28310-77495 (γραφείο), 2810-

- 327083 (οικία), 6978413095 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: zaimakisj@social.soc.uoc.gr
- Λευτέρης Ζούρος, Ph.D.**, Ομότιμος Καθηγητής Εξελικτικής Βιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Αντεπιστέλλον Μέλος Ακαδημίας Αθηνών. Ηλεκτρονική διεύθυνση: zouros@biology.uoc.gr
- Michael Guggenheim, Ph.D.**, Department of Sociology, Goldsmiths, University of London, New Cross, London, SE14 6NW, UK, Tel.: ++44-(0)20-79197731. Web site: <http://www.migug.net>, <http://www.gold.ac.uk/csisp/members/externalmembers/guggenheimmichael/>
E-mail: m.guggenheim@gold.ac.uk
- Φυλία Ίσαρη, Ph.D.**, Λέκτορας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ιλίσια, Αθήνα, Τηλ.: 210-9853525 (οικία), 6978442241 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: issariaph@psych.uoa.gr
- Λίτση Κανελλοπούλου, Ph.D.**, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ιλίσια, Αθήνα. Ηλεκτρονική διεύθυνση: lcanel@psych.uoa.gr
- Πανσανίας Καραθανάσης, Υποψήφιος Διδάκτορας**, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας & Ιστορίας Πανεπιστημίου Αιγαίου, Τηλ.: 6936529315 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: pafsaniask@gmail.com
- Φύλιππος Καργόπουλος, Ph.D.**, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Μητροπολίτη Χρυσάνθου 4, 55236 Πανόραμα Θεσσαλονίκης, Τηλ.: 2310-997375 (γραφείο), 6974415190 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: kargop@psy.auth.gr
- Τόνια Κοντογιάννη, Ηθοποιός, Παιδαγωγός-Εμπνηχώτρια Θεατρικού Παιχνιδιού**, Τηλ.: 28310-52695 (οικία), 6948828384 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: kopetri2004@yahoo.gr
- Μιχάλης Κοντοπόδης, Ph.D.**, Εκλεγμένος Επίκουρος Καθηγητής (υπό διορισμό) στο Τμήμα Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Ερευνητής στο Amsterdam Institute of Social Science Research, University of Amsterdam, Kloveniersburgwal 48, 1012 CX Amsterdam, The Netherlands. Tel.: +31(0)-20-525-2456. Ηλεκτρονική διεύθυνση: michaliskonto@googlemail.com, Web: <http://mkontopodis.wordpress.com/>
- Δημήτρης Κουτάντος, Ph.D.**, Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, Τηλ.: 6957008442. Ηλεκτρονική διεύθυνση: koutantossdimitri@hotmail.com
- Αντώνης Λιοδάκης, Ψυχίατρος-Ψυχοθεραπευτής, Διευθυντής του Κέντρου Ψυχικής Υγείας Ρεθύμνου**, Τηλ.: 28310-20799 (εργασία), 6972502339 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: liodakis@cepsyre.gr
- Γιώργος Νικολακάκης, Ph.D.**, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλων, 74100 Ρέθυμνο, Κρήτη, Τηλ.: 28310-77237 (εργασίας), 6974854450 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: nikolakakis@phl.uoc.gr
- Σοφία Μπαλαμούτσου, Ph.D.**, Συμβουλευτική Ψυχολόγος, Keele University, UK.
- Δημήτρης Μπόκης, Κοινωνιολόγος, Απόφοιτος του ΠΜΣ του Τμήματος Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης**, Τηλ.: 6937528573 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: dbokis@gmail.com
- Νίνα Παππά, Εικαστικός, Διδάκτωρ Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ**, Τηλ: 210-6725139, Φαξ: 210-6749372 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: ninap@otenet.gr
- Ασπασία Παπαναστασίου, Ph.D.**, Καθηγήτρια στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Ηλεκτρονική διεύθυνση: aspa_papanastasiou@yahoo.com
- Νικόλαος Παπαχριστοδούλου, Μεταπτυχιακός Φοιτητής Τμήματος Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης**, Τηλ.: 6974133888 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: nikos.papachristodoulou@gmail.com

- Νίκος Παπαχριστόπουλος**, Ph.D., Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτης, Διδάσκων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών. Ηλεκτρονική διεύθυνση: papachristo@social.soc.uoc.gr
- Αθηνά Πεγκλίδου**, Ph.D., Διδάσκουσα Π.Δ. 407/80, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ηλεκτρονική διεύθυνση: peglidou@hotmail.com
- Αγγελική Πολύζου**, Ph.D., Διδάσκουσα Π.Δ. 407/80, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74 100 Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Ρέθυμνο, Κρήτη. Τηλ.: 28310-77618 (γραφείο). Ηλεκτρονική διεύθυνση: apolyzou@edc.uoc.gr
- Μάριος Α. Πουρκός**, Ph.D., Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Διευθυντής του Εργαστηρίου Ψυχολογικών Ερευνών και της Μονάδας Οικολογικής Ψυχολογίας και Βιωματικής, Ευρετικής και Διαλογικής-Επικοινωνιακής Ψυχοπαιδαγωγικής, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74100 Ρέθυμνο, Κρήτη. Τηλ.: 28310-53961 (οικία), 77666 (γραφείο), 6936550791 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: mpourkos@gmail.com
- Κωνσταντίνος Β. Πρόιμος**, Ph.D., Διδάσκων στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Τηλ./τηλεομ.: 28210-23169 (οικία), 6977607580 (κινητό). Διεύθυνση: I. Καποδιστρίου 50-52, 73133 Χανιά, Κρήτη. Ηλεκτρονική διεύθυνση: proimos@arch.tuc.gr, cproimos@otenet.gr
- Θάλεια Ραντοπούλου**, Εικαστικός, Υποψήφια Διδάκτωρ Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης ΑΣΚΤ.
- Ελπίδα Ρίκου**, Ph.D., Διδάσκουσα Ανθρωπολογίας της Τέχνης, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Α.Σ.Κ.Τ., Τηλ.: 6977535205. Ηλεκτρονική διεύθυνση: elpidarikou@gmail.com
- Μάνος Σαββάκης**, Ph.D., Εκλεγμένος Λέκτορας (υπό διορισμό), Διδάσκων Π.Δ. 407/80, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Λόφος Ξενία, Μυτιλήνη, Τ.Κ. 81100, Τηλ.: 28310-20805, 6973349435 (κινητό), Φαξ: 28310-23085. Ηλεκτρονική διεύθυνση: msavvakis@soc.aegean.gr
- Κυριακή Σαμαρτζή**, Ph.D., Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο της Ανζέ στο Παρίσι. Ηλεκτρονική διεύθυνση: kyria.sam@hotmail.com
- Ειρήνη Σηφάκη**, Ph.D., Διδάσκουσα στο Τμήμα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Τηλ.: 2810-257331, 6973740942 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: sifaki@social.soc.uoc.gr
- Σπύρος Σιάκας**, Ph.D., Σκηνοθέτης και Animator στην δημιουργία εκπαιδευτικών ταινιών και πολυμεσικού υλικού για παιδιά και ενήλικες, Επιστημονικός Συνεργάτης, Τμήμα Γραφιστικής ΤΕΙ Αθήνας, Τηλ.: 6976314001 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: sthsiakas@yahoo.gr Ιστοτόπος: <http://www.siakasanimation.com/>
- Χρυσούλα Σκεπετζή**, Ζωγράφος-Ποιήτρια, Τηλ.: 28310-26653 (οικία), 28310-77719 (γραφείο), 6976955084 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: skepetzi@admin.uoc.gr
- Brett M. Smith**, Ph.D., Co-Director, Qualitative Digital Research Lab (LiQuiD) Loughborough University.
 - Editor, *Qualitative Research in Sport, Exercise & Health*
 - Associate Editor, *Psychology of Sport & Exercise*
 - Member of The Peter Harrison Centre for Disability Sport
 E-mail: B.M.Smith@lboro.ac.uk
 Web site: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ssehs/staff/academic/brett-smith.html>
- Andrew C. Sparkes**, Ph.D., Professor of Sport and Body Pedagogy, Liverpool John Moores University, England. Tel.: 0151-231-5231.
 E-mail: A.C.Sparkes@ljmu.ac.uk
 Web sites: <http://www.ljmu.ac.uk/ECL/114615.htm>
http://www.sshs.ex.ac.uk/qru_files/qru_staff.htm#sparkes
- Δέσποινα Σταματοπούλου**, Ph.D., Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης. Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου,

74100 Ρέθυμνο, Κρήτη, Τηλ.: 28310-77232 (γραφείο), 6932646348 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: stamatop@phl.uoc.gr

Χριστίνα Στριφτόμπολα, Ψυχολόγος, Χορογράφος, Καθηγήτρια Χορού, Performer, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ιλίσια. Ηλεκτρονική διεύθυνση: mesomorphcompany@yahoo.gr

Μαρίνα Σωτηροπούλου-Ζορμπαλά, Ph.D., Επίκουρη Καθηγήτρια, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74100 Ρέθυμνο, Κρήτη, Τηλ.: 28310-77662 (γραφείο). Ηλεκτρονική διεύθυνση: marinazorb@edc.uoc.gr

Μανόλης Τζανάκης, Ph.D., Λέκτορας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστημιούπολη Γάλλου, 74100 Ρέθυμνο, Κρήτη, Τηλ.: 28310-77494 (γραφείο). Ηλεκτρονική διεύθυνση: tzanakism@social.soc.uoc.gr

Αικατερίνη Τζέκου, Ph.D., Καθηγήτρια στο Βαρβάκειο Πειραματικό Γυμνάσιο, Τηλ.: 210-6008655, 6945077206 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: aikatsekou@yahoo.gr

Σοφία Τρούλη, Αρχαιολόγος, Μουσειολόγος, Υποψήφια Διδάκτωρ στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ηλεκτρονική διεύθυνση: arisvi@hotmail.com

Μελπομένη Τσίγκρα, Ph.D. στις Επιστήμες Αγωγής, Κοινωνική Ανθρωπολόγος και Νηπιαγωγός, Τηλ.: 24210-50719. Ηλεκτρονική διεύθυνση: mtsigra@gmail.com

Βασίλική Τσούρτου, Ph.D., Λέκτορας, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 28310-77202 (γραφείο). Ηλεκτρονική διεύθυνση: vtsourtou@phl.uoc.gr

Εύα Φραγκιαδάκη, Ph.D., Συμβουλευτική Ψυχολόγος. Διεύθυνση: Χατζημιχάλη Γιάνναρη 7, 71201, Ηράκλειο, Κρήτη, Τηλ.: 2810-223795, Fax: 2810-223795. Ηλεκτρονική διεύθυνση: evafragkiadaki@gmail.com

Κορίνα Χατζηνικολάου, Ph.D., Εκλεγμένη Λέκτορας (υπό διορισμό) στο Τμήμα Ψυχολογίας Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ψυχολόγος/Ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, Πρόεδρος της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης «Ψ-polis» (Ινστιτούτο Ψυχολογικής, Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ανάπτυξης). Ηλεκτρονική διεύθυνση: khatzinikolaou@ich-mhsw.gr / khatzinikolaou@ich.gr

Αντώνης Γ. Χουρδάκης, Ph.D., Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 28310-77611. Ηλεκτρονική διεύθυνση: ahurdakis@edc.uoc.gr

Κώστας Χριστίδης, Υποψήφιος Διδάκτορας, Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τηλ.: 28310-77591 (γραφείο), 6937185392 (κινητό). Ηλεκτρονική διεύθυνση: kxristidis@edc.uoc.gr

Έφη Ψυλλάκη, Ph.D., Αρχαιολόγος, Δρ. Πολιτισμικών και Κοινωνικών Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης. Διεύθυνση: Λόφος Σεμέλη, 71500 Ηράκλειο, Κρήτη, Τηλ.: 2810-261920. Ηλεκτρονική διεύθυνση: efi1610@hotmail.com

Helle Vinther (or Winther), Ph.D., Senior Lecturer, Department of Exercise and Sport Sciences, Section of Human and Social Sciences, University of Copenhagen, Address: Nørre Allé 51, DK-2200 Copenhagen N, Denmark, Tel: +45 35 32 08 06. E-mail: hwinther@ifi.ku.dk

ΣΚΕΠΤΙΚΟ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

Οι βασισμένες στην τέχνη ερευνητικές μεθοδολογίες και πρακτικές, όπως είναι αυτές που σχετίζονται με την αφήγηση, τη λογοτεχνική γραφή, την ποίηση, τη μουσική, το κολάζ, τις περφόρμανς, την κίνηση και το χορό, τις οπτικές τέχνες, την εικαστική αναπαράσταση, το φιλμ (κινηματογράφος, ντοκιμαντέρ), το ιχνογράφημα, το θέατρο, το τραγούδι κ.λπ., είναι ένα σύνολο μεθοδολογικών εργαλείων που χρησιμοποιούνται από τους ποιοτικούς κυρίως ερευνητές ως νέα μεθοδολογικά εργαλεία και ως τρόπος διεύρυνσης του ερευνητικού τους σχεδιασμού. Μπορούν να εφαρμοστούν σε όλες ή σε μερικές μόνο φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας από τη συλλογή μέχρι την ανάλυση, ερμηνεία και αναπαράσταση των δεδομένων. Οι ερευνητές των προσεγγίσεων αυτών επιχειρούν να αξιοποιήσουν και να προσαρμόσουν τις δυνατότητες και τα μέσα που διαθέτουν οι διάφορες δημιουργικές τέχνες για να ερευνήσουν και να αναπαραστήσουν κοινωνικά ερευνητικά ερωτήματα. Πρόκειται για ολιστικούς, συμμετοχικούς και ενσώματους τρόπους ερευνητικής προσέγγισης όπου πέρα από τις προσπάθειες σύνδεσης της θεωρίας με την πράξη υπάρχει η φιλοδοξία να αποτελέσουν μια νέα θεωρητική και επιστημολογική βάση για την έρευνα των κοινωνικών επιστημών.

Στόχος του διεπιστημονικού συμποσίου είναι η πραγμάτευση και ο κριτικός αναστοχασμός καίριων θεωρητικών, επιστημολογικών, ηθικών, δεοντολογικών και μεθοδολογικών ζητημάτων που αφορούν τις τέχνες (ζωγραφική, ποίηση, μουσική, χορός, κινηματογράφος, θέατρο κ.ά.) και τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένες ποιοτικές προσεγγίσεις στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών (π.χ. εθνογραφική, φαινομενολογική, ερμηνευτική, οικολογική, κοινωνικο-πολιτισμική, βιογραφική, αφηγηματική, έρευνα-δράση, κ.ά.), έχοντας ως βασικό άξονα προβληματισμού τις δυνατότητες δημιουργικής τους σύνθεσης και κατά συνέπεια διεύρυνσης και εμπλουτισμού του ερευνητικού σχεδιασμού. Ένας άλλος βασικός στόχος του συμποσίου είναι να παρέχει στους φοιτητές και νέους ερευνητές εναλλακτικές προσεγγίσεις της ποιοτικής έρευνας και καινούργιους τρόπους σκέψης σχετικά με την καλλιτεχνική-ερευνητική-διδασκτική τους ταυτότητα. Μιλώντας πιο συγκεκριμένα, μερικοί από τους στόχους του συμποσίου είναι:

1. Να προσδιοριστούν και να διερευνηθούν οι ρόλοι που διαδραματίζει η τέχνη στην ποιοτική έρευνα των κοινωνικών επιστημών και γενικότερα το ζήτημα της τέχνης ως γνωστικής και ερευνητικής διαδικασίας.
2. Να κατανοηθούν οι σχέσεις μεταξύ των διαδικασιών και των αναπαραστατικών μορφών της τέχνης και των διαδικασιών και αναπαραστατικών μορφών της έρευνας.
3. Να διερευνηθούν τα χαρακτηριστικά και οι ποιότητες της έρευνας που σχετίζονται ή βασίζονται στην τέχνη και με σχετικά ζητήματα.
4. Να προσδιοριστούν και να αναδειχθούν οι δυνατότητες και τα όρια των εναλλακτικών αυτών μεθοδολογιών.

Στην παρουσίαση των προσεγγίσεων αυτών, που θα προσπαθήσουμε να γίνει με τη μορφή πάνελ, ο προβληματισμός και η συζήτηση θα εστιαστεί στα ακόλουθα βασικά ζητήματα:

1. Πώς η τέχνη συνδέεται με τη γνώση και γιατί και πώς η τέχνη και η έρευνα συναντούνται ή μπορούν να συναντηθούν για την προώθηση της γνώσης;
2. Τι θέση έχει η τέχνη ή θα μπορούσε να έχει στα διάφορα πλαίσια της έρευνας των κοινωνικών επιστημών;
3. Πώς η τέχνη μπορεί να συνδυαστεί με την έρευνα των κοινωνικών επιστημών; Πώς η τέχνη μπορεί να πλαισιώσει και να επηρεάσει τη θεωρία και την πρακτική των κοινωνικών επιστημών;
4. Πώς οι βασισμένες στην τέχνη ερευνητικές μεθοδολογίες των κοινωνικών επιστημών λειτουργούν στην πράξη;
5. Ποια είναι η σχέση της βασισμένης στην τέχνη έρευνας των κοινωνικών επιστημών με τις άλλες μορφές έρευνας;

6. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά των διάφορων μεθοδολογιών και ειδών της βασισμένης στην τέχνη έρευνας των κοινωνικών επιστημών;
7. Πώς η ποιότητα των εναλλακτικών αυτών μορφών έρευνας κρίνεται ή αξιολογείται;
8. Ποιες είναι οι δυνατότητες και τα όρια της σύνδεσης των τεχνών με την έρευνα των κοινωνικών επιστημών;
9. Τι τάσεις υπάρχουν σχετικά με τις βασισμένες στην τέχνη ερευνητικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών;
10. Γιατί είναι αναγκαίες οι βασισμένες στην τέχνη μεθοδολογικές προσεγγίσεις για την έρευνα των κοινωνικών επιστημών;
11. Τι είδους αλήθειες, που αφορούν την έρευνα των κοινωνικών επιστημών, παράγονται από τις συγκεκριμένες εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις; Ποια είναι η φύση της ποιότητας των αληθειών που παράγονται στο πλαίσιο των βασισμένων στην τέχνη μεθοδολογικών προσεγγίσεων;
12. Τι είδους κριτήρια αξιολόγησης της έρευνας (κριτήρια αξιοπιστίας και εγκυρότητας) ισχύουν στις συγκεκριμένες εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις και σε τι διαφέρουν τα κριτήρια αυτά από τα κριτήρια που εφαρμόζονται στις ποσοτικές και θετικιστικά προσανατολισμένες προσεγγίσεις;

ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

- Τέχνη και Κοινωνικές Επιστήμες: Η Σπουδαιότητα και ο Ρόλος της Τέχνης στην Έρευνα και τη Γνώση
- Τέχνη και Διεπιστημονικές (Transdisciplinary) Ερευνητικές Πρακτικές
- Θεωρητικό Πλαίσιο, Βασικές Παραδοχές και Θέσεις των Βασισμένων στην Τέχνη Μεθόδων Έρευνας
- Ζητήματα Ανάλυσης Δεδομένων, Ερμηνείας και Αναπαράστασης στις Βασισμένες στην Τέχνη Μεθόδους Έρευνας
- Ζητήματα Αξιολόγησης των Βασισμένων στην Τέχνη Μεθόδων Έρευνας
- Ζητήματα Σωματικότητας και Υποκειμενικότητας στις Βασισμένες στην Τέχνη Ερευνητικές Πρακτικές
- Αισθητικά και Δεοντολογικά Ζητήματα στις Βασισμένες στην Τέχνη Μεθόδους Έρευνας
- Προοπτικές και Όρια των Βασισμένων στην Τέχνη Μεθόδων Έρευνας: Πλεονεκτήματα και Μειονεκτήματα των Καλλιτεχνικών Ερευνητικών Προσεγγίσεων
- Πρακτικές Συνεπαγωγές των Βασισμένων στην Τέχνη Ερευνητικών Πρακτικών στις Κοινωνικές Επιστήμες
- Βίωμα, Μεταφορά και Βασισμένες στην Τέχνη Μέθοδοι Έρευνας
- Ηθική και Αισθητική της Εικόνας και της Αναπαράστασης στην Ανθρωπολογία
- Διάλογοι μεταξύ Ανθρωπολογίας και Σύγχρονης Τέχνης στο Πλαίσιο της Επιτόπιας Έρευνας
- Το Ντοκιμαντέρ στην Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών: Το Παράδειγμα του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας (1903-1957)
- Η Οπτική Τέχνη ως Μέθοδος Έρευνας
- Η Τέχνη ως Ερευνητικό Εργαλείο στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση
- Ο Ρόλος της Τέχνης στην Ψυχαναλυτική Ερευνητική Μεθοδολογία
- Η Χρήση του Μύθου στην Κοινωνική Έρευνα
- Τα Animations και τα Κόμικς στην Ποιοτική Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών
- Η Ποίηση και το Γκράφιτι ως Μέθοδος Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες
- Ο Χορός και η Κίνηση στην Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών
- Οι Εικαστικές Τέχνες ως Μέθοδοι Έρευνας
- Το Θέατρο και το Performance ως Μέθοδος Έρευνας

AIMS AND SCOPE OF THE SYMPOSIUM

Arts-based research practices, such as those employing narrative inquiry, literary writing, poetry, music, collage, performance, movement and dance, visual art, visual representation, film (cinema, documentary film, animation), sketches, theater, singing, etc., constitute a set of methodological tools used mainly by qualitative researchers. They open up a new range of research questions and topics, expanding the diversity of audiences exposed to social research. Thus, they enrich the qualitative paradigm, broadening the notion of research design. These interdisciplinary arts-based methodological tools and practices relate to all phases of the research endeavor: data collection, analysis, interpretation, and representation. Researchers within these approaches attempt to exploit and adapt their capabilities and resources available to the various creative arts in order to explore and reconstruct social research issues and questions. Many researchers suggest that an artistic method, such as visual art or performance, can serve as a complete methodology in itself. Moreover, arts-based practices have allowed us to posit new research questions, to ask perennial questions in new ways, and reach new, non-academic audiences. This holistic, participatory and embodied research approach aims at nothing less than suggesting a new theoretical and epistemological paradigm for social science research.

This symposium focuses on discussing and reflecting on issues emerging from arts-based research practices within the qualitative paradigm; More specifically, it aims to encourage reflections upon key theoretical, epistemological, ethical and methodological issues relating to the arts-based research practice within particular qualitative research approaches (e.g. ethnographic, phenomenological, interpretive, ecological, socio-cultural, biographical, narrative, action research, etc.), mapping new trends in the area, and addressing the issue of using arts-based mixed methodologies. Furthermore, we would like to posit the question of the limits of this approach, reflecting upon the criticisms that arts-based qualitative research has received so far. We will also address issues of validity, credibility, subjectivity and truth, as emerging through arts-based qualitative research practices.

Another key objective of the symposium is to provide students and novice researchers with alternative approaches to qualitative research and new ways of thinking and knowing about the relationships between artistic practices, arts-based research, and teaching.

More specifically, some of the objectives of the symposium are:

5. To define and explore the role(s) of the arts in qualitative social science research, and more generally, of art as a cognitive tool and research process;
6. To understand the relationships between artistic processes and representational forms used in the arts, and processes and representational forms used in social research;
7. To explore features and qualities of research, which are, further, informed by or based in the arts;
8. To articulate challenges inherent in these methodologies;
9. To identify and demonstrate the potential, as well as the limitations of these alternative methodologies.

Some of the key questions that this symposium will address - which could be the basis of forming key areas for discussion and debate -, are the following:

1. How art relates to knowledge, why and how art and research can bring about advances in and promotion of knowledge?
2. To what extent could the arts be used in various social science research contexts?
3. How art can be combined with social science research? How can art frame and affect the social science theory and practice?
4. What do art-based research methodologies look like in practice?
5. What is the relationship of art-related research to other forms of research in social science?

6. What are the features and the characteristics of the various methodologies and genres of social science art-research?
7. How can 'quality' of these alternative methodologies or genre research be defined and/or ensured?
8. What are the possibilities and limitations of art-based social science research?
9. Which are the key historical and epistemological parameters that have led to emergence of arts-based research as part of social science research?
10. What are the recent trends in art-based social research?
11. Why art-based social science research methodologies are necessary and useful?
12. What are the conceptions of 'truth' that are produced by these alternative methodological approaches?
13. What research criteria (criteria of reliability and validity) are applicable to specific alternative methodological approaches and how these criteria may differ from those used in quantitative and positivist approaches?

SYMPOSIUM TOPICS

- Creative Arts and Social Sciences: The Importance and Role of Arts in Social Research and Knowledge
- Creative Arts and Transdisciplinary Research Practices
- Theoretical Framework, Basic Assumptions and Positions of Arts-Based Research Methods
- Data Analysis, Interpretation, and Representation in Arts-Based Research Practices
- Issues of Assessment in Arts-Based Research Methods (Validity, Authenticity, Trustworthiness)
- Issues of Embodiment and Subjectivity in Arts-Based Research Practices
- Aesthetic and Ethical Issues in Arts-Based Research Methods
- Perspectives and Limits of Arts-Based Research Methods: Advantages and Disadvantages of Artistic Research Approaches
- Exploding Myths and Building Coalitions: Crossing the Art and Science Divide
- Practical Implications of Arts-Based Research Methods in Social Sciences
- Science and the Unused Possibilities of Visual and other Translations
- Lived Experience, Metaphor and Arts-Based Research
- Ethics and Aesthetics of Picture and Representation in Anthropology
- Dialogs between Anthropology and Contemporary Art in the Context of Fieldwork Research
- The Documentary Research in the Social Sciences: The Example of Spinalonga Leper Hospital (1903-1957)
- The Visual Art as a Research Method
- The Creative Arts as a Research Tool in Psychology and Education
- Image-Based Psychological and Educational Research
- The Role of Creative Arts in Psychoanalytic Research Methodology
- Ethnographic Creative Non-fiction
- Biographical Narrative Interpretive Method
- The Use of Fiction in Social Research
- Risky Representations for the Performing Self and Others
- Animations and Comics in Qualitative Research
- Poetry and Graffiti as a Qualitative Research Method in Social Sciences
- Dance and Movement in Social Science Research
- Drama and Performance as a Research Method

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΟΛΕΣ ΟΙ ΣΥΝΕΔΡΙΕΣ ΘΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑ Δ7

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 25-11-2011

08:30-09:00 Εγγραφές – Παραλαβή Φακέλων

09:00-09:10 Χαιρετισμός από τον Κοσμήτορα της Σχολής Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Κρήτης Καθηγητή κ. **Αντώνη Χουρδάκη** και τον Πρόεδρο του Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης Αναπληρωτή Καθηγητή κ. **Αντρέα Φουντουλάκη**

ΠΡΩΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΓΝΩΣΗ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΑΝΟΛΗΣ ΔΑΦΕΡΜΟΣ

09:10-09:30	1.	<i>Οι Βασισμένες στην Τέχνη Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας: Μια Εισαγωγή</i> Μάριος Α. Πουρκός
09:30-09:50	2.	<i>Επιστημονικές και Ανθρωπιστικές Προσεγγίσεις στη Συνείδηση: Η Σπουδαιότητα της Τέχνης στην Έρευνα και τη Γνώση</i> Φίλιππος Β. Καργόπουλος
09:50-10:10	3.	<i>Η Θέση της Τέχνης στη Διαφορετικότητα, Ενοποίηση και Ιεράρχηση της Γνώσης</i> Λευτέρης Ζούρος
10:10-10:30	4.	<i>Η Αναστοχαστική Πλευρά της Τέχνης: Συνγνώμη και Συγχώρηση σύμφωνα με τον Πίνακα Η Επιστροφή του Ασότου του Rembrandt (c. 1668)</i> Κωνσταντίνος Β. Πρώιμος
10:30-10:50	5.	<i>Η Έρευνα-Γνώση-Αλήθεια στις Εικαστικές Τέχνες και τις Κοινωνικές Επιστήμες: Αμφίδρομες Σχέσεις, Παράλληλες Διαδρομές, Κοινοί Τόποι</i> Κώστας Χριστίδης
10:50-11:10	6.	<i>Η Τέχνη ως Μεθοδολογικό-ερευνητικό Εργαλείο των Κοινωνικών Επιστημών: Επιστημολογικοί Προβληματισμοί για τη μεταξύ τους Σχέση</i> Δέσποινα Σταματοπούλου
11:10-11:40		Συζήτηση

11:40-12:10 Διάλειμμα

ΔΕΥΤΕΡΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

Ο ΧΟΡΟΣ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ

12:10-12:30	7.	<i>Νοηματοδότηση του Σωματικού Βιώματος και της Ενσώματης Ταυτότητας μέσα από την Κίνηση και το Χορό σε μία Ομάδα Απεξάρτησης</i> Χριστίνα Στριφτόπολα, Φιλία Ίσαρη & Λίσσυ Κανελλοπούλου
12:30-12:50	8.	<i>«Τι μου Αρέσει στην Κρίση»: Όταν η Τέχνη Στηρίζει Κοινωνιολογικές Ερευνητικές Υποθέσεις</i> Παρασκευή Δεληκάρη
12:50-13:00		Συζήτηση

ΤΡΙΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΦΙΛΙΑ ΙΣΑΡΗ		
13:00-13:40	9.	Head, Heart and Art: <i>Moving Bodies – Moving Research</i> Helle Vinther (or Winther)
13:40-14:00		Συζήτηση
14:00-16:00 Γεύμα		
ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΕΛΕΝΗ ΚΑΤΣΑΡΟΥ		
16:00-16:20	10.	<i>Τέχνες και Εκπαίδευση: Το Ερώτημα της Μεθοδολογικής Συνέργειας</i> Νικόλαος Γραίκος
16:20-16:40	11.	<i>Τα Πολυτροπικά Κείμενα ως Φορείς και Διαμορφωτές Εκπαιδευτικής Ιδεολογίας: Η Περίπτωση της Ροκ Όπερας "The Wall" των Pink Floyd</i> Μαρίνα Σωτηροπούλου-Ζορμπαλά
16:40-17:00	12.	<i>«Μέγα Διανγές Κάτοπτρον... του Παρελθόντος»:</i> Η «Τέχνη» των Κοριτσιστικών Λευκωμάτων και η Αξιοποίησή της στην Επιστημολογία, Μεθοδολογία και Έρευνα της Μικροϊστορίας της Εκπαίδευσης Αντώνης Γ. Χουρδάκης
17:00-17:15		Συζήτηση
17:15-17:40 Διάλειμμα		
ΠΕΜΠΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΧΡΗΣΤΟΣ ΒΑΡΒΑΝΤΑΚΗΣ		
17:40-18:00	13.	<i>Ηθική και Αισθητική της Ανθρωπολογικής Εικόνας: Μια Εισαγωγή</i> Χρήστος Βαρβαντάκης
18:00-18:20	14.	<i>Φοιτητικό (Εθνογραφικό;) Φιλμ: Η Αισθητική Διάσταση μιας Διπλωματικής Εργασίας</i> Κωνσταντίνος Αϊβαλιώτης
18:20-18:40	15.	<i>Stencil Graffiti: Σύγχρονος Αστικός Οπτικός Πολιτισμός και Ανθρωπολογική Έρευνα</i> Πανστανίας Καραθανάσης
18:40-19:00	16.	<i>Καθαρός Αναστοχασμός ή/και Αντανάκλαση: Από τον Velasquez στον Μεταπολεμικό Κινηματογράφο και από τον Foucault στη Σύγχρονη Πολυμεσική Συμμετοχική Εκπαιδευτική Έρευνα</i> Μιχάλης Κοντοπόδης
19:00-19:20	17.	<i>Voices in / Voices over /Voices out στην Εθνογραφική Οπτικοακουστική Πρακτική</i> Αθηνά Πεγκλίδου
19:20-19:40	18.	<i>Εικόνες Θανάτου: Η Ηθική της Απεικόνισης του Πένθους</i> Χρήστος Βαρβαντάκης
19:40-20:10		Συζήτηση
ΕΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΟΛΥΖΟΥ		
20:10-20:50	19.	<i>Arts Based Qualitative Research: The Example of Ethnographic Creative Non-fiction</i> Brett Smith
20:50-21:10		Συζήτηση

ΣΑΒΒΑΤΟ 26-11-2011

ΕΒΔΟΜΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ		
09:00-09:20	20.	Ο Ρόλος της Τέχνης στην Ψυχαναλυτική Μεθοδολογία: Η Θεώρηση του Λακάν Νίκος Παπαχριστόπουλος
09:20-09:40	21.	Επέκεινα του Σαντ ή Πώς η Τέχνη Προσφέρει το Πρώτο Μεθοδολογικό Εργαλείο για τη Μελέτη του Σαδομαζοχισμού Κυριακή Σαμαρτζή
09:40-09:50		Συζήτηση

ΟΓΔΟΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΤΑ ANIMATIONS ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΜΙΚΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ		
09:50-10:10	22.	Τα Κόμικς ως Ερευνητικό Εργαλείο Δημήτρης Μποκής
10:10-10:30	23.	Η Τέχνη του Animation ως Μέθοδος Έρευνας: Οι Εκπαιδευτικοί και Μαθησιακοί της Παράμετροι και Διαστάσεις στο Πλαίσιο μιας Έρευνας-Δράσης Σπύρος Σιάκας
10:30-10:50	24.	Η Δημιουργία Τεχνουργημάτων-Animations από τους Φοιτητές Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης: Μία Μεθοδολογική Πρόταση Ποιοτικής Ανάλυσης Αγγελική Πολύζου
10:50-11:05		Συζήτηση

11:05-11:30 Διάλειμμα

ΕΝΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΤΟΠΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΕΛΠΙΔΑ ΡΙΚΟΥ		
11:30-11:50	25.	«Επί Τόπου» Μετατοπίσεις: Αναστοχασμός και Καινοτομία στη Σύμπραξη Τέχνης και Ανθρωπολογίας Ελπίδα Ρίκου
11:50-12:10	26.	«Ενδιάμεσοι Χρόνοι» και «Χρονομετρημένες Ενατενίσεις»: Δύο Καλλιτεχνικά Projects με βάση την Επιτόπια Παρατήρηση Νίνα Παππά
12:10-12:30	27.	Επιτόπια Έρευνα και Εφήμερα Συμμετοχικά Έργα Τέχνης στο Δημόσιο Χώρο Θάλεια Ραυτοπούλου
12:30-12:45		Συζήτηση

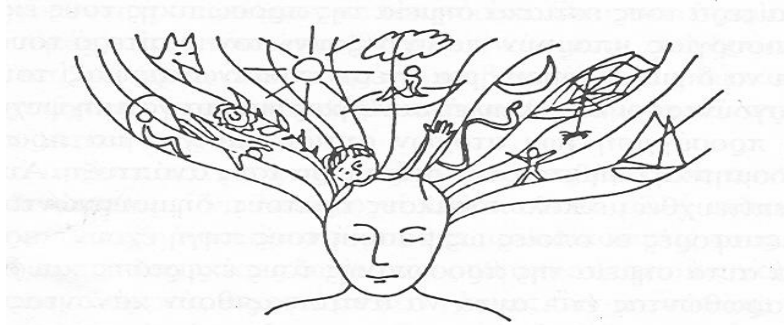
ΔΕΚΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ		
12:45-13:25	28.	<i>Risky Representations for the Performing Self and Others: Confronting the Challenges of the Audit Culture, Criteriology and the Pressures Towards Monological Storytelling</i> Andrew C. Sparkes
13:25-14:00		Συζήτηση

14:00-16:30 Γεύμα

ΕΝΤΕΚΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΟΝΤΟΠΟΔΗΣ		
16:30-17:10	29.	<i>The Media of Sociology: The Unused Possibilities of Visual and other Translations</i> Michael Guggenheim
17:10-17:30		Συζήτηση

17:30-18:00 Διάλειμμα

ΔΩΔΕΚΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΛΕΠΡΟΚΟΜΕΙΟΥ ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ (1903-1957) ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΑΝΟΣ ΣΑΒΒΑΚΗΣ		
18:00-19:25	30.	«Ο Τόπος που δακρύζουν οι θεοί» Προβολή ντοκιμαντέρ της σκηνοθέτριας Ελένης Βλάσση (συμμετοχή στο 13ο Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ Θεσσαλονίκης 2011)
19:25-19:45	31.	<i>Επιστημονική Τεκμηρίωση, Μεθοδολογικός Σχεδιασμός και Ερευνητικές Πρακτικές στην Ποιοτική Έρευνα: Το Παράδειγμα του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας (1903-1957)</i> Μάνος Σαββάκης
19:45-20:30	32.	<i>Η Τέχνη, η Μέθοδος και το Σώμα</i> Γιώργος Νικολακάκης & Έφη Ψιλλάκη
20:30-21:00		Συζήτηση

ΚΥΡΙΑΚΗ 27-11-2011

ΔΕΚΑΤΗ ΤΡΙΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΟΙ ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΒΕΡΔΗΣ

09:00-09:20	33.	<i>Το Παιδικό Ιχνογράφημα στην Ποιοτική Εκπαιδευτική Έρευνα: Μοντέλα Ανάλυσης και Δυνατότητες Αξιοποίησής του</i> Σοφία Τρούλη
09:20-09:40	34.	<i>Σχεδιογραφήματα και Επιστημονική Έρευνα: Η Περίπτωση των "Musiciens" του Sempé</i> Αθανάσιος Βέρδης & Αικατερίνη Τζέκου
09:40-10:00	35.	<i>Η Συμβολή της Ζωγραφικής Αναπαράστασης Αρχαίων Μουσειακών Αντικειμένων στην Ανασύνθεση και Ερμηνεία του Πολιτισμικού και Κοινωνικού Περιβάλλοντός τους</i> Ασπασία Παπαναστασίου
10:00-10:20	36.	<i>Η Αποκωδικοποίηση και Βιωματική Προσέγγιση των Έργων Τέχνης ως Πρόταση για μία Διαλεκτική Προσέγγιση της Γνώσης: Εμπειρίες από το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής και το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου</i> Ειρήνη Γαβριλάκη
10:20-10:40		Συζήτηση

ΔΕΚΑΤΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΕΛΠΟΜΕΝΗ ΤΣΙΓΚΡΑ

10:40-11:00	37.	<i>Οπτική Επικοινωνία και Τέχνες: Σύγχρονες Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση του Οπτικού Σχεδιασμού</i> Ειρήνη Σηφάκη
11:00-11:20	38.	<i>Εθνογραφία και Κινηματογράφος: Αναπαραστάσεις της Παιδικής Ηλικίας</i> Μελπομένη Τσίγκρα
11:20-11:30		Συζήτηση

11:30-12:00 Διάλειμμα

ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Η ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΓΚΡΑΦΙΤΙ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΖΑΝΑΚΗΣ

12:00-12:20	39.	<i>Η Ποίηση ως Μέθοδος Έρευνας και Αναπαράστασης της Εμπειρίας</i> Εύα Φραγκιαδάκη & Σοφία Μπαλαμούτσου
12:20-12:40	40.	<i>Ποιητικός Λόγος, Ψυχική Ασθένεια και Κοινωνική Ταυτότητα. Μεθοδολογικές Επισημάνσεις σε Σχέση με μια Μελέτη Περίπτωσης</i> Μανόλης Τζανάκης
12:40-13:00	41.	<i>Η Ετεροτοπία του Γκράφιτι στην Ποιοτική Έρευνα: Κουλτούρες Αντίστασης και «Τέχνη στους Τοίχους» σε μια Κοινωνία Κρίσης</i> Γιάννης Ζαϊμάκης
13:00-13:15		Συζήτηση

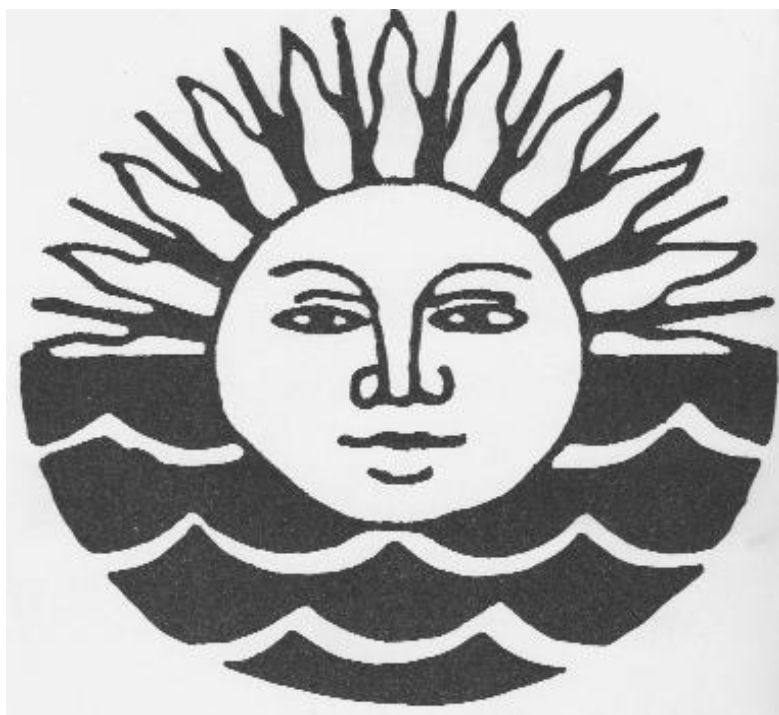
ΔΕΚΑΤΗ ΕΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΟΥΡΤΟΥ

13:15-13:35	42.	<i>Το «Θέατρο για την Ανάπτυξη»: Η Εφαρμογή του σε μία Έρευνα-Δράση με Παιδιά και Εφήβους που Εργάζονται στο Δρόμο</i> Βασιλική Τσούρτου & Κορνηλία Χατζηνικολάου
13:35-13:55	43.	<i>Το Ψυχόδραμα ως Μεθοδολογικό Εργαλείο στην Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών</i> Αντώνης Λιοδάκης
13:55-14:05		Συζήτηση

ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΜΕ ΘΕΑΤΡΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ-ΔΡΩΜΕΝΟ

14:05-14:30	44.	<i>Μη λέτε, «Βρήκα την αλήθεια», αλλά να λέτε, «Βρήκα μιαν αλήθεια»</i> Τόνια Κοντογιάννη σε συνεργασία με τις νηπιαγωγούς του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης
--------------------	------------	--

14:30-16:30 Γεύμα

ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ:

ΕΚΘΕΣΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΒΙΝΤΕΟ ΔΡΟΜΟΥ

στην αίθουσα του Εργαστηρίου Ψυχολογικής Έρευνας Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης

Παρασκευή πρωί έως η ώρα 12:00 το Σάββατο	45.	<i>Η Ζωή Περισσεύει από την Έρευνα: Έκθεση Φωτογραφίας και Βίντεο Δρόμου από τον Πλανήτη της Φάλαυνας-Γης Δημήτρης Κουτάντος</i>
--	------------	--

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ:

ΕΚΘΕΣΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

στην αίθουσα Δ7

Παρασκευή πρωί έως τη λήξη του συμποσίου	46.	<i>«Μεταμορφώσεις» Μια από τις 10 διαφορετικές θεματικές από την εικαστική παρέμβαση «Παιδιών έργα σε πολλές πράξεις» στο Νοσοκομείο Ρεθύμνου το καλοκαίρι του 2010 με τους μαθητές ηλικίας 9-11 ετών Χρυσούλα Σκεπετζή</i>
---	------------	---

ΤΡΙΤΗ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ:

ΑΝΑΡΤΗΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

στην αίθουσα Δ7

Παρασκευή πρωί έως τη λήξη του συμποσίου	47.	<i>Το Γκράφιτι ως Μεθοδολογικό Εργαλείο Έκφρασης της Οπαδικής Ταυτότητας: Η Περίπτωση των Γηπέδων της Θεσσαλονίκης Νικόλαος Παπαχριστοδούλου</i>
---	------------	--

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ:

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ

στην αίθουσα του Εργαστηρίου Ψυχολογικής Έρευνας Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης

12:00-17:00 Σάββατο	48.	<i>Animation και Δημιουργικότητα στην Τάξη: Η Διαδικασία Δημιουργίας Animation στην Ανάπτυξη της Δημιουργικότητας στην Τάξη Σπύρος Σιάκας</i>
--------------------------------	------------	---

ΠΕΜΠΤΗ ΠΑΡΑΛΛΗΛΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ:

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ

στην αίθουσα του Εργαστηρίου Ψυχολογικής Έρευνας Π.Τ.Π.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης

09:30-14:00 Κυριακή	49.	<i>Animation και Δημιουργικότητα στην Τάξη: Η Διαδικασία Δημιουργίας Animation στην Ανάπτυξη της Δημιουργικότητας στην Τάξη Σπύρος Σιάκας</i>
--------------------------------	------------	---

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΓΝΩΣΗ

Πρόεδρος: Μανόλης Δαφέρμος

1. Οι Βασισμένες στην Τέχνη Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας: Μια Εισαγωγή

Μάριος Πουρκός

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Κατά τα τελευταία χρόνια φαίνεται να βρισκόμαστε σε ένα σημαντικό κομβικό σημείο όσον αφορά την ανάπτυξη της έρευνας και της μεθοδολογίας στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών. Έχει γίνει και συνεχίζει να γίνεται αρκετή συζήτηση για τις ποσοτικές και ποιοτικές ερευνητικές μεθοδολογίες, για τα θετικά και τα αρνητικά τους, για τις δυνατότητες και τα όριά τους, καθώς και για τις δυνατότητες μείξης και άρσης του διπόλου μεταξύ τους. Παρόλα αυτά, οι προσεγγίσεις αυτές αποτυγχάνουν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες ενός όλο και αυξανόμενου αριθμού ερευνητικών πρακτικών που σχετίζονται με την τέχνη, τα μαζικά μέσα επικοινωνίας/ενημέρωσης και τον ερευνητικό σχεδιασμό. Πέρα από το δίπολο των ποσοτικών και ποιοτικών προσεγγίσεων, γίνεται προσπάθεια στο πλαίσιο των πρακτικών αυτών να αναπτυχθούν μεθοδολογικές προσεγγίσεις στη βάση νέων οντολογικών και επιστημολογικών παραδοχών σχετικά με τη φύση και την αξία της έρευνας. Στην εργασία αυτή εξετάζουμε τις προοπτικές και τα όρια, τη δυναμική και τη σπουδαιότητα των βασισμένων στην τέχνη μεθόδων έρευνας δείχνοντας πως αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη ενός νέου παραδείγματος για την έρευνα και τη γνώση των κοινωνικών επιστημών στο πλαίσιο των υπερεπιστημονικών προσεγγίσεων (transdisciplinary approaches). Στην εργασία αυτή αναφερόμαστε (α) στη φύση της τέχνης και στο είδος των ερευνητικών ερωτημάτων που μπορούν να απαντηθούν μέσω της χρήσης των βασισμένων στην τέχνη μεθόδων, στο τι μπορούν οι μέθοδοι αυτές να αποκαλύψουν και αναπαραστήσουν που δεν μπορεί να γίνει με τις παραδοσιακές ποιοτικές μεθόδους, στο πως μπορούν οι μέθοδοι αυτές να εφαρμοστούν ώστε να έχει κανείς πρόσβαση στις καταπιεσμένες φωνές, (β) στην τέχνη ως μέσο ή εργαλείο έρευνας, (γ) στο πως η τέχνη και οι βασισμένες στην τέχνη ποιοτικές μέθοδοι έρευνας μπορούν να συμβάλουν και να διευρύνουν τη γνώση μας, (δ) στα βασικά πεδία εφαρμογής των βασισμένων στην τέχνη μεθόδων έρευνας, (ε) στις προοπτικές και στην βιωσιμότητα της βασισμένης στην τέχνη έρευνας, (στ) στα ζητήματα της αξιολόγησης, στο πως μπορεί η γνώση που αποκτάται από τις μεθόδους αυτές μπορεί να αξιολογηθεί, στο ποιες είναι οι βασικές διαστάσεις αξιολόγησης και τι μεθοδολογικές στρατηγικές είναι σύγχρονα διαθέσιμες, στο πως επίσης οι πρακτικές αυτές προωθούν το διάλογο σχετικά με την κατασκευή της γνώσης, (ζ) στα όρια και τους κινδύνους που ελλοχεύουν σε μια τέτοια μορφή έρευνας.

2. Επιστημονικές και Ανθρωπιστικές Προσεγγίσεις στη Συνείδηση: Η Σπουδαιότητα της Τέχνης στην Έρευνα και τη Γνώση:

Φίλιππος Β. Καργόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Η συνείδηση ως αντικείμενο εμπειρικής εξερεύνησης και θεωρητικής εξήγησης βρίσκεται στα σύνορα της έρευνας για την ψυχολογία, την γνωσιοεπιστήμη, τις νευρο-επιστήμες, την ψυχιατρική και θεωρείται ως ο τελευταίος λίθος που θα επιστεγάσει μια τελική κοσμοθεωρία.

Όμως οι απόπειρες δημιουργίας θεωρίας συνείδησης προσκρούουν, από την μια μεριά, στο ότι δεν είναι ξεκάθαρες οι αναγωγικές σχέσεις μεταξύ των συγγενών πρωταρχικών εννοιών (προθετικότητα, νοημοσύνη, συμπεριφορά, αξία) που μαζί με τη συνείδηση

απαρτίζουν τον γρίφο της ένταξης του ανθρώπου στην γενικότερη εικόνα του φυσικού κόσμου. Από την άλλη μεριά αναγνωρίζεται ότι στην συνείδηση ως βιολογικό φαινόμενο συναντώνται (αλλά δεν συνταιριάζονται θεωρητικά), το υποκειμενικό βίωμα της ανθρώπινης ύπαρξης (που εκφράζεται αναπόδραστα σε πρώτο πρόσωπο) με το αντικειμενικό ιδεώδες της ανθρώπινης επιστήμης (που εκφράζεται κατά κανόνα σε τρίτο πρόσωπο).

Οι παραπάνω επισημάνσεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως αν για τη μελέτη της νοημοσύνης είναι απαραίτητη μια διεπιστημονική προσέγγιση (η γνωσιοεπιστημονική), κατά μείζονα λόγω στη μελέτη της συνείδησης απαιτείται επί πλέον της διεπιστημονικής, περαιτέρω διεύρυνση των προσεγγίσεων για να συμπεριληφθούν τα ανθρωπιστικά γράμματα και οι τέχνες, γιατί στις ανθρωπιστικές σπουδές και στις τέχνες συναντώνται η αμεσότητα του υποκειμενικού βιώματος, η προοπτικότητα του υποκειμένου, και η αξιολογική διάσταση.

Οι παραπάνω προσθήκες/προεκτάσεις μπορεί να μην διευκολύνουν την απόπειρα για μια αναγωγική εξήγηση του βιολογικού φαινομένου της συνείδησης, αλλά το εντάσσουν σε ένα ευρύτερο φιλοσοφικό πλαίσιο κατανόησης, μέρος του οποίου είναι το επιστημονικό. Αυτό που συνηγορεί υπέρ μιας τέτοιας θεωρητικής διεύρυνσης δεν είναι μόνο η πληρέστερη θεωρητική πραγμάτευση του φαινομένου και του γρίφου της συνείδησης αλλά και η προσθήκη στοιχείων που βοηθούν τόσο στην κατανόηση των σχετικών φαινομένων όσο και στις εφαρμογές που επιστήμες όπως η κλινική ψυχολογία και η ψυχιατρική απαιτούν. Ειδικότερα στην περιοχή της ψυχικής ασθένειας και θεραπείας η αναγνώριση ότι η ψυχική ασθένεια είναι ταυτόχρονα ασθένεια σωματική και ασθένεια συνείδησης οδηγεί σε διεύρυνση του γνωστού εξηγητικού τριδύμου στοιχείων (βιολογικό-γνωστικό-συμπεριφορικό) για να συμπεριληφθεί και ένα τέταρτο, το βιωματικό, για το οποίο οι τέχνες αποτελούν ιδανικό δρόμο προσέγγισης λόγω της αμεσότητας που παρέχει η εμπειρία της τέχνης τόσο ως δημιουργία όσο και ως αντίληψη.

3. Η Θέση της Τέχνης στη Διαφορετικότητα, Ενοποίηση και Ιεράρχηση της Γνώσης

Δευτέρης Ζούρος
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η επιστήμη μπορεί να χαρακτηριστεί ως η προσπάθεια του ανθρώπου να απαντήσει στο σύνθετο ερώτημα του «πού, πότε, πώς και γιατί». Το «πού και πότε» αναφέρονται στον χωροχρόνο. Μπορούμε να δούμε ότι ο χωροχρόνος στον οποίο αναφέρεται μια επιστήμη διαφέρει από επιστήμη σε επιστήμη. Η Φυσική έχει το μεγαλύτερο δυνατό χωροχρόνο. Το αντικείμενό της αρχίζει από την πρώτη στιγμή της γέννησης του σύμπαντος και περιλαμβάνει θεωρίες για το τέλος του· επίσης οι νόμοι της ισχύουν για κάθε σημείο του σύμπαντος. Η Χημεία έχει ένα πιο περιορισμένο χωροχρόνο, η δε Βιολογία ακόμα πιο πολύ αφού το αντικείμενό της έχει ηλικία μόνο 3.8 δισεκατομμύρια χρόνια και καταλαμβάνει ένα απειροελάχιστο χώρο μέσα στο σύμπαν. Είναι εύκολο να δούμε ότι σ' αυτή τη κλίμακα του χωροχρόνου η Ανθρωπολογία έρχεται μετά τη Βιολογία και ακολουθούν οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες και οι Τέχνες. Αυτή η διαφορά κλίμακας στο «πού και πότε» συνεπάγεται και διαφορές στο «πώς», δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο κτίζεται η γνώση γύρω από το αντικείμενο αναφοράς. Όσο ελαττώνεται ο χωροχρόνος τόσο μειώνεται το πλήθος των «μονάδων» αναφοράς (υπάρχουν πολύ λιγότερες κοινωνίες απ' ότι υπάρχουν ηλεκτρόνια) άρα και η ακρίβεια μέτρησης και προβλεψιμότητας, και αυξάνονται η πολυπαραγοντικότητα και ο ρόλος της τυχαιότητας και της ιστορικότητας. Επίσης μειώνεται η δύναμη του αναγωγισμού και αυξάνεται η χρησιμότητα της ολιστικής προσέγγισης. Σε ένα τρίτο επίπεδο, οι διαφορές στο «πώς» φέρουν στο προσκήνιο το τελευταίο ερώτημα, το «γιατί». Η τελεολογία δεν έχει, θεωρητικά, θέση στις φυσικές επιστήμες, αυτές με το μεγαλύτερο χωροχρονικό φάσμα. Φαίνεται όμως ότι ο αποκλεισμός της τελεολογίας από μια ερμηνευτική προσπάθεια γίνεται τόσο πιο δύσκολος όσο το χωροχρονικό φάσμα στο οποίο αναφέρεται μια τέτοια προσπάθεια γίνεται μικρότερο. Η εισηγήση θα αναφερθεί σ' αυτές τις σχέσεις που συνέχουν και διαφοροποιούν την προσπάθεια του ανθρώπου να δημιουργήσει ένα

ερμηνευτικό μοντέλο για τον κόσμο και τον εαυτό του και να τον αναπαραστήσει με ό,τι ονομάζουμε επιστήμη και τέχνη.

4. Η Αναστοχαστική Πλευρά της Τέχνης: Συγνώμη και Συγχώρηση σύμφωνα με τον Πίνακα *Η Επιστροφή του Ασώτου του Rembrandt* (c. 1668)

Κωνσταντίνος Β. Πρώμος
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

Ο πίνακας *Η Επιστροφή του Ασώτου Υιού* (c. 1668) του Harmensz van Rijn Rembrandt είναι μια διάσημη ελαιογραφία σε φυσικό μέγεθος, 262X205 εκ. που βρίσκεται στη συλλογή του Μουσείου Hermitage στην Αγία Πετρούπολη της Ρωσίας. Πρόκειται περί ενός ιστορικού έργου που ανήκει στην τελευταία φάση της καλλιτεχνικής παραγωγής του Rembrandt και, για πολλούς, συνιστά την κορύφωση της καλλιτεχνικής πορείας του. Ο καλλιτέχνης εικονογραφεί τη γνωστή παραβολή του ασώτου υιού από το ευαγγέλιο του Αγίου Λουκά (Λουκάς 22: 54-57) χρησιμοποιώντας τη σπάτουλα, απλώνοντας παχιές και πλατιές πινελιές από αδρό impasto και κάνοντας χρήση του πλούσιου χρώματος και της έντονης φωτοσκίασης ώστε να μεγιστοποιήσει τη δραματική ένταση του συμβάντος. Οι κριτικοί του έργου έχουν επισημάνει τη δημοτικότητα του θέματος στην Ολλανδία του 16ου και 17ου αιώνα, τις επιρροές του Rembrandt από μια ξυλογραφία του Maerten van Heemskerck και τη σχέση του πίνακα με θεολογικές διενέξεις ανάμεσα σε καθολικούς και προτεστάντες αναφορικά με την ερμηνεία της συγκεκριμένης βιβλικής παραβολής.

Ο στόχος μου σε αυτήν την ανακοίνωση είναι να ερευνήσω κατά πόσο το πρόβλημα της συγνώμης και συγχώρησης το οποίο απασχόλησε τον Rembrandt στη ζωή και σταδιοδρομία του, καθορίζει την αρχιτεκτονική σύνθεση της σκηνής, έτσι όπως τη ζωγραφίζει ο καλλιτέχνης. Η διάταξη των προσώπων της σκηνής για την ταυτοποίηση των οποίων δεν υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους κριτικούς του Rembrandt, λειτουργεί ως όχημα του προβληματισμού του καλλιτέχνη για τη συγχώρηση στον ορίζοντα του ασυγχώρητου. Ο Rembrandt ζωγραφίζει εκτός κέντρου του πίνακα τη συνάντηση πατέρα και γιου ώστε να δώσει χώρο και σημασία σε μια φιγούρα η οποία στέκεται κοιτώντας με καχυποψία τα τεκταινόμενα την οποία ο Christian Tümpel ταυτίζει με τον μεγαλύτερο αδελφό του ασώτου. Φαίνεται ότι ο πατέρας συγχωρεί χωρίς όρους τον επιστρέψαντα γιο του, κάτι το οποίο όμως δεν είναι διατεθειμένος να κάνει και ο μεγαλύτερος αδελφός του. Θα ήθελα να υποστηρίξω ότι με τη συγκεκριμένη διάταξη που διέπει τον πίνακα, προτείνεται η θέση ότι η μόνη δυνατή συγχώρηση λαμβάνει χώρα μόνο όταν ο φταίχτης είναι πραγματικά ασυγχώρητος, επιτρέποντας έτσι στον θεατή το στοχασμό πάνω σε ένα από τα πιο θεμελιώδη ζητήματα της ανθρώπινης κατάστασης.

Η προσέγγισή μου στον πίνακα είναι στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της τέχνης διότι πιστεύω ότι η σύνδεση της τέχνης με σημερινές και παρελθοντικές έννοιες και ιδέες της φιλοσοφίας και όχι στενά της αισθητικής, ενισχύει τη συμβολή της στο σύγχρονο πολιτισμό. Η τέχνη εκτός όλων των άλλων έχει και μια αναστοχαστική πλευρά και ο ρόλος της φιλοσοφία της τέχνης είναι να αναδείξει την πλευρά αυτή, αποκαλύπτοντας το νοηματικό πλούτο του έργου τέχνης.

5. Η Έρευνα-Γνώση-Αλήθεια στις Εικαστικές Τέχνες και τις Κοινωνικές Επιστήμες: Αμφίδρομες Σχέσεις, Παράλληλες Διαδρομές, Κοινοί Τόποι

Κώστας Χριστίδης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι, στην επιστημονική κοινότητα αναφορικά με τη φύση των επιστημονικών θεωριών, προβλημάτων και μεθόδων υπάρχει πλήθος ανοικτών διαφωνιών. Η εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών είναι μια ασυνεχής διαδικασία βίαιων ανατροπών. Δεν είναι λίγες οι φορές, που οι πεποιθήσεις μιας δεδομένης επιστημονικής κοινότητας σ' ένα δεδομένο χρονικό σημείο, καθορίστηκαν από αυθαίρετες συνιστώσες

(Kuhn, 2008: 56). Ωστόσο όλα αυτά, δεν είναι ικανά να μειώσουν την αξιοπιστία και αποτελεσματικότητα της επιστήμης, σε ότι αφορά την αναζήτηση της αλήθειας και τη θεμελίωση της γνώσης. Απλώς εδώ, δηλώνεται ότι, η επιστήμη είναι ένα πολιτισμικό φαινόμενο όπως όλα τα άλλα, τέχνη, θρησκεία, πολιτική κ.ά. (Κάλφας, 2008). Ένα βήμα παραπέρα, η δημιουργική εξέλιξη στο χώρο της τέχνης ισοδυναμεί με τη δημιουργική ανέλιξη της επιστήμης. Η καλλιτεχνική και επιστημονική δραστηριότητα κάθε εποχής ωθούνται στην ίδια κατεύθυνση από την ίδια πνευματική στάση και αναζήτηση.

Στην παρούσα εισήγηση επιχειρείται μια αναζήτηση των σχέσεων ανάμεσα στην τέχνη και την επιστήμη όσον αφορά τις διαδικασίες έρευνας, γνώσης και αλήθειας. Προτείνεται μια εναλλακτική προσέγγιση σε βασικούς στόχους του διεπιστημονικού συμποσίου, για το πως μπορούν οι εικαστικές τέχνες –με ποιους τρόπους, εργαλεία, έννοιες, ιδέες, μεθοδολογία, μέσα και υλικά– να συνεισφέρουν στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα. Στην κατεύθυνση αυτή λαμβάνονται υπόψη έργα τέχνης και κείμενα θεωρητικών και καλλιτεχνών, που προσφέρουν σχετικό εννοιολογικό και οπτικό υλικό τεκμηρίωσης.

6. Η Τέχνη ως Μεθοδολογικό-ερευνητικό Εργαλείο των Κοινωνικών Επιστημών: Επιστημολογικοί Προβληματισμοί για τη μεταξύ τους Σχέση

Δέσποινα Σταματοπούλου
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η σχέση ατόμου-αισθητικού αντικειμένου κατά την αντιληπτική εμπειρία είναι ένα παλιό πρόβλημα τόσο της αισθητικής όσο και της ψυχολογίας της τέχνης (εμπειρικής αισθητικής). Επιπρόσθετα, η έννοια της εμπειρίας είναι ιδιαίτερα «ανθεκτική» στις προσπάθειες των ψυχολόγων να την προσεγγίσουν αναλυτικά, ενώ η αισθητική εμπειρία τείνει να είναι πρωταρχικά μια συνεχής ρέουσα διαδικασία θεμελιωδώς ενσώματη, ανοιχτή όμως σε κάθε πιθανή πολλαπλότητα νοημάτων (Cupchik, Shereck & Spiegel, 1994). Ενισχύοντας την άποψη περί πολυπλοκότητας του χαρακτήρα της αισθητικής εμπειρίας, υποστηρίζουμε (Stamatoroulou, 2010) ότι επάλληλες διαφορετικές «εκδιπλώσεις» από ακολουθίες συμβόλων επικάθεται η μία πάνω στην άλλη, με αποτέλεσμα την παραγωγή πολλαπλότητας πιθανών νοημάτων, όπου *καθένα από τα συστήματα νοημάτων επιτρέπει μια σημαντική, ευκρινή, περιεκτική και μερικές φορές ανεξάρτητη συμβολική οργάνωση*.

Ταυτόχρονα, η δημιουργία-εμπειρία Τέχνης ή η εμπειρία-απόλαυση και κατανόηση της τέχνης αποτελεί πεδίο έρευνας των γνωστικών επιστημών, αλλά και ενδεχόμενο μεθοδολογικό εργαλείο μερικών προσεγγίσεων που διερευνούν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις, την ταυτότητα-εαυτό, αξίες ή π.χ., την νοημοσύνη ή άλλων πιο πειραματικά προσανατολισμένων ψυχολογικών ερευνών που επιχειρούν την εισαγωγή διάθεσης και μελετούν την επίδραση αυτής στις νοητικο-συναισθηματικές λειτουργίες, μεταστροφή πεποιθήσεων κτλ.

Αν και το ενδεχόμενο σύνδεσης των τεχνών με την έρευνα των κοινωνικών επιστημών θα μπορούσε να λειτουργήσει ιδιαίτερα εμπλουτιστικά στην κατανόηση των δυνατοτήτων της εμπειρίας εν τω γίνεσθαι, δηλαδή του συναισθάνεσθαι και του σκέπτεσθαι, η χρήση των τεχνών ως μεθοδολογικού εργαλείου που αντανακλά *άμεσα* αξίες ή πεποιθήσεις χρήζει ίσως μεγαλύτερου προβληματισμού που προέρχονται κυρίως, αλλά όχι μόνο, από την οργάνωση του ίδιου του συμβολικού συστήματος της τέχνης το οποίο ενέχει διάφορο πλαίσιο κινητοποίησης, φέρει και αυτόνομα χαρακτηριστικά οργάνωσης των συμβόλων του, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί πολύ-επίπεδο σύμπλοκο που κινείται αμφίδρομα από το κιναισθητικό στο νοητικό, ενίοτε αντισυμβατικά ή με αποκλίνοντα τρόπο.

Στη συζήτησή μας επιχειρούμε να θέσουμε πιθανά προβλήματα σε σχέση με την διττή προοπτική που αναδύεται, υποστηρίζοντας από την μια ότι (α) όποια ψυχολογική διερεύνηση οφείλει να λάβει υπόψη της την ενιαία συγκρότηση της εμπειρίας ανθρώπου-κόσμου-άλλου, την ενσώματη-ποιοτική διάσταση της εμπειρίας καθώς και την θεμελιακά αποβλεπτική (εμπρόθετη) προσανατολισμένη τάση των ανθρώπων να αναζητούν και να δίνουν νόημα στις καταστάσεις-δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκονται, αλλά (β) ενίοτε η ενδεχόμενη χρήση

της τέχνης ως μεθοδολογικού εργαλείου, πιθανώς από την μία, να αγνοεί την οργάνωση του συμβολικού συστήματος της τέχνης, ή από την άλλη να μην αναλογίζεται το ενεχόμενο πρόβλημα που διέπει την σχέση φιγούρας/φόντου που είναι ένα τυπικό παράδειγμα της πολυπλοκότητας της εμπειρίας τέχνης. Αυτό γιατί θα πρέπει να αναλογιστεί κανείς ότι όσο επιτακτική και αν είναι η ανάγκη ανάδειξης της φιγούρας μέσα από την οργάνωση της μορφής, άλλο τόσο η θεματοποίηση της φιγούρας ως τέτοιας (ως θεματοποιημένη ανάδυση μορφής στο πεδίο της συνείδησης) δεν είναι προκαθορισμένη, αλλά επιδέχεται διαφορετική θεματοποίηση, αν για παράδειγμα υπάρξει μεταβολή του κέντρου βαρύτητας ή του κέντρου του ενδιαφέροντος –της σφαίρας του νοήματος. Αντίστοιχα, το φόντο δεν είναι ποτέ άδαιο, ούτε φαινομενολογικά ούτε σημασιολογικά, αλλά λειτουργεί ως υποστηρικτικό πλαίσιο, όπου όποια μεταβολή της προσοχής το καθιστά εν δυνάμει φιγούρα. Υπό αυτήν την έννοια, η θεματική οργάνωση της φιγούρας δεν προδιαγράφεται μόνο από το πεδίο, αλλά εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το επίπεδο ή την ποιότητα της μετοχής του ατόμου στην δράση.

**ΔΕΥΤΕΡΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
Ο ΧΟΡΟΣ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ**

Πρόεδρος: Παρασκευή Δεληκάρη

**7. Νοηματοδότηση του Σωματικού Βιώματος και της Ενσώματης Ταυτότητας
μέσα από την Κίνηση και το Χορό σε μία Ομάδα Απεξάρτησης**

Χριστίνα Στριφτόπολα, Φιλία Ίσαρη & Λίσσυ Κανελλοπούλου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στην παρούσα έρευνα αξιοποιείται μια από τις ποικίλες βασισμένες στην τέχνη ποιοτικές μεθοδολογίες των κοινωνικών επιστημών που αφορά την κίνηση και το χορό σε συνδυασμό με την αφηγηματική διερεύνηση. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται η κίνηση, ο κινητικός αυτοσχεδιασμός και ο χορός με στόχο τη μελέτη της νοηματοδότησης του σωματικού βιώματος σε μία ομάδα γυναικών σε ειδικό κλειστό πρόγραμμα κατά τη φάση της απεξάρτησης. Στην προσέγγιση επιδιώκεται να αποτυπωθεί το σωματικό βίωμα και η ενσώματη ταυτότητα των γυναικών στο πλαίσιο της απεξάρτησης με απώτερο σκοπό τη θεραπευτική παρέμβαση. Στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας περιλαμβάνεται η ζωντανή αναπαράσταση. Συζητούνται οι δυνατότητες και τα όρια της σύνδεσης της κίνησης και του χορού με την έρευνα των κοινωνικών επιστημών και η σχέση τους με την αφηγηματική προσέγγιση.

**8. «Τι μου Αρέσει στην Κρίση»: Όταν η Τέχνη Στηρίζει Κοινωνιολογικές
Ερευνητικές Υποθέσεις**

Παρασκευή Δεληκάρη
Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Στο κείμενο αυτό, αντλώντας από δυο πεδία, αυτό της θεωρίας του λόγου (political discourse theory) όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από τους Ernesto Laclau, Cantal Mouffe & Γιάννη Σταυρακάκη, και αυτό της τέχνης, στη μορφή των performances, επιχειρούμε να αναδείξουμε πώς η τέχνη μπορεί να πλαισιώνει και να επηρεάζει τη θεωρία και την πρακτική των κοινωνικών επιστημών.

Ως εμπειρικό υλικό χρησιμοποιούμε performances που δημιουργήθηκαν με αφορμή τον διαγωνισμό *solo performance* του Κέντρου για Παραστατικές Τέχνες, *Κινητήρας studio* (www.kinitiras.com) τον Φεβρουάριο 2010, με τίτλο «Τι μου αρέσει στην κρίση». Σύμφωνα με την ανάγνωσή μας, οι όροι εικαστικής διαπραγμάτευσης της κρίσης συγκλίνουν ιδεολογικά με τους όρους συζήτησης της κρίσης σε κοινωνιολογικά συμφραζόμενα. Αντλούμε παράλληλα από δημοσιευμένα στον καθημερινό τύπο κείμενα της διετίας (2009-2011) συγκεντρωμένα με άλλη αφορμή και με κριτήριο να αφορούν τη συζήτηση για αλλαγές

στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, πριν την ψήφιση του Νόμου 4009 (ΦΕΚ 195/6-9-2011) και να περιλαμβάνουν επικλήσεις στην κρίση.

Ειδικότερα οι solo performances (ένα βιντεάκι με τις solo performances που βραβεύτηκαν από το κοινό βρίσκεται στη διεύθυνση: <http://vimeo.com/21273630> και η performance με τίτλο «Είναι κεφάτη», που κέρδισε το πρώτο βραβείο βρίσκεται στη διεύθυνση: <http://vimeo.com/21576047>) αναδεικνύουν την πολλαπλότητα των επιπέδων που συναρθρώνονται στη συγκρότηση της έννοιας της κρίσης, πράγμα που συνάδει με την ερευνητική μας διαπίστωση ότι τα «προκρούστεια ηθικολογικά σχήματα» (βλ. Σταυρακάκης, 2011, *Οι Πολιτισμικές Ρίζες της Κρίσης: Η Πόλις και η Πόλη – Η Ελληνική Κοινωνία σε Αναστοχασμό*: <http://www.sgt.gr/gr/multimedia/20,6,183>), μέσα από τα οποία δημόσιοι ηγεμονικοί λόγοι που είναι σε κυκλοφορία συζητούν την κρίση σε εκπαιδευτικά συμφραζόμενα, δεν καταφέρνουν εν τέλει να συσκοτίσουν την ευρύτητα του πεδίου δυνατοτήτων ορισμού και διαχείρισής της. (Βλέπε ενδεικτικά από την συνέντευξη της Υπουργού Παιδείας στο ραδιόφωνο της NET, στον δημοσιογράφο Άγγελο Κωβαίο (21-7-2011) το σχολιασμό της απόφασης της Συγκλήτου του ΕΚΠΑ στη διεύθυνση: <http://www.minedu.gov.gr/grafeio-typou/deltia-typoy/21-07-11-simeia-apo-ti-synenteyksi-tis-ypourgoy-sto-rf-tis-net-sto-dimosiografo-aggelo-kobaio.html>).

ΤΡΙΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Πρόεδρος: Φιλία Ίσαρη

9. Head, Heart and Art: *Moving Bodies – Moving Research*

Helle Vinther (ή Winther)
University of Copenhagen

How is research to describe intense emotional and bodily experiences or identity processes? How to describe vulnerabilities, happiness, pain and existential crises in peoples' lives? There are many dimensions to human experience which science traditionally has had difficulty in capturing. Here there has been a gap between practice and theory, between body and language, between analyses and art, between head and heart. The challenge to narrative and performative inspired research is to accept the limitations of language, to trust the fleeting temporality of movement, to acknowledge the spirit of art and to develop more embodied, creative and multidimensional research. The challenge is to balance between head and heart, and to transform stories into artistic presentations, here with the possibility of involving the researcher's own body. Moving bodies might need moving research.

This presentation builds on movement psychological research and focuses on how it is possible to bridge the gap. It focuses on the transformation processes from body – to language – to body, presented as a journey between bodily experiences, theoretical and critical reflections, and a short performative presentation of a case, danced by the researcher herself. Furthermore, during the lecture the audience will be invited to participate in a short movement session in order to explore and embrace their own experiences and translate them into language through poetic bodyanchored notes.

ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ Πρόεδρος: Αντώνης Γ. Χουρδάκης

10. Τέχνες και Εκπαίδευση: Το Ερώτημα της Μεθοδολογικής Συνέργειας

Νικόλαος Γραίκος
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Το ερώτημα του τρόπου ένταξης της τέχνης στην εκπαίδευση παραμένει εδώ και πολλά χρόνια ανοιχτό. Οι παλαιότερες απαντήσεις εστιάζονταν σχεδόν αποκλειστικά στην

εκμετάλλευση όλων εκείνων των ιδιοτήτων της τέχνης, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν ερείσματα, για την κατάκτηση της σχολικής γνώσης. Η εποπτεία, η ρυθμικότητα, η εκφραστικότητα είναι μερικές από τις ιδιότητες, οι οποίες εμπλουτίζουν με ευφάνταστους τρόπους τη γνωστική διαδικασία καθιστώντας όμως συγχρόνως την τέχνη μία συνετή θεραπευαίνιδα της εκπαιδευτικής πρακτικής. Παράλληλα προωθούνταν ποικίλες «ειδικές διδακτικές», οι οποίες σκόπευαν στην παραγωγή τέχνης από τα παιδιά μέσω της εκμάθησης κανόνων και της καλλιέργειας καλλιτεχνικών δεξιοτήτων.

Όμως στην πορεία εκφράστηκαν πολλές ενστάσεις γι' αυτού του είδους τις γνωστικές και τις κανονιστικές χρήσεις της τέχνης στην εκπαίδευση. Σ' αυτό συντέλεσαν όχι μόνο οι πρακτικές εκπαιδευτικές αδυναμίες που παρουσιάστηκαν, αλλά και οι απαιτήσεις της καθημερινής επικοινωνίας, η οποία έγινε πολυμεσική και πολυεπίπεδη, προκαλώντας την ανάγκη για συνθετότερες θεωρήσεις του ζητήματος. Αποδείχθηκε ότι το πρόβλημα έχει βαθιές μεθοδολογικές ρίζες και γι' αυτό η εμβριθέστερη εντρίφηση στις εισηγήσεις, που ασχολούνται με τη θεωρία και την ιστορία της τέχνης, πρόσφερε νέες ερμηνευτικές διεξόδους, αλλά και αποτελεσματικότερες εκπαιδευτικές λύσεις. Αναγνωρίστηκε έτσι ότι οι τέχνες δεν αποτελούν απλές αντανakλάσεις της πραγματικότητας και του κοινωνικού περιγύρου, αλλά διαθέτουν τη δική τους «ιστορία» και τα δικά τους χαρακτηριστικά, τα οποία όχι μόνο διαμορφώνονται από τις κοινωνικές συνθήκες, αλλά ως ένα βαθμό επηρεάζουν τις συνθήκες αυτές. Κατανοήθηκε συγχρόνως ότι ο ρόλος της τέχνης δεν εξαντλείται μόνο στις αναπαραστατικές και στις εποπτικές της δυνατότητες, σε σχέση με την κατάκτηση των γνωστικών εννοιών. Για παράδειγμα, όσον αφορά τις εικαστικές τέχνες, αναγνωρίστηκε ο ιδιαίτερος ρόλος των εικόνων στο επίπεδο της οπτικής αντίληψης, η ψυχολογική τους επιρροή και η σημειωτική τους δύναμη, το πραγματολογικό και το πολιτισμικό τους νόημα, ως αντικείμενα στην υπηρεσία πολιτισμικών λειτουργιών και επιτελέσεων, αλλά και ο ρόλος του παιδιού/θεατή στον τρόπο πρόσληψης και ερμηνείας τους. Οι νέες θεωρήσεις προκάλεσαν ποικίλα πεδία εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος, όπως η σημασία των έργων τέχνης στην ανάπτυξη της δημιουργικής και της κριτικής σκέψης, οι σχέσεις τέχνης και διαπολιτισμικής αγωγής, ο ρόλος της τέχνης στην πολλαπλή νοημοσύνη κ.α.

Όμως σήμερα το επικοινωνιακό πλαίσιο διευρύνεται συνεχώς με ιλιγγιώδεις ρυθμούς ενσωματώνοντας σε κάθε βαθμό ποσότητας και ποιότητας ποικίλους σημειωτικούς κώδικες σε ενιαία οπτικοακουστικά συστήματα. Αναδύονται έτσι πολυπλοκότερα ερωτήματα, πολλά από τα οποία έχουν γενικότερο μεθοδολογικό χαρακτήρα και αφορούν τον εν γένει ρόλο της τέχνης στην καθημερινή επικοινωνία κι άλλα είναι ειδικότερα, διευρύνοντας το αρχικό ερώτημα, για την αλληλεπίδραση τέχνης και εκπαίδευσης. Ποια είναι τα αληθινά όρια της διεπιστημονικής προσέγγισης της τέχνης; Πόσο σχετικιστικές και φαινομενολογικές μπορούν να είναι οι θεωρήσεις αυτές; Πόσο επίκαιρο μπορεί να είναι σήμερα στην εποχή της άβουλης κατανάλωσης και των κανόνων της αγοράς το ερώτημα περί πολιτισμικού νοήματος της τέχνης; Αντίστοιχα στο πεδίο των αλληλεπιδράσεων με την εκπαίδευση, πόσο πραγματικά ενσωματωμένη είναι η τέχνη στην εκπαιδευτική διαδικασία και σε ποιο ποιοτικό επίπεδο συνεργάζονται ολιστικά και πολυτροπικά κι όχι απλά συμπληρωματικά. Ιδιαίτερα στην ελληνική εκπαίδευση, σε ποιο βαθμό έχει ξεπεραστεί το στάδιο της καθαρά χρηστικής και γνωστικής λειτουργίας της τέχνης και σε ποια κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθούμε, ώστε να αξιοποιήσουμε ποιοτικά τις πραγματικές της δυνατότητες;

Θεωρούμε ότι τα προηγούμενα ερωτήματα οδηγούν σε συγκεκριμένους αναστοχαστικούς άξονες συζήτησης μεθοδολογικής και επιστημολογικής υφής, τους οποίους θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε στην παρούσα εισήγησή μας. Οι άξονες αυτοί είναι: (α) Διεπιστημονικότητα-τέχνες-πολιτισμικό νόημα: διεπιστημονικότητα και κίνδυνοι της επιστημολογικής υπερ-απλούστευσης (άγνοια των αυτόνομων επιστημονικών ερευνητικών εργαλείων), του επιστημολογικού σχετικισμού (απουσία συζήτησης περί νοήματος) και του βερμπαλιστικού καινοτομισμού (απουσία ουσιαστικής καινοτομίας). (β) Το μεθοδολογικό ζήτημα της συνέργειας εκπαίδευσης και τέχνης υπό το πρίσμα των πολιτισμικών θεωρήσεων και της αναζήτησης νοήματος. (γ) Εκπαιδευτικές πρακτικές με ποιοτικές προϋποθέσεις και ποιοτική αξιολόγηση των πρακτικών αυτών.

Πιστεύουμε ότι σήμερα οι βασικές συνεισφορές στην απάντηση του ερωτήματος περί της ενοποίησης της τέχνης και της εκπαίδευσης, θα πρέπει να ξεκινούν από την έρευνα της μεθοδολογικής τους συνέργειας και όχι της χρησιμοθηρικής τους συνύπαρξης. Στην περίπτωση αυτή είναι σημαντικό να διερευνηθούν σε θεωρητικό και κυρίως πρακτικό επίπεδο, τα όρια της ολιστικής –όχι όμως σχετικιστικής– επιστημολογικής θεώρησης, σε συνδυασμό με την εκ νέου ανακάλυψη της πραγματικής σημασίας της τέχνης στις ζωές των παιδιών. Αποδεικνύεται όλο και σαφέστερα ότι το αίτημα για ποιοτικές νοηματοδοτήσεις των σχέσεων τέχνης και εκπαίδευσης είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ αναγκαίο.

11. Τα Πολυτροπικά Κείμενα ως Φορείς και Διαμορφωτές Εκπαιδευτικής Ιδεολογίας: Η Περίπτωση της Ροκ Όπερας "The Wall" των Pink Floyd

Μαρίνα Σωτηροπούλου-Ζορμπαλά
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Σκοπός της εργασίας είναι η σκιαγράφηση των δυνατοτήτων ενός μουσικού έργου που διαπραγματεύεται παιδαγωγικά θέματα, να περιέχει μία πτυχή της παιδαγωγικής γνώσης η οποία, με βάση το γλωσσοκεντρικό μοντέλο της παιδαγωγικής έρευνας, παραβλέπεται. Για την εξερεύνηση της παραπάνω προβληματικής, στην εργασία αυτή θα αξιοποιηθεί ως παράδειγμα η ροκ όπερα "the wall" των Pink Floyd. Κατά την ανάλυση των δεδομένων, λαμβάνονται υπόψη τα στιχουργικά και τα μουσικά στοιχεία του εν λόγω έργου, όπως είναι οι μελωδικές γραμμές, οι ρυθμικές εναλλαγές, η ενορχήστρωση και η χρήση ηχητικών εφέ. Κατά τη διαδικασία, επιχειρείται η συνδυαστική ανάγνωση των στίχων με το αντίστοιχο μελωδικό, ρυθμικό, και ενορχηστρωτικό κείμενο, με σκοπό να αποδοθούν τα νοήματα του έργου σχετικά με τους φορείς και τις δομές αγωγής της εποχής πριν και μετά τη δημιουργία του.

Από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι οι πολλαπλοί τρόποι που συνδυάζονται δημιουργικά στο καλλιτέχνημα, δίνουν στον καλλιτέχνη και το κοινό του το πλεονέκτημα να συνθέτουν, να συμπληρώνουν και να τελειοποιούν παιδαγωγικές αντιλήψεις, προσδίδοντας απρόβλεπτες πτυχές της παιδαγωγικής πραγματικότητας μέσα στις οποίες περιέχεται, εκτός της λογικής διάστασης, μια υψηλή συγκινησιακή ποιότητα.

Απώτερος σκοπός της ανακοίνωσης είναι, μέσα από το παράδειγμα του μουσικού έργου των Pink Floyd, να διατυπωθούν οι επιστημολογικοί προβληματισμοί και να αναδειχθούν τα μεθοδολογικά ζητήματα που αφορούν τα πολυτροπικά κείμενα ως φορείς και διαμορφωτές συγκεκριμένων παιδαγωγικών-εκπαιδευτικών ιδεολογιών.

12. «Μέγα Διαυγές Κάτοπτρον... του Παρελθόντος»: Η «Τέχνη» των Κοριτσίστικων Λευκωμάτων και η Αξιοποίησή της στην Επιστημολογία, Μεθοδολογία και Έρευνα της Μικροϊστορίας της Εκπαίδευσης

Αντώνης Γ. Χουρδάκης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Για να μπορέσει να μελετήσει ο μικροϊστορικός την εκπαιδευτική ζωή μιας εποχής και να διευρύνει τις ιστορικές γνώσεις του, θα πρέπει να εξετάσει προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά και οι νέοι αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους και τους γύρω τους, τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα και τις καθημερινές προτιμήσεις τους, τα «γούστα» τους, τα πρότυπά τους, τις πεποιθήσεις και τους φόβους τους, τα όνειρα και τις προσδοκίες τους, τις ελπίδες και τις απογοητεύσεις τους, τις αναστολές τους, τις γνώμες τους γύρω από ποικίλα ζητήματα, ηθικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά και τα μέσα που είχαν για να τα «διοχετεύσουν». Δυστυχώς, ιστορικά, δεν γνωρίζουμε παρά ελάχιστα στοιχεία για όλα αυτά τα θέματα, για το πώς π.χ. τα παιδιά βίωναν τη σχέση τους με τους γονείς τους, τους δασκάλους και τις δασκάλες τους, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες της ζωής τους, τις ατραπούς των

σκέψεών τους και γενικά την ψυχосύνθεσή τους. Έτσι οι ιστορικοί της εκπαίδευσης για να βρουν αξιόπιστες απαντήσεις σε όλα αυτά τα ζητήματα αρχίζουν πλέον να ερευνούν έξω και πέρα από τα παραδοσιακά, λεγόμενα, υλικά, ή τα υλικά «κορυφής», όπως είναι για παράδειγμα τα κρατικά αρχεία, ή οι δημόσιες συλλογές εγγράφων, σε υλικά, που θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε υλικά «βάσης», όπως: στα απομνημονεύματα, στα αρχεία των σχολείων, στα τοπικά, κοινοτικά ή ενοριακά αρχεία, στα δικαστικά έγγραφα, στις διαθήκες, στις συμβολαιογραφικές πράξεις, κ.ά.π., στην προσωπική αλληλογραφία, στα ημερολόγια, στις αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, στις οικογενειακές ιστορίες, σε λογοτεχνικές πηγές (μαθητικές και παιδικές αναμνήσεις), στα οικογενειακά άλμπουμ και στα μαθητικά ή κοριτσίστικα λευκώματα. Όλα αυτά τα «τεκμήρια ζωής», όπως εύστοχα επίσης έχουν αποκληθεί, αρχίζουν πλέον να έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα αφού όλο και περισσότερο εμπεδώνεται η αντίληψη ότι φωτίζουν την άλλη πλευρά του «λόφου» και αναδεικνύουν όλους εκείνους τους μικρούς «ανώνυμους» μιας κοινωνικής ιστορίας της εκπαίδευσης, τους οποίους η επίσημη εκπαιδευτική ιστοριογραφία, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του '80, φαίνεται να τους θεωρούσε βουβούς και να τους παραμέριζε, αν και όπως γνωρίζουμε αυτοί ακριβώς αποτελούν και τον μεγαλύτερο όγκο του εκπαιδευτικού σώματος.

Στο πλαίσιο της αναγνώρισης αυτών των νέων πηγών έρευνας συνακόλουθα τίθεται και ένας διαφορετικός τρόπος ερευνητικής προσέγγισής τους. Εφόσον τα υλικά αυτά προέρχονται από το ανθρώπινο χέρι και αποτελούν προέκταση της ενέργειάς του θα πρέπει να πραγματευθούν και στο επίπεδο της «τέχνης» και των τεχνικών του δημιουργού τους και της εποχής τους.

Τα λευκώματα που θα μας απασχολήσουν εδώ, αυτά καθαυτά, αποτελούν πρωτίστως τόπο «εικαστικής έκφρασης» των εφήβων, κοριτσιών και αγοριών, οι οποίοι και οι οποίες εξέφραζαν μέσω αυτών τις σκέψεις τους με ποιήματα, στιχάκια, ζωγραφίες, σχέδια, και κάποιες φορές με κολάζ. Η τέχνη τους αυτή επιβάλει νέες μεθοδολογικές τεχνικές για την ερευνητική αξιοποίηση των «Μικρών Μυστικών» τους από την μικροϊστορία, η οποία με τη σειρά της θέτει στον ερευνητή και την ερευνήτρια επιστημολογικούς προβληματισμούς ως προς την εναλλακτική προσέγγιση της ποιοτικής έρευνας (ερμηνευτικής) στο μικροϊστορικό πεδίο. Άλλωστε, η γλώσσα των λευκωμάτων θα πρέπει να ειπωθεί σαν κάτοπτρο της εικαστικής έκφρασης των νέων της εποχής. Τα λευκώματα, λειτουργώντας και σαν τα σημερινά face-book, διευρύνουν τις ερμηνευτικές μας δυνατότητες «εκ των κάτω» και πλαισιώνουν με διαφορετικό τρόπο την έρευνά μας.

Βασικά ερωτήματα του Συμποσίου θα θεθούν και στο πλαίσιο της εισήγησής μας αυτής, όπως π.χ.: Τι είδους αλήθεια θέτει στην μικροϊστορία η «τέχνη» αυτή των νέων που συχνά κατέφευγαν στα ιδιαίτερα αυτά τετράδια για να εκφραστούν και τα οποία αποκαλούσαν κινηματογραφική ταινία, καθρέπτη της παιδικής τους ζωής, κιβώτιο ή συρτάρι αναμνήσεων, μέσο που αναπλάθει τα νεανικά τους χρόνια; Και ποια είναι η «φύση» της αλήθειας που παράγουν τα τετράδια αυτά στο πλαίσιο της μικροϊστορικής προσέγγισης της εκπαίδευσης;

ΠΕΜΠΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ: ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Συντονιστής: Χρήστος Βαρβαντάκης

Το πάνελ στοχεύει στο να αναδείξει τον προβληματισμό γύρω από την ηθική και αισθητική της εικόνας και της αναπαράστασης στην Ανθρωπολογία. Όσον αφορά το μέρος της *αισθητικής*, τα ερωτήματα αφορούν την σχέση τέχνης και επιστήμης στο ιδιόμορφο αυτό κομμάτι της κοινωνικής έρευνας το οποίο συχνά μοιάζει να ακροβατεί ανάμεσα στα δύο αυτά πεδία της ανθρώπινης δημιουργίας. Το βασικό ζήτημα είναι αν υπάρχουν ή θα έπρεπε να υπάρχουν σύνορα μεταξύ αυτών. Παρουσιάζοντας τις διαδικασίες με τις οποίες οι ανθρωπολόγοι αλλά και οι κοινωνικοί επιστήμονες άλλων επιστημονικών πεδίων επιλέγουν τις εικόνες τους, αναλύουμε τον ρόλο που διαδραματίζει το αισθητικό κριτήριο στις

διαδικασίες αυτές και συζητούμε το δεδομένο ακαδημαϊκό πλαίσιο της υποδοχής τους, στοχεύοντας στο να εξετάσουμε και να θίξουμε τα θεμελιώδη ζητήματα που αφορούν τη σχέση της τέχνης και της οπτικής έρευνας και μεθοδολογίας.

Παράλληλα επισημάνουμε τις διαφορές που προκύπτουν από την ερμηνευτική-αισθητική ανάλυση των διαφορετικών ειδών εικόνας (ιχνογράφημα, φωτογραφία, κινητή εικόνα, διαδικτυακοί εικονικοί χώροι κτλ.). Αναφορικά με το δεύτερο μέρος, αυτό της *δεοντολογίας*, το γενικό ερώτημα που μας απασχολεί είναι: σε ποιόν ανήκουν οι εικόνες που προκύπτουν στα ερευνητικά πλαίσια, για παράδειγμα κατά τη διάρκεια μιας εθνογραφικής έρευνας ή στα πλαίσια συμμετοχικών ερευνών; Και, αντίστοιχα, σε ποιό βαθμό και με ποιό τρόπο μπορούν να χρησιμοποιηθούν για ερευνητικούς σκοπούς οι εικόνες που δεν έχουν ληφθεί για ερευνητικούς σκοπούς (π.χ. διατίθενται «ελεύθερα» στο διαδίκτυο); Σε πιο βαθμό χρειάζεται αναθεώρηση το υπάρχον θεωρητικό πλαίσιο για την ηθική της χρήσης της εικόνας, υπό τις νέες συνθήκες της πολυ-διάδοσης των εικόνων μέσω των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας και τεχνολογίας;

13. Ηθική και Αισθητική της Ανθρωπολογικής Εικόνας: Μια Εισαγωγή

Χρήστος Βαρβαντάκης
Free University in Berlin

Η σύντομη αυτή παρουσίαση στοχεύει στο να αποτελέσει μια εισαγωγή για τη συνεδρία 'Αισθητικά και Δεοντολογικά Ζητήματα στην Οπτική Μεθοδολογία και Έρευνα: Ηθική και Αισθητική της Εικόνας και της Αναπαράστασης στην Ανθρωπολογία'. Παρουσιάζοντας μια συνοπτική ιστορία τάσεων, εικόνων και ιδεών που κατά καιρούς εμφανίστηκαν στο χώρο της οπτικής ανθρωπολογίας, θα επιδιώξουμε να φέρουμε το κοινό σε επαφή με κάποιες από τις πλέον βασικές έννοιες του πεδίου, προκειμένου να προετοιμάσουμε το έδαφος για την προβληματική που θα εισάγουν οι επιμέρους παρουσιάσεις των εισηγητών της συνεδρίας.

14. Φοιτητικό (Εθνογραφικό;) Φιλμ: Η Αισθητική Διάσταση μιας Διπλωματικής Εργασίας

Κωνσταντίνος Αϊβαλιώτης
Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Σπουδών

Τα μεταπτυχιακά προγράμματα της Οπτικής Ανθρωπολογίας (και όχι μόνο) ξεχωρίζουν από τη διπλωματική εργασία που πρέπει οι φοιτητές να παραδώσουν στο τέλος του ακαδημαϊκού έτους. Η «παραδοσιακή» εργασία-κείμενο αντικαθίσταται από το φιλμ. Οι φοιτητές καλούνται να παραδώσουν μια ταινία (συνήθως μικρού μήκους) στο τέλος του έτους για ένα θέμα το οποίο το έχουν διαλέξει μόλις λίγους μήνες πριν ξεκινήσουν να το υλοποιούν. Πόσο περίπλοκο είναι αυτό το εγχείρημα και τι δυσκολίες κρύβει; Τι ρόλο έχει η αισθητική και η κινηματογραφική ματιά στη διαδικασία της δημιουργίας; Σε πιο βαθμό διαδραματίζουν κάποιο ρόλο ή θα έπρεπε να διαδραματίζουν στη διαδικασία κατασκευής του εθνογραφικού φιλμ; Σε πιο βαθμό, επίσης, οι ταινίες που παράγονται από τα διάφορα Τμήματα παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους; Τι συμπεράσματα μπορούν να εξαχθούν από την όλη διαδικασία;

Η παρουσίαση ξεκινάει από την δημιουργία της ταινίας «Αγαπητέ Φίλε...» (Dear Friend...) που γυρίστηκε στην Αθήνα το καλοκαίρι του 2005 στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος *Visual Anthropology* στο Goldsmiths College, University of London. Με αφορμή τη συγκεκριμένη εμπειρία και την επαφή από διάφορα εθνογραφικά φεστιβάλ, στην ανακοίνωση αναλύουμε τα στάδια της δημιουργίας του φιλμ, την εθνογραφική προσέγγιση που ακολουθείτε και τις δυσκολίες που συνήθως αντιμετωπίζουμε στην όλη διαδικασία της εφαρμογής της. Συγχρόνως επιχειρούμε να αναδείξουμε την αισθητική διάσταση των ταινιών, το ρόλο που αυτή διαδραματίζει στη διαδικασία, καθώς και τη στάση των πανεπιστημίων απέναντι σ' αυτό το θέμα.

15. Stencil Graffiti: Σύγχρονος Αστικός Οπτικός Πολιτισμός και Ανθρωπολογική Έρευνα

Παυσανίας Καραθανάσης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η ανακοίνωση αυτή αφορά την επιστημονική μας ενασχόληση με το γενικότερο φαινόμενο του *graffiti*, της πρόσφατης *street art* (τέχνη του δρόμου) και συγκεκριμένα του *stencil graffiti*. Αναφερόμαστε σε θέματα που προκύπτουν από τη μελέτη ενός κατ' εξοχήν οπτικού και αστικού φαινομένου και συνδέονται με την καταγραφή, διάδοση, επιλογή, ανάλυση και δημοσίευση εικόνων που προέκυψαν από την έρευνά μας τα τελευταία έξι χρόνια. Με παραδείγματα από Αθήνα, Λευκωσία/Lefkosa, Istanbul και Λονδίνο η παρουσίαση επικεντρώνεται σε θέματα που έχουν να κάνουν κατά πρώτον, με τη διαφορά μεταξύ του “*new york graffiti*” και της πρόσφατης *stencil graffiti*, όσον αφορά τη σχέση τους με την ψηφιακή τεχνολογία, αλλά και την έντονη «εικονικότητα» που παρουσιάζουν τα *stencil* «κομμάτια», με στόχο το σχολιασμό της διαφορετικής επίδρασης που τέτοια «κομμάτια» έχουν στο κοινό τους, αλλά και τη διαφορετική σχέση που αναπτύσσουν με το πολιτικό και ακτιβιστικό *graffiti* (συνθήματα κ.α.).

Κατά δεύτερον, στην παρουσίαση εξετάζουμε, από τη μια πλευρά, το σχολιασμό της αυξανόμενης χρήσης των ψηφιακών μέσων, την παραγωγή και διάχυση των οπτικών μηνυμάτων που τα «κομμάτια» αυτά θέλουν να διαδώσουν στους θεατές και συμπαρωγούς αυτού του αστικού-οπτικού φαινομένου, και από την άλλη πλευρά, τη δημοσίευση και διάχυση των εικόνων αυτών ως ερευνητικά αποτελέσματα.

16. Καθαρός Αναστοχασμός ή/και Αντανάκλαση: Από τον Velasquez στον Μεταπολεμικό Κινηματογράφο και από τον Foucault στη Σύγχρονη Πολυμεσική Συμμετοχική Εκπαιδευτική Έρευνα

Μιχάλης Κοντοπόδης
University of Amsterdam

Στην αρχή του βιβλίου του *Λέξεις και Πράγματα* ο Foucault αναλύει τον πίνακα του Velasquez “*Las meninas*” ως έναν πίνακα που ενσωματώνει μία τάση περιθωριακή στη νεωτερική σκέψη για «καθαρό αναστοχασμό» (pure reflection). Στην ιστορία της ζωγραφικής δεν υπάρχουν πραγματικά πολλοί πίνακες που την ίδια στιγμή που με αντικειμενικό-ρεαλιστικό τρόπο αναπαριστούν την πραγματικότητα, αναπαριστούν και την πράξη της αναπαράστασης καθαυτής, προσθέτοντας έτσι μια μετα-διάσταση ή μετα-προοπτική από την οποία μπορεί κανείς συνεχώς να βλέπει την πραγματικότητα –και τις αναπαράστάσεις της– εκ νέου. Στον μεταπολεμικό κινηματογράφο υπάρχουν παρόμοιες προσπάθειες για καθαρή ή *κρυστάλλινη* –όπως λέει ο Deleuze– αναπαράσταση του χρόνου. Υπό το πρίσμα αυτών των καλλιτεχνικών τάσεων, αλλά και σημειωτικών αναλύσεων, φαίνεται πώς δεν είναι ούτε όλες οι εικόνες, ούτε όλες οι ταινίες οι ίδιες. Η «καθαρότητα αναστοχασμού» που ενέχει ή προσφέρει μια εικόνα ή μια ταινία μπορεί κατά τη γνώμη μας να αποτελέσει βασικό κριτήριο στην επιλογή ή απόρριψή της ως ερευνητικό εργαλείο. Τι σημαίνει όμως «καθαρός αναστοχασμός»; ή «κρυστάλλινη παράσταση»; Πού τελικά διαφέρει μια καθαρά αναστοχαστική εικόνα ή ταινία από μια «καλή» ποιοτική ανάλυση λεκτικών ή άλλων δεδομένων; Και σε ποιο βαθμό, στη βάση δεδομένων σημειωτικών και τεχνικών κριτηρίων, μπορεί να συγκροτηθεί μια εικόνα εργαλειακά για ερευνητικούς σκοπούς;

Στην ανακοίνωση αυτή εξετάζουμε τα ζητήματα αυτά μέσα από καλλιτεχνικά παραδείγματα καθώς και με αναφορά σε σύγχρονες συμμετοχικές πολυμεσικές προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική έρευνα και στις νεανικές σπουδές.

17. Voices in / Voices over /Voices out στην Εθνογραφική Οπτικοακουστική Πρακτική

Αθηνά Πεγκλίδου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Μέσα από την κριτική της (ανθρωπολογικής) ρητορικής και αναπαράστασης που ξεκίνησε στη δεκαετία του 1980, η οπτικοακουστική πρακτική έρευνας και παρουσίασης σηματοδοτήθηκε ως πειρατική και ανανεωτική ως προς τη συμβατική γραφή. Το ερώτημα τι ακριβώς μπορεί να αποφέρει η δημιουργική συνέργεια εθνογραφίας και κινηματογράφησης από την πρώιμη και διαρκώς αμφισβητούμενη «καταγραφή του πεδίου» μέχρι την πιο πρόσφατη «αισθητηριακή και βιωματική απόδοσή του» παραμένει ουσιαστικά μετέωρο αλλά σίγουρα γοητευτικό και ενδιαφέρον. Ο ίδιος ωστόσο ο G. Marcus (2006: 95) έγραψε απογοητευμένος ότι κάπου στη δεκαετία του 1990 εγκατέλειψε την προσδοκία ότι οι ανθρωπολόγοι θα μπορούσαν να δώσουν απαντήσεις στα ζητήματα αισθητικής που τέθηκαν στο *Writing Culture* αφού κάθε πρόταση σχετικά με νέους εθνογραφικούς τρόπους συνθλιβόταν ως περιθωριακή και ιδιοσυγκρασιακή κάτω από το βάρος της ακαδημαϊκής συμβατικής κειμενικότητας. Κάθε εθνογραφία, αναφέρει, θα πρέπει να αποδεικνύει διαρκώς τον επιστημονικό της χαρακτήρα και να υποβιβάζει τον έντεχνο. Η δημιουργικότητα του ανθρωπολόγου κατά τη διαδικασία της μετατροπής των πολιτισμικών δεδομένων σε εθνογραφικά (συλλογή, επεξεργασία και δημοσίευση) παραμένει λοιπόν σκοτεινή αν και αποτελεί μεθοδολογικό τρόπο από μόνο του που δεν εκφράζεται με σαφήνεια μέσα από τους εμβληματικούς πλέον όρους, συμμετοχική παρατήρηση, επιτόπια έρευνα, μονογραφία, ημι-κατευθυνόμενες ή ελεύθερες συνεντεύξεις.

Στην παρέμβασή μας επιχειρούμε να εξετάσουμε την αμφισβημία που δημιουργεί η κινηματογραφημένη συνέντευξη ως επιστημονική και αντικειμενική πρακτική από τη μια και ως συναισθηματική/αισθητηριακή και υποκειμενική από την άλλη στις εθνογραφικές ταινίες.

18. Εικόνες Θανάτου: Η Ηθική της Απεικόνισης του Πένθους

Χρήστος Βαρβαντάκης
Free University in Berlin

Στην παρουσίαση αυτή αναφερόμαστε στις απόπειρες απεικόνισης των τελετουργιών του θανάτου και του πένθους καθώς και στην δεοντολογία της χρήσης τέτοιων εικόνων. Ξεκινώντας από ένα βιβλίο του Ντάνφορθ, όπου χρησιμοποίησε φωτογραφίες του Τσιάρρα από τελετουργίες θανάτου και κάνοντας μια ανασκόπηση της κριτικής που δέχτηκε, αλλά και σχολιάζοντας παραδείγματα από μια πρόσφατη εθνογραφική μας έρευνα στη Μέσα Μάνη, παρουσιάζουμε ένα προβληματισμό πάνω στο γιατί μπορεί να θεωρούνται πιο «ευαίσθητες» οι εικόνες σχετικές με τον θάνατο. Παράλληλα επιχειρούμε μία θεώρηση του πλαισίου της υποδοχής και των χρήσεων τους, του τι μπορεί να σημαίνει (και του τι μπορεί να μας πει) για την Οπτική Ανθρωπολογία η (δυνάμει ανεξέλεγκτη) παραγωγή και αναπαραγωγή τέτοιων εικόνων.

ΕΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
Πρόεδρος: Αγγελική Πολύζου

19. Arts Based Qualitative Research: The Example of Ethnographic Creative Non-fiction

Brett Smith
Loughborough University

This paper focuses on the arts based qualitative method known as ethnographic creative non-fiction. I first describe this arts based practice. An example of an ethnographic creative non-fiction is then offered. Next, some reasons for, and risks of, using ethnographic creative non-fiction to represent qualitative data are highlighted. The increasing importance placed by universities, grant bodies, and policy makers on generating impact through research is discussed in relation to arts based qualitative work. The paper closes by highlighting how ethnographic creative non-fiction might be judged in appropriate and informed ways.

ΕΒΔΟΜΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ
Πρόεδρος: Νίκος Παπαχριστόπουλος

20. Ο Ρόλος της Τέχνης στην Ψυχαναλυτική Μεθοδολογία: Η Θεώρηση του
Λακάν

Νίκος Παπαχριστόπουλος
Πάντειο Πανεπιστήμιο

Η τέχνη απετέλεσε μια από την βασική πηγή εννοιών για την ψυχανάλυση, πρωτίστως για την θεωρία του Φρόυντ. Το οιδιπόδειο σύμπλεγμα, η θεμελιακή έννοια του ψυχαναλυτικού στερεώματος, προέρχεται από τον ήρωα της τραγωδίας του Σοφοκλέους. Εξ ίσου στον Λακάν, η τέχνη αποτελεί έναν προνομιακό χώρο για την εξασφάλιση των θεωρητικών του εργαλείων. Υπό την εξής όμως προϋπόθεση: «Ο καλλιτέχνης προηγείται πάντοτε (του ψυχαναλυτή) και (ο ψυχαναλυτής) δεν μπορεί να εφαρμόσει την ψυχολογία εκεί όπου ο καλλιτέχνης τού ανοίγει τον δρόμο». Λόγια του Λακάν, στην μελέτη του για την Μαργκερίτ Ντυράς, τα οποία αντανακλούν και την ειδική συμβολή της τέχνης στην ψυχαναλυτική μεθοδολογία, μια συμβολή πέρα από την ερμηνεία: ο Λακάν δεν εφήρμοσε την ψυχανάλυση στην τέχνη ούτε στον καλλιτέχνη. Εφήρμοσε όμως την τέχνη στην ψυχανάλυση, θεωρώντας ότι, αφού ο καλλιτέχνης προηγείται του ψυχαναλυτή, η τέχνη του οφείλει να προηγείται της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Θα παρουσιάσουμε πώς ακριβώς η τέχνη, ιδίως το λογοτεχνικό κείμενο, από τον Σαίξπηρ έως τον Τζόνς, τον Ζιντ, την Ντυράς καθώς και άλλες λογοτεχνικές επικλήσεις του Λακάν, συνέβαλε στην διαμόρφωση της λακανικής μεθοδολογίας.

21. Επέκεινα του Σαντ ή Πώς η Τέχνη Προσφέρει το Πρώτο Μεθοδολογικό
Εργαλείο για τη Μελέτη του Σαδομαζοχισμού

Κυριακή Σαμαρτζή
Πανεπιστήμιο της Angers

Στην ψυχοπαθολογία, και κατ' εξοχήν στην ψυχανάλυση, αναγνωρίζονται τρεις βασικές παθολογικές δομές του υποκειμένου: η ψύχωση, η νεύρωση και η διαστροφή. Ακόμη και στις ταξινομήσεις του DSM και του ICD οι σύγχρονες νοσολογικές κατασκευές αποτελούν ουσιαστικά παραλλαγές, εναλλαγές και συνδυασμούς των τριών αυτών δομών. Η σπανιότερη

από τις τρεις για να απαντήσει ο κλινικός στην πρακτική του, τα εξωτερικά/τακτικά ιατρεία ή το ιδιωτικό του γραφείο είναι η διαστροφή, λόγω της απόλυτης ανικανότητας του υποκειμένου να αντιληφθεί την ιδιομορφία του και να αναζητήσει, συνεπώς, τη βοήθεια του ειδικού. Συνθήκη προβληματική εν τη γενέσει της, η οποία επικυρώνεται από το γεγονός ότι η νοσογραφική παρουσίαση των δύο βασικότερων και σημαντικότερων κατηγοριών της, του σαδισμού και του μαζοχισμού, πραγματοποιήθηκε από τον Κράφτ-Έμπινγκ στο κλασικό πλέον έργο του *Psychopathia sexualis*, βασιζόμενος στις μυθοπλαστικές κατασκευές δύο συγγραφέων, του Μαρκησίου ντε Σαντ και του Σαχέρ-Μαζόχ. Η καταγραφή της κλινικής συμπτωματολογίας του σαδισμού και του μαζοχισμού, η διάγνωση και η θεραπεία αποτελούν αποκλειστικό προϊόν της μελέτης των ηρώων του λογοτεχνικού έργου των δημιουργών και ουδόλως απότοκο κλινικής παρατήρησης και μελέτης ιστορικών ασθενειών. Η λογοτεχνία και στη συνέχεια άλλες μορφές τέχνης, όπως ο κινηματογράφος, το performance και το body-art συνετέλεσαν στην εμβάθυνση και επεξεργασία του φαινομένου της ακραίας εκδήλωσης βίας του ατόμου τόσο προς το ίδιο: *μαζοχισμός*, όσο και προς ένα άλλο υποκείμενο: *σαδισμός*, ενισχύοντας την διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης μεθοδολογίας στην ψυχοπαθολογία και την ψυχανάλυση, εξ ίσου εξελίξιμης στον χρόνο, η οποία επιτρέπει την παρατήρηση και διαχείριση των μεταμορφώσεων αυτής της βίαιης έκφρασης τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Πώς λοιπόν οι διάφορες μορφές τέχνης συνετέλεσαν στη διαμόρφωση μιας μεθοδολογίας, στην ψυχοπαθολογία και την ψυχανάλυση, κατάλληλης για την καταγραφή, περιγραφή, μελέτη και διαχείριση των βίαιων εκφάνσεων της ανθρώπινης φύσης;

ΟΓΔΩΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: **ΤΑ ANIMATIONS ΚΑΙ KOMIKS ΣΤΗΝ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ** **Πρόεδρος:**

22. Τα Κόμικς ως Ερευνητικό Εργαλείο

Δημήτρης Μποκής
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Τα κόμικς είναι μια μορφή τέχνης με ηλικία πάνω από ένα αιώνα. Στην εξέλιξη τους ανέπτυξαν τους δικούς τους κανόνες, ανάδειξαν αριστουργήματα, ένα μεγάλο αριθμό μέτριων έργων και ένα ακόμα μεγαλύτερο αδιάφορων έως κακών. Σχεδόν από την πρώτη τους εμφάνιση βρέθηκαν να εκφράζουν μια σειρά αντιφατικές μεταξύ τους κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις και συνδέθηκαν στενά με άλλες μορφές της μαζικής κουλτούρας όπως ο κινηματογράφος. Σήμερα μπορεί κανείς να αναφέρει ως βασικό τους χαρακτηριστικό τόσο την αναγνωρισιμότητα και την δημοφιλία τους όσο και την δημιουργία χαρακτήρων που έχουν μια ισχυρή θέση στην πολιτιστική δημιουργία.

Η μελέτη των κόμικς παρουσιάζει μια σειρά από δυσκολίες για τον ερευνητή. Η αμφίσημη-υβριδική φύση του μέσου ως συνδυασμού εικόνας και λόγου αλλά και η περιθωριακή, τουλάχιστον για τη χώρα μας, θέση του στην τέχνη και τον πολιτισμό απαιτούν μια σειρά αποφάσεις από την μεριά του μελετητή που μπορεί να είναι καθοριστικές, να προκαταλαμβάνουν το ίδιο το αποτέλεσμα της έρευνας. Τα διάφορα στερεότυπα που αφορούν αυτή την τέχνη, «παιδική λογοτεχνία», «παραλογοτεχνία» κτλ., οδηγούν πολλές φορές σε αρχικές παραδοχές που δεν συνάδουν με την ιστορία και την πολυπλοκότητα του μέσου, ιδιαίτερα από τους μη εξοικειωμένους με αυτό. Ο συνδυασμός έντυπης εικόνας και λόγου, όπου πολύ συχνά το ένα υποκαθιστά το άλλο, απαιτεί την ενεργοποίηση θεωρητικών εργαλείων από διάφορα πεδία γνώσης. Η στενή σχέση τους με την κοινωνική πραγματικότητα, σχέση που καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την οικονομία του μέσου, προϋποθέτουν γνώση των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών τόσο της προέλευσης τους όσο και του πλαισίου εντός του οποίου καταναλώνονται. Οι συνθήκες παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης αλλά και ευρύτερης χρήσης τους στο σημερινό αχανές περιβάλλον της μαζικής

κουλτούρας δυσκολεύουν τόσο την εποπτεία του υλικού όσο και την προσαρμογή του θεωρητικού πλαισίου στις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα αποπειραθούμε μια περιγραφή των βασικών χαρακτηριστικών του μέσου μέσω ερευνητικών μεθόδων που έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί προκειμένου να αναδειχτούν οι γενικότερες πολιτισμικές και κοινωνικές του διαστάσεις.

23. Η Τέχνη του Animation ως Μέθοδος Έρευνας: Οι Εκπαιδευτικοί και Μαθησιακοί της Παράμετροι και Διαστάσεις στο Πλαίσιο μιας Έρευνας-Δράσης

Σπύρος Σιάκας

Τμήμα Γραφιστικής ΤΕΙ Αθήνας

Η αλληλεπίδραση σπουδαστή-πολυμέσων συνδέεται άμεσα με δεξιότητες που οδηγούν στην μάθηση, όπως με τη δεξιότητα της δημιουργικότητας, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις στην διάρκεια μιας μαθησιακής διαδικασίας ο σπουδαστής θα χρειαστεί να γίνει ο ίδιος δημιουργός πολυμέσων. Το animation είναι ένα μέσο με εξαιρετικές εκφραστικές και αναπαραστατικές δυνατότητες με αποτέλεσμα να έχει αναδειχτεί ως ένα από τα βασικά εργαλεία δημιουργίας εκπαιδευτικών πολυμέσων. Σκοπός της ανακοίνωσης αυτής είναι η παρουσίαση και η ανάδειξη των παραμέτρων που ορίζουν την εκπαιδευτική-μαθησιακή διάσταση της τεχνικής του animation και τις σχετικές αλληλεπιδράσεις που λαμβάνουν χώρα μεταξύ των σπουδαστών και των πολυμέσων που χρησιμοποιούνται, έχοντας ως βασικό παράδειγμα την εφαρμογή του σε συγκεκριμένη ομάδα υποκειμένων στο πλαίσιο μιας έρευνας-δράσης. Παράλληλα γίνεται μια προσπάθεια ερμηνείας των σχεδιαστικών επιλογών του πρωτότυπου πολυμεσικού διδακτικού υλικού με παιδαγωγικούς όρους.

24. Η Δημιουργία Τεχνουργημάτων-Animations από τους Φοιτητές Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Κρήτης: Μία Μεθοδολογική Πρόταση Ποιοτικής Ανάλυσης

Αγγελική Πολύζου

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζουμε στην αρχή το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της προσέγγισής μας που έχει τη βάση του στη θεωρία της «μαζικής επικοινωνίας» (mass communication). Σύμφωνα με αυτή, όλες οι πράξεις της επικοινωνίας (communicative acts) έχουν τρεις βασικές κοινωνικές λειτουργίες: (α) αναπαραστατικές –παρουσίαση των διαστάσεων/πτυχών της κοινωνικής πραγματικότητας, (β) προσανατολισμού (orientational) –δημιουργία σχέσεων ανάμεσα σ' αυτούς που επικοινωνούν, και (γ) οργανωτικές (organisational) –η οργάνωση της επικοινωνίας σε αφηγηματικό κείμενο.

Βασικοί μας στόχοι είναι να παρουσιάσουμε: (α) πως το θεωρητικό και μεθοδολογικό αυτό πλαίσιο συλλογής και ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων εφαρμόστηκε στην πράξη σε μια ομάδα φοιτητών του ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Κρήτης, (β) πως το πλαίσιο αυτό διευκόλυνε τους φοιτητές στην κατασκευή, την ανάλυση και τη νοηματοδότηση των τεχνουργημάτων-animations (artefacts-animations) που οι ίδιοι δημιούργησαν με τη χρήση των λογισμικών Stop Motion και Windows Movie Maker, και (γ) τα θεωρητικά-επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα που εγείρονται από τη χρήση της συγκεκριμένης προσέγγισης, έχοντας ως βάση τα ερευνητικά ευρήματα που προέκυψαν από την εφαρμογή της.

ΕΝΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΤΟΠΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
Πρόεδρος: Ελπίδα Ρίκου

Οι ανακοινώσεις στρέφονται γύρω από τις μεθοδολογικές αναζητήσεις που διεξάγονται στα όρια τέχνης και ανθρωπολογίας και τους επιστημολογικούς προβληματισμούς που δημιουργούν. Προσφέρονται στοιχεία για την ανασύσταση του ιστορικού πλαισίου των σύγχρονων πειραματισμών, εκτενή παραδείγματα καλλιτεχνικών διερευνήσεων που είναι εν εξελίξει ή έχουν παρουσιαστεί πρόσφατα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και εναύσματα για την διεύρυνση του διαλόγου σε θέματα σχεδιασμού της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.

25. «Επί Τόπου» Μετατοπίσεις: Αναστοχασμός και Καινοτομία στη Σύμπραξη Τέχνης και Ανθρωπολογίας

Ελπίδα Ρίκου

Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Α.Σ.Κ.Τ.

Η επιτόπια έρευνα αποτέλεσε, τις τελευταίες δεκαετίες, κατ' εξοχήν τόπο συνάντησης ανθρωπολόγων και εικαστικών καλλιτεχνών, προσφέροντας ευκαιρίες για εκατέρωθεν μετατοπίσεις στάσεων και αντιλήψεων, κατά την αναζήτηση εννοιών και εργαλείων που θα ανανέωναν και τις δύο αυτές δραστηριότητες. Η σύμπραξη έχει αποδειχτεί παραγωγική, δεδομένου ότι πολλαπλασιάζονται όχι μόνο τα έργα, αλλά και τα διακυβεύματα που δημιουργούν, σε μεθοδολογικό και επιστημολογικό επίπεδο. Σπανίζουν, όμως, οι απόπειρες αποτίμησης αυτού του διαλόγου, ως προς τις νέες ερευνητικές προοπτικές που διανοίγει για τις κοινωνικές επιστήμες, αλλά και ως προς τα αδιέξοδα που, ενίοτε, γεννά.

Η παρούσα ανακοίνωση επιχειρεί να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση. Η ανασύνθεση του ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου διεξάγεται, σήμερα, ο διάλογος είναι αναγκαία συνθήκη για την κατανόηση των διαφορετικών εκδοχών και συνεπειών του. Συνεπώς, παρουσιάζονται, κατ' αρχάς, ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της τέχνης και έργα γνωστών καλλιτεχνών που πειραματίστηκαν με την επιτόπια έρευνα, από την δεκαετία του 1970 και μετά. Σε αυτή την βάση, αναδεικνύονται, εντέλει, ζητήματα σχεδιασμού και διεξαγωγής της έρευνας που αφορούν εξίσου, αλλά από διαφορετικές προοπτικές, καλλιτέχνες και ανθρωπολόγους. Αυτές ακριβώς οι διαφορές, εφόσον ληφθεί υπόψη και η διαπολιτισμική τους διάσταση, αποτελούν γόνιμο έδαφος για να αναδειχτεί η αναγκαιότητα του αναστοχασμού πάνω στις πρακτικές, ειδικότερα, μάλιστα, όσον αφορά την καινοτομία ως κυρίαρχο αίτημα που καθοδηγεί τις αναζητήσεις εντός των θεσμών του «κόσμου της τέχνης», αλλά και της ανθρωπολογίας.

26. «Ενδιάμεσοι Χρόνοι» και «Χρονομετρημένες Ενατενίσεις»: Δύο Καλλιτεχνικά Projects με βάση την Επιτόπια Παρατήρηση

Νίνα Παππά

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ

Οι «Ενδιάμεσοι Χρόνοι» είναι ένα αρχείο που περιλαμβάνει φωτογραφίες, σχέδια και ηχητικό υλικό που προέκυψαν μετά από τριετή έρευνα σε σταθμούς και στάσεις μέσω μεταφοράς, ταμεία, δημόσιες υπηρεσίες, κ.λ.π., δηλαδή σε οποιονδήποτε δημόσιο χώρο επιβάλλεται, συνήθως, η αναμονή. Οι «Χρονομετρημένες Ενατενίσεις» είναι ένα αρχείο που περιλαμβάνει εικόνες από το κέντρο της Αθήνας, δηλαδή από χώρους που περνούμε καθημερινά, χωρίς να τους παρατηρούμε συνειδητά. Μετά από μια συνειδητή παρατήρηση του χώρου, οι συμμετέχοντες στο project σημειώνουν πάνω στις εικόνες τα σχόλιά τους,

μετατρέποντας την εικόνα σε χάρτη της ενατένισής τους. Οι ενατενίσεις συνοδεύονται με ηχητικό υλικό που περιλαμβάνει τα ηχογραφημένα σχόλια των παρατηρητών κατά την επίσκεψή τους στους συγκεκριμένους χώρους.

Κοινό στοιχείο των δύο projects είναι η παρουσίαση του οπτικού και ηχητικού υλικού που προέκυψαν κατά την επιτόπια έρευνα. Στην ανακοίνωση θα συζητήσουμε τη χρήση των μεθόδων έρευνας για τα συγκεκριμένα projects, την αναγκαιότητα αυτής της συγκεκριμένης μορφής έρευνας και την επιρροή της στη διαμόρφωση του τελικού καλλιτεχνικού αποτελέσματος.

27. Επιτόπια Έρευνα και Εφήμερα Συμμετοχικά Έργα Τέχνης στο Δημόσιο Χώρο

Θάλεια Ραυτοπούλου

Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Α.Σ.Κ.Τ.

Στη συγκεκριμένη παρουσίαση θα αναφερθώ σε δύο έργα τα οποία πραγματοποιήθηκαν με βάση την εμπειρική επιτόπια έρευνα στην πόλη της Βαϊμάρης της Γερμανίας, το 2009 και 2010 στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος με τίτλο *Τέχνη στο Δημόσιο Χώρο και Νέες Καλλιτεχνικές Στρατηγικές* του Bauhaus University- Weimar. Τα συνδυαστικά αυτά έργα στη μεθοδολογία τους περιλαμβάνουν τη συμμετοχική παρατήρηση, τη συλλογή δεδομένων και τον πειραματισμό. Προϋπόθεση για την ολοκλήρωση των έργων ήταν η ενεργή ανταπόκριση και συμμετοχή των ατόμων που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα.

Το έργο “Highness” είναι μία σειρά εφήμερων δράσεων στο δημόσιο χώρο με εννοιολογική βάση την ιδέα του ανοίκειου και το φόβο του ξένου, το οποίο ερευνήθηκε μέσα από μια πράξη οικειότητας που θα εξελισσόταν μεταξύ αγνώστων. Το project “Tupperware” (συνεργασία των Εριφύλη Βενέρη, Grace Bayer και Θάλειας Ραυτοπούλου) περιλάμβανε την επιτόπια έρευνα στην κοινότητα των εργαζόμενων γυναικών στην Αμερικάνικη εταιρεία οικιακών σκευών Tupperware στη Βαϊμάρη. Βασικό εννοιολογικό πλαίσιο του έργου ήταν η γυναικεία εργασία μέσα από την προώθηση ενός προϊόντος με βάση την κοινωνικοποίηση και το φαινόμενο του Tupperware Party.

Εστιάζοντας στη μεθοδολογία, θα προσδιοριστεί ο τρόπος με τον οποίο η διεξαγωγή της έρευνας και η διαδικασία δημιουργίας του έργου μπορούν να αποτελέσουν το ίδιο το έργο. Με βάση την αποτύπωση των διαφορετικών μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν, θα διερευνηθεί η σχεσιακή διάσταση της επιτόπιας έρευνας και θα επισημανθεί ο ρόλος της καλλιτεχνικής έρευνας ως γνωστικής διαδικασίας.

ΔΕΚΑΘΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Πρόεδρος: Γιώργος Τσιώλης

28. Risky Representations for the Performing Self and Others: Confronting the Challenges of the Audit Culture, Criteriology and the Pressures Towards Monological Storytelling

Andrew C. Sparkes

Liverpool John Moores University

Stimulated by the ‘performance’ turn within the social sciences there are now a number of possible ways that researchers can represent their findings to different audiences. These possibilities include ethno-drama, poetic representations, autoethnography, creative non-fiction and fiction, dancing and singing the data, as well as multiple media and mixed genre performances. Making informed, principled and strategic choices about which genres to use is important as each carries with it a number of risks at the personal level for the researcher and

for the audience involved. Thus, researchers might ask themselves: Can I actually do this kind of performance and can I do it well? Equally, the audience might ask: What is the point of this performance piece, is it any good, and, is it actually ‘research’ at all? These questions revolve around the performance skills of the researcher and the judgment capacities of the audience with both being tangled up in the core issue of ‘goodness’ criteria. Accordingly, in the first part of my presentation, I reflect on some of the risks to self and other involved in experimenting with alternative genres of representation and the need for both to become connoisseurs of form, content, and purpose and so that appropriate criteria are used to judge each performance in context.

In the second part of the presentation I offer some reflections on the risk to self and others of dialogical storytelling given the interpretive openness and uncontrollability of stories once they are let loose into the public domain. These reflections draw upon my personal experiences of multiple reactions to a paper that I published in the journal *Qualitative Research* (2007, Vol 7, No 4, pp. 519-548) entitled: ‘Embodiment, Academics, and the Audit Culture: A Story Seeking Consideration.’ In this paper I employed a methodology of the heart to present a story about the embodied struggles of an academic at a British university that is permeated by an audit culture. The evidence suggests that this story resonated with many people around the world and presented a plausible and compelling truth that was illuminating, unsettling, and empowering. For others, in positions of institutional power and authority, this same ‘truth’ was defined as troublesome, dangerous and in need of a monological interpretation prior to being suppressed and silenced. Either way, these different reactions suggest that stories and other performances have lives of their own way beyond the intentions or awareness of the researcher and that these risky possibilities need to be recognized as an important aspect of critical scholarship.

ΕΝΤΕΚΑΘ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: **Πρόεδρος: Μιχάλης Κοντοπόδης**

29. The Media of Sociology: The Unused Possibilities of Visual and other Translations

Michael Guggenheim
University of London

Sociologists have increasingly come to recognize that the discipline has unduly privileged textual representations, but efforts to incorporate visual materials and other senses and media are still only in their beginning. This paper develops a taxonomy of the ways objects of knowledge are translated into other media, in order to diagnose current practice in sociology and to point out unused possibilities. I argue that there can be two arguments about how objects relate to knowledge. The first, held by actor network theory and derived from an analysis of natural science, is based on a belief in tight translations. Tight translations are based on an epistemology of what Daston and Galison call “mechanical objectivity”, whereby an object is transformed into a representation by its reorganization within an apparatus, supposedly without creative interference. The second, derived from a discourse on reflexivity and poetics is based on a belief in loose translations. Loose translations are based on an interpretive epistemology whereby an object is transformed into a representation by cognitive interaction, a creative process, between researcher and object. Sociology currently combines these two approaches in a peculiar and schizophrenic way: With regard to writing, it freely combines both and allows loose translations. With regard to all other media, it insists on tight translations only, but it has a limited understanding of what tight translations could be, because it shies away from manipulation of its object. Sociology would gain if it were consistent with regard to its media and would fully exploit the opportunities that this would offer: That is sociology could use other media than texts in the same way it uses texts. It could

use both text and other media as tight translations that includes a high level of manipulation as well as loose translations that involves a poetics of media. I will discuss these unused possibilities with examples from my own past and ongoing projects.

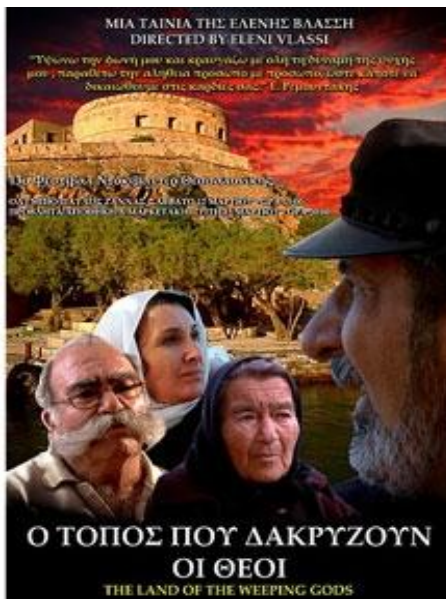
ΛΩΔΕΚΑΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:
ΤΟ ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΛΕΠΡΟΚΟΜΕΙΟΥ
ΣΠΙΝΑΛΟΓΚΑΣ (1903-1957)

Πρόεδρος: Μάνος Σαββάκης

30. «Ο Τόπος που δακρύζουν οι θεοί»

Ντοκιμαντέρ της Ελένης Βλάσση

«Ο εισερχόμενος να αποθέσει κάθε ελπίδα». Αυτή η επιγραφή πάνω από την κεντρική πύλη σηματοδοτούσε το πέραςμα από τον κόσμο των ανθρώπων στον κόσμο των ζωντανών νεκρών της Σπιναλόγκας. Το Ντοκιμαντέρ αυτό είναι μια Τραγωδία βασισμένη στο απάνθισμα της αυτοβιογραφίας του Επαμεινώνδα Ρεμουντάκη «αητός χωρίς φτερά», που ως άνθρωπος και ως λεπρός ύψωσε την φωνή του με όλη την δύναμη της ψυχής του, ώστε να καταρρίψει τους ψεύτικους θρύλους, που η ίδια η κοινωνία έπλαθε για αυτή την ιδιότητα ασθένεια, που στο κάτω-κάτω έβγαине μέσα από τα σωθικά της. Αποτελεί την καταγραφή των τελευταίων της Σπιναλόγκας, που όσοι από αυτούς δεν πρόλαβαν να πεθάνουν βαδίζουν ήδη στο ηλιοβασίλεμα της ζωής τους.

Πρόσωπο με πρόσωπο η αλήθεια των 330 στιγματισμένων της Αγίας Νόσου, πάνω στον αφιλόξενο βράχο της Σπιναλόγκας, που ως Μινώταυρος της Κρήτης για 53 ολόκληρα χρόνια δεν χόρταινε να καταβροχθίζει τα θύματά της. Ένας φόρος τιμής σε εκείνους, που το δρεπάνι της Μοίρας απέκοπτε από την κοινωνία σαν αλλιώτικα όντα και τους πετούσε στο μαρτυρικό νησί για να πεθάνουν. Μόλις εμφανίζονταν η αρρώστια ο χωροφύλακας έφερνε τον χωρίς έγκλημα «εγκληματία» λεπρό και τον φυλάκιζε στο φρουρίο της Σπιναλόγκας, που υψωνόταν απέναντι του για να φρουρεί και να χωρίζει τα όρια του κύκλου της γης, όπου θα περνούσε το

υπόλοιπο της ζωής του. Μια πραγματεία δοσμένη με λόγια, αφηγήσεις, δάκρυ, πόνο, ελπίδα για ζωή, μέσα από τα μάτια και τα χείλη ή ότι η αρρώστια δεν κατέφαγε απ' αυτά, των δυστυχισμένων λεπρών, που έγιναν πρωταγωνιστές της. Διαγραμμένοι από τα μητρώα των αρχών δεν ήταν πια ούτε ζωντανοί, μα ούτε επίσημα πεθαμένοι. Αλλά ήταν ανύπαρκτοι. Η ζωή τους μια καθημερινή πάλη, για να γκρεμίσουν τα σκοτεινά τείχη των προκαταλήψεων, που έκτιζαν γύρω τους οι κοινωνίες και να αλλάξουν τη φρίκη σε ελπίδα για ανθρώπινη ζωή κι ας ήταν όλα γύρω, που οδηγούσαν στο θάνατο.

Στην Σπιναλόγκα, αφετηρία ήταν η αρρώστια, ο θάνατος, η τραγωδία. Ύστερα ήρθε η ελπίδα για ζωή, το θαύμα, η θεραπεία και μαζί της έφερε την μεγάλη ψευδαίσθηση για ελευθερία. ... Τέλος ήρθε η αλήθεια, το εμπόδιο, ο κόσμος των ανθρώπων, όπου δεν τους περίμενε πια κανείς, όπου δεν τους δεχόταν πια κανείς. Για τους ανθρώπους ακόμη και όταν έχεις θεραπευτεί, δεν παύεις να είσαι λεπρός. Ακόμη και χωρίς σημάδια.....για όλη σου την ζωή είσαι λεπρός.

30. The Land of the Weeping Gods

Eleni Vlassi

“The incomer should lay down every hope”. This inscription over the main gate heralded the pass from the world of men into the world of the living dead of Spinaloga. This documentary, is based upon Epaminondas Remoundaki's autobiography “An eagle without wings”. He was the man who stood up raising his voice, with all the strength of his soul, in order to bring down the false legends which society created for this peculiar disease which came out of its inside. The film is the recording of Spinaloga's last residents life; now walking towards the sunset of their lives.

Face to face, the true story of the 330 stigmatised by the Holy Disease men, who lived upon the inhospitable rock of Spinaloga which like an insatiable Minotaur devoured its victims for 53 years. A tribute to those people who the scythe of Fate severed from society as different beings and casted them away to Spinaloga to die. As soon as the disease occurred, the constable used to bring for imprisonment the “crimeless criminal” leper to that fortress which stood against him to guard and to delineate the margins of the world where he would live the rest of his life. A treatise given by words, memoirs, tears, pain, hope for life, through the eyes and the lips –or whatever of these the disease did not devour- of the desolate lepers who became its protagonists. Deleted from the public archives, they were neither alive, nor officially dead. They were just non-existed. Their life was an everyday struggle to bring down the dark walls of prejudice erected around them by the society and change the horror of Spinaloga to hope for a human life even though everything led to death.

In Spinaloga, the starting point was the disease, death and tragedy. Then came the hope for life, the miracle, the treatment and along came the great illusion for freedom.... Eventually came the truth: The world of people was the barrier, were nobody waited for them, were nobody accepted them. For the people even though you have been healed, you are still a leper. Even without the scars... you are a leper for life.

31. Επιστημονική Τεκμηρίωση, Μεθοδολογικός Σχεδιασμός και Ερευνητικές Πρακτικές στην Ποιοτική Έρευνα: Το Παράδειγμα του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας (1903-1957)

Μάνος Σαββάκης

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Στην παρούσα συνεισφορά επιχειρείται μια αναστοχαστική προσέγγιση της διαδικασίας εκπόνησης μιας ποιοτικής κοινωνικής έρευνας με εμπειρικό περιεχόμενο. Το συγκεκριμένο εγχείρημα αφορούσε την κριτική προσέγγιση του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου που ανέδειξε το θεσμό του Λεπροκομείου Σπιναλόγκας (1903-1957) και την επιστημονική κατανόηση του κοινωνικού κόσμου που δημιουργήθηκε στη νησίδα. Επομένως, τα

σημαντικότερα θέματα που αναδεικνύονται αφορούν, πρωτίστως, επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα, τα οποία σχετίζονται με τον ερευνητικό σχεδιασμό και τις ερευνητικές πρακτικές σε μια ποιοτικά προσανατολισμένη έρευνα πεδίου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, συνδέονται με ορισμένες επιμέρους θεματικές που διανοίγονται σε επίπεδο κοινωνικής, ηθικής και πολιτικής χρήσης της επιστημονικής έρευνας και τεκμηρίωσης.

Εκτός από τα προηγούμενα, η προηγούμενη προβληματική, σχετίζεται γενικότερα με τις δυνατότητες και τα όρια της ποιοτικής μεθοδολογίας και ειδικότερα με την ικανότητα των ερευνητών που την εφαρμόζουν να τη συνδυάσουν με άλλες μορφές καταγραφής και τρόπους παρουσίας της κοινωνικής πραγματικότητας (π.χ. εικαστικές τέχνες, ζωγραφική, ποίηση, μουσική, χορός, λογοτεχνία, κινηματογράφος, θέατρο, εθνογραφικό φιλμ, ταινίες τεκμηρίωσης κτλ). Ο στόχος είναι - στο πλαίσιο μιας δι-επιστημονικής προσέγγισης και μιας δια-θεματικής γνωσιοθεωρητικής στρατηγικής –με συγκεκριμένα όρια, η διεύρυνση των προοπτικών στον ερευνητικό σχεδιασμό και η αύξηση της αξίωσης εγκυρότητας του αιτήματος δι-ερμηνείας των πραγματολογικών δεδομένων.

32. Η Τέχνη, η Μέθοδος και το Σώμα

Γιώργος Νικολακάκης & Έφη Ψυλλάκη
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η διερεύνηση της σχέσης και της συσχέτισης τέχνης, μεθόδου και πεδίου έρευνας με άξονα την κινηματογραφική εικόνα.

Έννοιες, αξιολογήσεις και διαδικασίες στην προσέγγιση της κατάστασης μιας ειδικής ασθένειας όπως η λέπρα τον 20ό αιώνα.

Ως κεντρικό παράδειγμα επιλέγεται η κινηματογραφική κατάθεση του Jean-Daniel Pollet με το ποιητικό του ντοκιμαντέρ «Η Τάξη», που έχει θέμα τους Έλληνες λεπρούς και τους χώρους εγκλεισμού τους (Σπιναλόγκα, Λοιμωδών κ.ά.).

Ο λόγος της «αρρώστιας», σε πρώτο πρόσωπο, αντιστρέφει τη μιαιρότητα, τη μειονεκτικότητα και την καταγγελία και, μέσα από την αμφισημία στην οποία είναι ιστορικά εγκλωβισμένος, στέλνει ένα μήνυμα υπέρβασης του ορίου των διαφορών και των διαστρωματώσεων της οργάνωσης του «συμβολικού». Η εικόνα περιγράφει την ίδια τη δυσκολία της να ιδωθεί και να υπάρξει όταν καταργεί τον εντυπωσιασμό και τη στερεοτυπία.

Τέχνη, μέθοδος και σώμα ομολογούν τη δυσκολία τους να συνομιλήσουν πέρα από την ποίηση.

ΔΕΚΑΤΗ ΤΡΙΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

ΟΙ ΕΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

Συντονιστής: Αθανάσιος Βέρδης

33. Το Παιδικό Ιχνογράφημα στην Ποιοτική Εκπαιδευτική Έρευνα: Μοντέλα Ανάλυσης και Δυνατότητες Αξιοποίησής του

Σοφία Τρούλη
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το παιδικό ιχνογράφημα (ή αλλιώς σχέδιο, παιδική ζωγραφιά ή ιχνογραφική μεταφορά) αποτελούν μέσα έκφρασης και επικοινωνίας των παιδιών με το περιβάλλον τους, αλλά και με τον εαυτό τους. Ταυτόχρονα, όμως, πέρα από την αξία τους ως εκφραστικά μέσα της παιδικής δημιουργικότητας, τα παιδικά ιχνογραφήματα είναι αποτέλεσμα διανοητικών διεργασιών και σύμπραξης πολλαπλών μεθόδων έκφρασης, που έχουν παιδαγωγικές δυνατότητες αλλά και δυναμική και προοπτική στην αξιοποίηση τους για ερευνητικούς λόγους.

Στην παρούσα ανακοίνωση εξηγούμε για ποιον λόγο επιλέγουμε τον όρο *παιδικό ιχνογράφημα* και παρουσιάζουμε με συντομία τις δυνατότητες και τους περιορισμούς που θέτει ως εργαλείο στην ποιοτική εκπαιδευτική έρευνα. Αρχικά, παραθέτουμε μία σύντομη

ιστορική αναδρομή για την αξιοποίηση του παιδικού ιχνογραφήματος ως ερευνητικού εργαλείου, παρουσιάζοντας τα πιο γνωστά μοντέλα ανάλυσης, από τα προβολικά τεστ έως τις σύγχρονες πολυτροπικές προσεγγίσεις. Τα μοντέλα ανάλυσης επηρεάζονται από το επιστημολογικό παράδειγμα, σύμφωνα με το οποίο έχουν διαμορφωθεί (εμπειρικό-θετικιστικό, ορθολογιστικό-φορμαλιστικό, ερμηνευτικό-κονστрукτιβιστικό, κριτικό-μετανεωτεरिकό, οικολογικό-ενσώματο, κοινωνικο-ιστορικο-πολιτισμικό) και τις αντίστοιχες θεωρίες (συμπεριφοριστικές, γνωστικιστικές, ερμηνευτικές και διαλογικές, αποδομητικές και σημειωτικές, οικολογικές-ενσώματες-βιωματικές, κοινωνικο-πολιτισμικές) και διακρίνονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες προσέγγισης από την πλευρά της ιδιότητας των ερευνητών: την προσέγγιση των ψυχολόγων, την προσέγγιση των σημειολόγων και την προσέγγιση των καλλιτεχνών.

34. Σχεδιογραφήματα και Επιστημονική Έρευνα: Η Περίπτωση των “Musiciens” του Sempé

Αθανάσιος Βέρδης & Αικατερίνη Τζέκου
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στη παρούσα εργασία υποστηρίζεται ότι η έντεχνη απεικόνιση μπορεί να λειτουργήσει όχι μόνο αυτόνομα ως αισθητικό έργο αλλά και ως πηγή πληροφορίας, έμπνευσης και ερευνητικής στάσης. Για παράδειγμα, γνωστή είναι στην ιστοριογραφία η συνεισφορά που έχουν κάνει τα σχεδιογραφήματα για τον Tecumseh («Άστρο που πυροβολεί»), αρχηγού της ινδιάνικης φυλής των Shawnee. Το σύγχρονο σχεδιογράφημα, ιδιαίτερα το πολιτικό σκίτσο, μπορεί να γίνει αυτό καθ' αυτό αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Σε αυτό το πλαίσιο η παρούσα εργασία προσεγγίζει τους *Μουσικούς* (*Les Musiciens*) του Γάλλου σκιτσογράφου Jean-Jacques Sempé, μια συλλογή από 65 σχεδιογραφήματα, 16 εκ των οποίων συμπεριλαμβάνουν και άλλες τεχνικές πέραν του σκίτσου, τα οποία εκδόθηκαν το 1977 και αφορούν τους μουσικούς και τη ζωή τους. Οι *Musiciens* προσεγγίζονται με τη βοήθεια του τριαδικού υποδείγματος σημείου του Charles Peirce, καθώς και τη θεωρία της γραφικής αναπαράστασης και το «συντακτικό» της απεικονιστικής γλώσσας των κόμιξ του Scott Mc Cloud. Οι *Musiciens* συναντιούνται επίσης με την επιστημονική έρευνα που αφορά στις μουσικές προσωπικότητες και τις μουσικές ταυτότητες. Η μελέτη της «ταυτότητας» έχει πολύ μακρά παράδοση στη Ψυχολογία (Erikson, Grotevant, Waterman, Kurtines, Adams, Côté), ενώ η έννοια της μουσικής ταυτότητας έχει συζητηθεί σχετικά πιο πρόσφατα (Heartgraves, Cox). Λιγότερο γνωστές είναι οι έρευνες για τις μουσικές προσωπικότητες των μουσικών, όπως αυτή του Westby. Ο Sempé, ένας από τους πιο αναγνωρίσιμους σκιτσογράφους της Γαλλίας και του κόσμου, είναι γνωστός από τον *Μικρό Νικόλα* και τα σκίτσα του στο περιοδικό *New Yorker*. Οι μουσικοί του είναι μικρές φιγούρες μέσα στη πόλη, στους έρημους σταθμούς, στα ωδεία, στις αίθουσες συναυλιών, και στα δωμάτια. Είναι πιανίστες, βιολονίστες, πνευστοί, κρουστοί κάθε ηλικίας. Μουσικοί που, βγαλμένοι θαρρείς από τα κείμενα των *Αντιστίξεων* του Γιάννη Ευσταθιάδη, δημιουργούν συνειρμούς και γέφυρες με το δικό τους «γλυκόπικρο» τρόπο.

35. Η Συμβολή της Ζωγραφικής Αναπαράστασης Αρχαίων Μουσειακών Αντικειμένων στην Ανασύνθεση και Ερμηνεία του Πολιτισμικού και Κοινωνικού Περιβάλλοντός τους

Ασπασία Παπαναστασίου
Καθηγήτρια στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Η παρούσα ανακοίνωση αναδεικνύει πώς η ερευνητική πρακτική της εικαστικής αναπαράστασης μπορεί να λειτουργήσει ως μεθοδολογικό εργαλείο για την παρατήρηση, συλλογή και ερμηνεία ιστορικών φαινομένων. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται τα αποτελέσματα μιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης από

μαθητές του Γυμνασίου Γυθείου. Στην α' φάση της, τα υποκείμενα της έρευνας, οι μαθητές, εξοπλισμένοι με εργαλεία της ζωγραφικής (μπλοκ, κραγιόνια) και γοητευμένοι από την άμεση επαφή με τα πρωτότυπα έργα της λακωνικής κεραμικής, πλαστικής και μεταλλοτεχνίας που χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, τα αποτυπώνουν καλλιτεχνικά σύμφωνα με τις προσωπικές προτιμήσεις και τα ταλέντα τους. Στην β' φάση, τα καινούρια ζωγραφικά έργα τέχνης, λειτουργώντας ως ενδιάμεσοι μεταξύ παρελθόντος και παρόντος συμβάλλουν με τον αναστοχασμό, στη γνωριμία, κατανόηση και ερμηνεία των πρωτότυπων μουσειακών εκθεμάτων. Το τελικό, λοιπόν, διακύβευμα της ερευνητικής μεθοδολογίας που βασίζεται στην αναπαραστατική ζωγραφική είναι στην περίπτωση μας η αποκατάσταση του παρελθόντος. Έτσι, η αρχαϊκή Σπάρτη αναδεικνύεται ζωντανή, χαρούμενη και προσιτή κι όχι μια απομονωμένη και ξενόλατη όπως μας την παρουσιάζουν οι αθηναίοι συγγραφείς του 5ου αι. π.Χ.

36. Η Αποκωδικοποίηση και Βιωματική Προσέγγιση των Έργων Τέχνης ως Πρόταση για μία Διαλεκτική Προσέγγιση της Γνώσης: Εμπειρίες από το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής και το Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου

Ειρήνη Γαβριλάκη

Αρχαιολόγος, Τμηματάρχης Μουσείων, Εκθέσεων & Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων

Τα έργα Τέχνης που φιλοξενούνται και προβάλλονται στους εκθεσιακούς χώρους των Μουσείων αποτελούν συνιστώσες πολλών παραμέτρων, βάσει των οποίων αξιολογούνται, επιλέγονται και τελικά εκτίθενται. Ως εκ τούτου, η έκθεσή τους αντανακλά αφενός μία επιλογή αισθητική βάσει της αισθητικής τους ποιότητας και αφετέρου κοινωνικές ή πολιτικές συγκυρίες και τάσεις. Στο πλαίσιο ωστόσο της εκπαιδευτικής προσέγγισης τους, τα εκθεσιακά αντικείμενα πρέπει να αποκωδικοποιηθούν, να απαλλαχθούν από το βάρος των παραμέτρων αυτών και να ενταχθούν στο πλαίσιο της ιστορικής συγκυρίας που τα παρήγε, ώστε να γίνουν κατανοητά στον άξονα του Χθες και να μπορέσουν να αναπτύξουν διαλεκτική σχέση με το Σήμερα.

Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζουμε την ευελιξία και την αποτελεσματικότητα Εκπαιδευτικών Εφαρμογών του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου και του *Κέντρου Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής* ως προς τη διαδικασία αποκωδικοποίησης αντικειμένων της Αρχαιότητας και της Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

ΔΕΚΑΤΗ ΤΕΤΑΡΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ Πρόεδρος: Μελπομένη Τσίγκρα

37. Οπτική Επικοινωνία και Τέχνες: Σύγχρονες Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις για την Ανάλυση του Οπτικού Σχεδιασμού

Ειρήνη Σηφάκη

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η εικόνα της μεσοποιημένης επικοινωνίας διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στις μετανεωτερικές κοινωνίες κυρίως λόγω της αυξανόμενης διάχυσης των οπτικών μηνυμάτων από τα παγκόσμια ΜΜΕ, τη βιομηχανία πολιτισμού και των τεχνολογιών τους. Εδώ και αρκετές δεκαετίες η οπτική επικοινωνία κερδίζει όλο και μεγαλύτερο έδαφος, καθώς παρουσιάζει μια κριτική διερεύνηση για τη σχέση των εικόνων με την κοινωνική ταυτότητα και τις κοινωνικές σχέσεις.

Στην εισήγηση αυτή θα παρουσιάσουμε ορισμένες σύγχρονες μεθοδολογικές προσεγγίσεις από το πεδίο της κοινωνικής σημειωτικής με έμφαση στη θεωρία των Kress και

van Leuveen (2006) που προσφέρονται για την ανάλυση των εικόνων. Οι προσεγγίσεις αυτές παρέχουν τα απαραίτητα εργαλεία για την ανάλυση των δομικών στοιχείων και των διασημειωτικών σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών τρόπων που διαπλέκονται για την οικοδόμηση νοημάτων σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Πιο συγκεκριμένα θα αναλυθούν παραδείγματα από τον έντυπο περιοδικό τύπο και από διαφημιστικές αφίσες που δημιουργήθηκαν για την προώθηση μεγάλων πολιτιστικών γεγονότων, προκειμένου να διερευνήσουμε τη λειτουργία, τις πρακτικές και τις τεχνικές οργάνωσης του οπτικού σχεδιασμού.

38. Εθνογραφία και Κινηματογράφος: Αναπαραστάσεις της Παιδικής Ηλικίας

Μελομένη Τσίγκρα

Κοινωνική Ανθρωπολόγος και Νηπιαγωγός

Η εθνογραφία ως επιστήμη / μεθοδολογία / πρακτική, μέσα από τα εργαλεία που επεξεργάζεται, παρατηρεί, καταγράφει και αναπαριστά την κοινωνική πραγματικότητα. Ο (μυθοπλαστικός) κινηματογράφος, από τη σκοπιά του και με τα δικά του μέσα, αναπαριστά μια ανασυγκροτημένη/επινοημένη ή/και πιθανή πραγματικότητα. Κοινός τόπος και στις δύο περιπτώσεις η έννοια της αναπαράστασης – στην προκειμένη περίπτωση, η αναπαράσταση της παιδικής ηλικίας. Κοινός τόπος, επίσης, είναι η συγκρότηση ενός λόγου (discourse), είτε επιστημονικού είτε μυθοπλαστικού, αφηγηματικού, για τις κοινωνίες – στην προκειμένη περίπτωση, ενός λόγου για την παιδική ηλικία.

Στην εισήγηση αυτή θα προσεγγίσουμε τον κινηματογράφο ως δευτερογενές πεδίο (field) με σκοπό να κατανοήσουμε τον ανασυγκροτημένο λόγο για την παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα, θα αναλύσουμε τις ταινίες *Τα παιδιά του Παραδείσου* (1997/Ιράν) του Ματζίντ Ματζιντί, *Το σημάδι της φάλαινας* (2002/Νέα Ζηλανδία) της Νίκι Κάρο και την *Η ξύλινη κάμερα* (2003/Ν. Αφρική) του Ντσαβένι Γουά Λουρούλι. Στο εγχείρημα αυτό θα χρησιμοποιήσουμε εννοιολογικές κατηγορίες από το εθνογραφικό παράδειγμα, κοινές όμως και στην κινηματογραφική γλώσσα, όπως είναι ο τόπος (place), το γεωγραφικό και κοινωνικο-πολιτισμικό τοπίο (landscape), ο χρόνος, η ιστορία, η μνήμη, οι στιγμές και οι περιστάσεις, η γλώσσα και οι φωνές, τα υποκείμενα και οι σχέσεις τους. Σκοπός της εισήγησης είναι να αναδείξει ότι ο (εθνογραφικός και κινηματογραφικός) λόγος για την παιδική ηλικία συγκροτείται μέσα από δίπολα όπως: τοπικό και παγκόσμιο, ιστορία και μνήμη, γλώσσα και φωνές, ενήλικοι και παιδιά--συγκροτείται δηλαδή μέσα σ' ένα πλέγμα ιδεολογικών μηχανισμών και σχέσεων εξουσίας.

ΔΕΚΑΤΗ ΠΕΜΠΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ:

Η ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΓΚΡΑΦΙΤΙ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Πρόεδρος: Μανόλης Τζανάκης

39. Η Ποίηση ως Μέθοδος Έρευνας και Αναπαράστασης της Εμπειρίας

Φραγκιαδάκη Εύα, Συμβουλευτική Ψυχολόγος

& Μπαλαμούτσου Σοφία, Συμβουλευτική Ψυχολόγος

Βασικός στόχος της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες είναι να προάγει την κατανόηση ενός φαινομένου (μιας περιοχής της ανθρώπινης εμπειρίας και δράσης) μέσω κάποιων αναπαραστατικών μορφών. Οι ποιοτικοί ερευνητές καλούνται να μιλήσουν για τον κόσμο που μελετούν, αλλά περισσότερο να μιλήσουν *εκ μέρους του κόσμου* που μελετούν (McLeod & Balamoutsou, 1996).

Στην εισήγηση αυτή εξετάζουμε τις αρχές και τα αναπαραστατικά μέσα της ποίησης και το πώς αυτά μπορούν να συμβάλουν στη βαθύτερη κατανόηση των νοημάτων των αφηγήσεων των υποκειμένων. Η ποίηση προωθεί τη διαδικασία ανάδυσης των νοημάτων μιας αφήγησης με ένα τρόπο πολλαπλής και ανοιχτής ανάγνωσης τη στιγμή που οι συμβατικές μέθοδοι ανάλυσης της ποιοτικής έρευνας αποτυγχάνουν (Richardson, 1992). Παρόλο που η ποίηση μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια προσέγγιση ή μέθοδος που στερείται μεθοδικότητας και αυστηρής κατηγοριοποίησης, καταφέρνει ωστόσο να απεικονίσει με ένα ιδιαίτερο τρόπο διαστάσεις των εμπειριών των συμμετεχόντων σε μια μελέτη, έχοντας ως βάση τα ίδια τα λόγια των υποκειμένων που εκφράζονται στα ποιήματά τους (Richardson, 1992· McLeod & Balamoutsou, 1996).

Στην εισήγηση παρουσιάζουμε ερευνητικούς σχεδιασμούς και δεδομένα που είχαν ως βάση την ποίηση και βασικό στόχο το γεφύρωμα του χάσματος μεταξύ της επιστημονικής και της αισθητικής (aesthetic) γνώσης (Richardson, 1992· McLeod & Balamoutsou, 1996· Öhlen, 2003). Παρουσιάζουμε τα βασικά στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη στην ανάλυση ενός ποιήματος, όπως είναι η επανάληψη, ο ρυθμός, το μέτρο και οι παύσεις και το πώς αυτά συμβάλουν στην ενεργή συμμετοχή του αναγνώστη-ερευνητή στη διαδικασία πρόσληψης και κατανόησης των εμπειριών των υποκειμένων (McLeod & Balamoutsou, 1996). Συζητούμε, επίσης, τη μέθοδος «μεταμόρφωσης» ενός απομαγνητοφωνημένου κείμενου σε μονάδες νοήματος (στροφές) που ακολουθούν τη φυσική ροή ενός ποιήματος, καθώς και τους τρόπους προαγωγής της προσληπτικής δημιουργικότητας του ερευνητή.

40. Ποιητικός Λόγος, Ψυχική Ασθένεια και Κοινωνική Ταυτότητα: Μεθοδολογικές Επισημάνσεις σε Σχέση με μια Μελέτη Περίπτωσης

Μανόλης Τζανάκης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Η παρουσίαση βασίζεται σε μια μελέτη περίπτωσης, ενός ατόμου με διάγνωση «διπολικής διαταραχής», και αποσκοπεί στην ανίχνευση του τρόπου με τον οποίο η ποιητική γραφή μετατρέπεται σε μέσο τροποποίησης της σχέσης με τον εαυτό. Ο στόχος είναι να προταθούν μεθοδολογικά εργαλεία τα οποία θα επιτρέψουν τη διερεύνηση της τροποποίησης αυτής. Στην περίπτωση που εξετάζεται, ο ποιητικός λόγος αναλύεται ταυτόχρονα ως βιωματικός αναστοχασμός και ως πολιτικός λόγος, πέραν των αισθητικών διαστάσεών του. Η ποίηση αποτελεί ένα αποτελεσματικό μέσο για τη μετάβαση αφενός από το καθεστώς του «αντικειμένου ιατρικής παρέμβασης» σε αυτό του ικανού να στοχαστεί την ατομική ιστορία υποκειμένου, και αφετέρου από το εγώ στη συλλογικότητα. Εάν ο ποιητικός λόγος της τρέλας δεν εξοριστεί στο βασίλειο του παραληρήματος και δεν αναχθεί στο επίπεδο του σημανόμενου, αλλά, τουναντίον, θεωρηθεί ως αναστοχαστικός-αυτοβιογραφικός και ως πολιτικός λόγος, είναι δυνατό να ανιχνευτούν σε αυτόν ουσιαστικές διαστάσεις των θεσμικών μεταβολών της εννοιολόγησης και της κοινωνικής αντιμετώπισης και διαχείρισης της ψυχοπαθολογίας.

41. Η Ετεροτοπία του Γκράφιτι στην Ποιοτική Έρευνα: Κουλτούρες Αντίστασης και «Τέχνη στους Τοίχους» σε μια Κοινωνία Κρίσης

Γιάννης Ζαϊμάκης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Το γκράφιτι ως μορφή τέχνης που έρχεται από τα κάτω αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο του συμβολικού ρεπερτορίου του πολιτισμού της καθημερινότητας των σύγχρονων πόλεων. Συνδεδεμένο με πρότυπα ατομικής ή συλλογικής έκφρασης και δημιουργίας και ετεροτοπικές μορφές επικοινωνίας, το γκράφιτι αποτελεί για τον ερευνητή ένα προνομιακό εργαλείο στην προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης και διείσδυσης στο πολιτισμικό περιεχόμενο ανοίκειων κοινωνικών κόσμων.

Στην εισήγηση εξετάζονται ζητήματα μεθοδολογίας και ερμηνευτικής ανάλυσης του γκράφιτι και παρουσιάζονται ερμηνευτικές παρατηρήσεις και προβληματισμοί που προέκυψαν σε επιτόπια έρευνα σε πόλεις της Ελλάδας για πολιτικά γκράφιτι με πεδίο αναφοράς την οικονομική και πολιτιστική κρίση της ελληνικής κοινωνίας. Η ανάλυση των γκράφιτι αναδεικνύει ένα λόγο αντίστασης στις συνθήκες της κοινωνικής κρίσης που λειτουργεί ως κοινωνική κριτική στις ηγεμονικές αφηγήσεις προτείνοντας, σε συμβολικό επίπεδο, εναλλακτικά σχέδια ζωής.

ΔΕΚΑΤΗ ΕΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ: ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ ΩΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πρόεδρος: Βασιλική Τσούρτου

42. Το «Θέατρο για την Ανάπτυξη»: Η Εφαρμογή του σε μία Έρευνα-Δράση με Παιδιά και Εφήβους που Εργάζονται στο Δρόμο

**Βασιλική Τσούρτου, Πανεπιστήμιο Κρήτης
& Κορίνα Χατζηνικολάου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης**

Στην ανακοίνωση αυτή, με αφορμή μία έρευνα-δράση με παιδιά και εφήβους που εργάζονται στους δρόμους της Αθήνας, συζητούνται οι δυνατότητες και οι περιορισμοί μιας εναλλακτικής ποιοτικής μεθόδου, όπως είναι το «Θέατρο για την Ανάπτυξη», αναφορικά με τη συλλογή, ανάλυση και ερμηνεία ερευνητικών δεδομένων. Η παιδική και εφηβική εργασία στο δρόμο προσεγγίζεται όχι μόνο ως οικονομική δραστηριότητα που σχετίζεται με τις συνθήκες περιθωριοποίησης των κοινωνικών υποκειμένων, αλλά και ως πολιτισμικά συγκροτημένη πρακτική. Κατά τη φάση ευαισθητοποίησης και εξοικείωσης με τα παιδιά, χρησιμοποιήθηκαν συνδυαστικά οι εξής μέθοδοι: (α) η τήρηση ημερολογίων από τους ερευνητές, (β) οι αφηγήσεις των ίδιων των παιδιών μέσα από συνεντεύξεις και δια-δραστικά παιχνίδια αφήγησης ιστοριών και (γ) διάφορες τεχνικές θεατρικών παιχνιδιών. Στην τελική φάση της έρευνας εφαρμόστηκε το «Θέατρο για την Ανάπτυξη», που είναι μία μορφή κοινωνικού θεάτρου.

Το «Θέατρο για την Ανάπτυξη» είναι μία μη παρεμβατική ψυχοπαιδαγωγική μέθοδος με προσωπικές, κοινωνικές και οικολογικές διαστάσεις. Αφορά δηλαδή στην ανάπτυξη του εαυτού, στη βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων και στην κατανόηση των συνθηκών που επικρατούν στο χώρο διαβίωσης των συμμετεχόντων υποκειμένων. Το «Θέατρο για την Ανάπτυξη» διαφέρει από τη δραματοθεραπεία. Στοχεύει στο να μετατρέψει τις αφηγήσεις ιστοριών σε κίνηση-δράση και όχι απλά σε παίξιμο ρόλων. Μέσα από τη συγκεκριμένη τέχνη-τεχνική, τα παιδιά και οι έφηβοι μαθαίνουν να αφηγούνται τις δικές τους ιστορίες, να εξερευνούν ευαίσθητα ζητήματα γύρω από τον εαυτό και τις σχέσεις τους με τους άλλους, να μοιράζονται συναισθήματα, να συζητούν τις πολιτισμικές κατασκευές, να «λύνουν» τις προσωπικές ή διαπροσωπικές «συγκρούσεις» και να μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις διάφορες «απειλές».

43. Το Ψυχόδραμα ως Μεθοδολογικό Εργαλείο στην Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών

**Αντώνης Λιοδάκης
Ψυχίατρος-Ψυχοθεραπευτής**

Το ψυχόδραμα ως ψυχοθεραπευτικός όρος που εισήχθη στο χώρο της Ψυχολογίας, της Ψυχιατρικής και των κοινωνικών επιστημών από τον Jacob Moreno την περίοδο του μεσοπολέμου μπορεί να θεωρηθεί εργαλείο ανάπτυξης των ανθρωπιστικών επιστημών. Η μέθοδος θεωρείται μια δυναμική διεργασία αυτογνωσίας και παράλληλα, με τη σύνδεση της με το κοινωνιόδραμα, μέθοδος κοινωνικού προβληματισμού και κοινωνικής παρέμβασης.

Έννοιες, όπως δημιουργικότητα, αυθορμητισμός, αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο του μορениκού οικοδομήματος και στην καλλιέργεια αυτών των ανθρώπινων ιδιοτήτων σκοπεύει το ψυχόδραμα.

Ο Moreno μέσα απ το ψυχόδραμα-κοινωνιόδραμα επιχειρεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας και στην απελευθέρωση του αυθορμητισμού. Πέρα όμως του σκηνικού βιώματος-παρουσίασης συνιστά μια ολόκληρη διεργασία πολλαπλών συναντήσεων που περιλαμβάνουν τη δημιουργία κλήματος εμπιστοσύνης και επικοινωνίας καθώς και ανάδυσης θεματολογίας «κρίσεων», σκηνικές και σκηνοθετικές επεξεργασίες με προτάγματα βιωμάτων και συγκινήματων επί σκηνής. Σ' αυτή την ολότητα το ψυχόδραμα δεν αποτελεί μια θεατρικού τύπου τεχνική αλλά μια μέθοδο ύψιστης ψυχοθεραπευτικής σημασίας για το άτομο και την ομάδα του, που στοχεύει στην προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη.

Οι κοινωνικές επιστήμες ιδιομένες μέσα στο σύγχρονο κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον εμπεριέχουν ένα θετικό προβληματισμό όσον αφορά την απήχηση τους σε κοινωνικές αλλαγές αλλά και στην μεθοδολογική τους αποτελεσματικότητα. Το ψυχόδραμα ως εργαλείο διαθέτει σημειολογικά και μεθοδολογικά δυνατότητες σύνδεσης των κοινωνικών επιστημών με το υπαρξιακό-ανθρωπιστικό νόημα της ψυχικής οδύνης του σημερινού ανθρώπου, καθώς και δυνατότητες ανατροπής της αλλοτριωμένης ύπαρξης, προσφέροντας προσδοκίες ελευθερίας και χειραφέτησης. Η εργαλειακή του συνισταμένη αμφισβητεί τα στερεότυπα στη έρευνα των κοινωνικών επιστημών και την αναγάγει στην υπηρεσία προσωπικών και κοινωνικών αλλαγών. Το μίγμα των παραπάνω διεργασιών εμπεριέχει πολιτικές συνισταμένες και προσφέρει στα υποκείμενα του σήμερα ευθύνες δράσης και αυτοκαθορισμού. Το ψυχόδραμα πέρα από την οριοθέτηση του ως εργαλείο έρευνας ανάγεται και ως υπόθεση κοινωνικού αγαθού.

44. Κλείσιμο του Συμποσίου με Θεατρικό Παιχνίδι-Δρώμενο με θέμα *Μη λέτε, «Βρήκα την αλήθεια», αλλά να λέτε, «Βρήκα μια αλήθεια»*

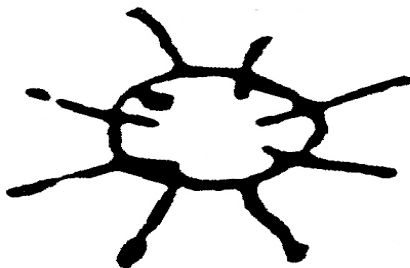
Τόνια Κοντογιάννη, Ηθοποιός-Εμψυχώτρια

σε συνεργασία μαζί με τις νηπιαγωγούς του Διδασκαλείου Νηπιαγωγών Π.Τ.Π.Ε.

Πανεπιστημίου Κρήτης

Το Θεατρικό Παιχνίδι εντάσσεται στο σύνολο της παιδαγωγικής πρακτικής. Είναι εφαρμογή στην πράξη των νέων παιδαγωγικών αντιλήψεων και θεατρικών απόψεων για την ενεργοποίηση του παιδιού, την απελευθέρωση της φαντασίας του, την καλλιέργεια της ψυχοκινητικής του έκφρασης, της κοινωνικοποίησης και της εξοικειώσής του με την τέχνη. Το θεατρικό παιχνίδι δεν απευθύνεται μόνο σε παιδιά αλλά και σε ενήλικες γιατί είναι μια διαδικασία επικοινωνίας και δημιουργίας που σέβεται απόλυτα την ανάγκη του ανθρώπου να εκφράζει τον εαυτό του, προσπαθώντας να βρει το χώρο του στην ομάδα, στην οικογένεια του, στην κοινωνία, στον κόσμο.

Το δρώμενο που θα γίνει κινείται ανάμεσα σε κοινωνίες ανθρώπων που έχουν ξεχάσει τον άνθρωπο. Πρόκειται για μια βιωματική προσέγγιση με στόχο τη βαθύτερη ανθρώπινη επικοινωνία μέσω των συναισθημάτων. Η γέννηση, το εγώ, η απομόνωση, η αναζήτηση της ουσίας μου και η συνειδητοποίηση ότι το μαζί γκρεμίζει τα τείχη και χαλάει το τέρας.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

45. Η Ζωή Περισεύει από την Έρευνα: Έκθεση Φωτογραφίας και Βίντεο Δρόμου από τον Πλανήτη της Φάλαινας-Γης

Δημήτρης Κουτάντος

Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Ένα πανέμορφο παράδειγμα διεπιστημονικής *ερευνητικής μεθόδου* (η πορεία προς την αλήθεια *μετά της οδού, του δρόμου*) συνιστά το *Συμπόσιον* του Πλάτωνα (385 π.Χ.), στο οποίο συζητείται το θέμα του έρωτα, ωστόσο «...το περιεχόμενο είναι ο έρωας, ενώ το περιέχον είναι ο λόγος» (Ράμφος, 2003: 28). Σταδιακά αναπτύσσεται ο *μυθολογικός λόγος* του Φαίδρου, ο *κοινωνιολογικός λόγος* του Πανυσανία, ο *επιστημονικός λόγος* του Ερυξίμαχου, ο *ποιητικός μύθος* του Αριστοφάνη, ο *αισθητικός λόγος* του Αγάθωνα, ο *διαλεκτικός φιλοσοφικός λόγος* της Διοτίμας/Σωκράτη και το *βίωμα* του Αλκιβιάδη. Αυτός ο διεπιστημονικός και βιωματικός διάλογος αφορά, 2.500 χρόνια μετά, και τη σημερινή συζήτηση για τις βασισμένες στην τέχνη ποιοτικές μεθοδολογίες, την επιστημονική κατανόηση, το βίωμα και την τέχνη. Με την έναρξη του έργου ο Σωκράτης συναντιέται στο *δρόμο, εν(μ)-πόρο* (αυτός που εργάζεται στο δρόμο), είναι ένας φτωχός περιπατητικός που ισχυρίζεται ότι έχει ένα δαιμόνιο μέσα του και ένα από τα ονόματα του δαιμόνιου είναι έρωας. Στο τέλος του έργου ο Σωκράτης είναι ο έρωας, η δημιουργική συνθήκη που ζει μεταξύ της απόλυτης φτώχειας και του απόλυτου πλούτου. Συμβολικά ο *Έρωας* είχε γεννηθεί από τη συνεύρεση του *Πόρου* (γιος της Μήτηδος, κόρη του Ωκεανού, πρώτη γυναίκα του Διός, που συνέλαβε την Αθηνά) με την *Πενία*, όταν η Πενία βρέθηκε να ζητιανεύει στον κήπο του Διός τη νύχτα που οι θεοί γιόρταζαν τη γέννηση της *πάνδημου* (σαρκικής) Αφροδίτης. Από τότε ο έρωας δεσμεύεται με την Αφροδίτη, την ακολουθεί πάντα άστεγος, βραχύβιος, αιώνια πεινασμένος, στερημένος, καταβλημένος, ανεπαρκής όπως η μάνα του (Πενία), αλλά ταυτόχρονα θεϊκός, με εύπορη καταβολή, ανθηρός, επαρκής από τον πατέρα του (Πόρο). Έτσι η έννοια της ομορφιάς της επιτρέπει να μην υπάρχει αυτόνομη αλλά να είναι συνδεμένη με το αγαθό και η σωκρατική φτώχεια του δρόμου είναι ένας τρόπος να υπάρχει το ωραίο ως αγαθό, αυτή η έλλειψη και η στέρηση συνιστά ξεχειλίσμα και όρο υπέρβρεως του έρωτα. Και όπως «η *ζωή περισσεύει από τις απολαύσεις της*» (Ράμφος, 2009), «η *ζωή περισσεύει από την έρευνα*», η προσπάθεια κατανόησής της δεν μπορεί να αποκοπεί από το βίωμα. Η έκθεση φωτογραφίας και βίντεο δρόμου από εκατό χώρες παρουσιάζει: (α) το παράδειγμα της *μεταφοράς* η φάλαινα-γη, όχι απλά ως σχήμα λόγου αλλά ως αντιληπτική και δημιουργική σκέψη και πράξη (Πουρκός, 2011β), (β) εκθέτει και παροτρύνει την *πρωτογενή, βιωματική, οικολογική εμπειρία* (Πουρκός, 2008α, 2011α) της υπέρβρεως, της ζώσας ενέργειας του σύμπαντος, και (γ) συνιστά μαζί με αυτό το κείμενο μια *πολυτροπική* (multimodality) πρόταση μάθησης και κατανόησης συνδυάζοντας περισσότερους από ένα σημειωτικούς τρόπους (modes) κατανόησης με κείμενο, φωτογραφία και βίντεο (Kress & van Leeuwen, 2001a, 2001b· van Leeuwen, 1999· van Leeuwen & Jewitt, 2001) και μια *πολυγραμματική* (multiliteracy) ανάγνωση και επικοινωνία με εικονιστικά και γραπτά στοιχεία. Η σύζευξη της επιστημονικής έρευνας με την τέχνη μέσα από την πρωτογενή εμπειρία του δρόμου έχει να προσφέρει πολλά μαθήματα για τον νέο κοινωνικό ερευνητή. Μπορεί να προσφέρει γνώση και συγκίνηση με την έννοια της «οικειοποίησης» κατά τον Bakhtin, δηλαδή μια ενεργητική διαλογική μορφή συνείδησης στις νέες καταστάσεις που συμβαίνουν στη ζωή (Πουρκός, 2008β), στο δρόμο, και μια σπουδή μέσα σε γλωσσικά, πολιτισμικά, ενσώματα, υποκειμενικά, συνειδησιακά *σύνορα* (Κουτάντος, 2010α, 2010β, 2011· Κιουρτσάκης, 1985, 2008).

46. Έκθεση Ζωγραφικής με θέμα «Μεταμορφώσεις»

Μιας από τις 10 διαφορετικές θεματικές που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο της εικαστικής παρέμβασης με τίτλο «**Παιδιών Έργα σε Πολλές Πράξεις**» στο Νοσοκομείο Ρεθύμνου το Καλοκαίρι του 2010 με τους μαθητές ηλικίας 9-11 ετών του εργαστηρίου τέχνης της **Χρυσούλας Σκεπετζή, Ζωγράφου-Ποιήτριας**

Η σωστή και ευαίσθητη διερεύνηση από τον εικαστικό-εκπαιδευτικό αποτελεί πολύτιμο κριτήριο για το σχεδιασμό διδακτικών μοντέλων, των προτεραιοτήτων και των επιλογών τις οποίες θα ακολουθήσει στο μάθημα της τέχνης, σε παιδιά των τελευταίων τάξεων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Για καθετί που αφορά τα ανθρώπινα είναι μια πολύτιμη μαρτυρία σ' ένα ανοιχτό διάλογο. Έτσι είχαμε αποφασίσει να επικοινωνήσουμε μέσα από την αγωνία του φόβου μιας ασθένειας και τις επιπτώσεις της στα ίδια τα παιδιά.

Στόχος της θεματικής ήταν η αντίδραση του παιδιού στο άκουσμα της λέξης Νοσοκομείο και πως η αρρώστια μεταμορφώνει τα πρόσωπά τους. Ανασταλτικοί παράγοντες στη διαδικασία αυτή ήταν ο φόβος, ο πόνος, η αγωνία και τα μικρόβια.

Σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής προηγήθηκε προφορική επεξήγηση συζήτηση και δράση με εικόνες και μετά η πρώτη πρόχειρη αποτύπωση. Ήταν οι πρώτες πληροφορίες και δραστηριότητες που δόθηκαν στα παιδιά με υπόγειες διαδρομές προκειμένου αυτά να μην αγχωθούν και δημιουργηθεί άρνηση.

Στην αρχή κανένα παιδί δεν ήθελε να το διαπραγματευθεί. Τα μικρόβια ήταν η απαρχή μιας άρνησης που προερχόταν από τον φόβο μην αρρωστήσουν τα ίδια αφού τα έργα τους θα εκτίθενται στο χώρο του Νοσοκομείου άρα αυτόματα θα μεταφέρουν μικρόβια στο σπίτι ή στο εργαστήριο. Βιωματική εμπειρία σε Νοσοκομείο δεν είχαν παρά δυο μόνο παιδιά. Όμως όλα είχαν βιώσει κάποια μορφή αρρώστιας. Παρά ταύτα υπήρξε αδυναμία πολλών παιδιών να δεχτούν πως υπάρχει η πιθανότητα να αρρωστήσουν οπότε και η αλλαγή στο πρόσωπό με το χρόνο είναι ανεπαισθητή. Ή ακόμα και αν αρρωστήσουν θα γίνουν πολύ γρήγορα καλά οπότε δεν θα προλάβει να γραφτεί στο πρόσωπό τους ο πόνος. Η τελική παραμόρφωση ολοκληρώνεται στα έργα ελάχιστων παιδιών όπου τα ίδια σαν χαρακτήρες αγωνιούν και βιώνουν συναισθηματικότερα τα γεγονότα που τους απασχολούν.

Η δραστηριότητα ξεδιπλώνεται σ' ένα τετράπτυχο. Από την εικόνα του παιδιού σε υγιή κατάσταση και τη μεταμόρφωσή του μέσα στο χρόνο όταν ο πόνος, ο φόβος και η αγωνία αλλοιώνει τα χαρακτηριστικά του μέσα από διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης.

Χρησιμοποιήθηκαν πολλές τεχνοτροπίες ή τρόποι έκφρασης με ως επί το πλείστον ανακυκλώσιμα υλικά.

Για την υλοποίηση αυτών των δράσεων της τέχνης χρησιμοποιούνται και τα δυο μοντέλα διδασκαλίας. (Το εργαστήριο έχει την ικανότητα αυτή διότι απασχολεί περιορισμένο αριθμό παιδιών σε κάθε ομάδα άρα μπορεί να επικοινωνεί καλύτερα με το κάθε παιδί): (1) το μοντέλο που το παιδί ορίζεται ως καλλιτέχνης με τις δικές του απόψεις και τάσεις και (2) το μοντέλο που αφορά μόνο το τεχνικό-κατασκευαστικό μέρος της καλλιτεχνικής διδασκαλίας ως αποτέλεσμα. Πάντα ανάλογα με το παιδί που έχουμε μπροστά μας και τις δυνατότητές που αυτό έχει. Θεωρώντας ότι το παιδί είναι ένας καλλιτέχνης που αρκεί να του δοθούν οι προβληματικές να ανοιχτούν οι δρόμοι να δει καινούρια υλικά να πειραματιστεί πάνω σ' αυτά να μάθει καινούριες τεχνοτροπίες και να υλοποιεί σε γενικές γραμμές μόνο του το έργο του. Συμπληρωματικά για το καλύτερο αποτέλεσμα της εργασίας του βοηθά και ο επιβλέπων εικαστικός.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής διαπιστώνεται ότι η επινοητικότητα και η φαντασία του μαθητή βοηθούν στο να εκφραστούν συναισθήματα τόσο σε λεκτικό όσο και σε ένα δημιουργικό-καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Τα παιδιά έλκονται από την υλική πλευρά του έργου τέχνης, δηλαδή από το έργο ως φυσικό αντικείμενο πριν μάθουν να καταλαβαίνουν την τέχνη ως μέσο επικοινωνίας ή έκφρασης ή να της αποδίδουν συμβολική σημασία. Οι μαθητές επιθυμούν να αναδείξουν το χρώμα, το παιχνίδι, το υλικό, στοιχεία μέσα από τα οποία ευαισθητοποιούνται, αποτυπώνουν, μελετούν και κρίνουν τόσο θέματα τέχνης όσο και

περιβάλλοντος. Το φιλικό περιβάλλον βοηθά να βγουν στην επιφάνεια προβληματισμοί που χρησιμοποιούνται στην καλλιτεχνική αγωγή. Τα συμπεράσματα από την ανάγνωση των έργων των παιδιών και η σπουδαιότητά τους είναι ένα εξαιρετικό βοήθημα για τον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής συμπεριφοράς των εικαστικών.

47. Αναρτημένη Εργασία με θέμα *Το Γκράφιτι ως Μεθοδολογικό Εργαλείο Έκφρασης της Οπαδικής Ταυτότητας: Η Περίπτωση των Γηπέδων της Θεσσαλονίκης*

Νικόλαος Παπαχριστοδούλου
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο αριθμός των οπαδικών γκράφιτι στους τοίχους των πόλεων τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει ιδιαίτερη αύξηση επικαλύπτοντας άλλες μορφές γκράφιτι (πολιτικό, hip hop κ.α.). Το γκράφιτι με τις εκφραστικές ιδιότητες που διαθέτει και με την επικοινωνιακή του δύναμη γίνεται εργαλείο στην διασπορά και την αναπαραγωγή της οπαδικής κουλτούρας σε μια προσπάθεια αστικού μπεριαλισμού. Οι περιοχές γύρω από τα ποδοσφαιρικά γήπεδα μετατρέπονται σε πεδία ελεύθερης ή οργανωμένης οπαδικής καλλιτεχνικής και ταυτόχρονα συνθηματικής έκφρασης. Πέραν από την καλλιτεχνική τους (ή μη) αξία τα οπαδικά γκράφιτι συνδηλωτικά φέρουν μεγάλο αριθμό πληροφοριών για την κουλτούρα των οπαδών των ομάδων αν μελετηθούν από κοινωνιολογική σκοπιά αναλύοντας τη μορφή τους αλλά και το περιεχόμενό τους.

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη που διαθέτει τέσσερεις ιστορικούς συλλόγους (ΠΑΟΚ, Άρης, Ηρακλή και Απόλλων Καλαμαριάς) οι οποίοι γεννήθηκαν στα αστικά της όρια, ο καθένας κάτω από διαφορετικές συνθήκες αντιπροσωπεύοντας και διαφορετικούς πληθυσμούς της πόλης, τουλάχιστον στις απαρχές αυτών. Η κυριαρχία των οπαδικών ταυτοτήτων στις νεανικές και όχι μόνο υποκουλτούρες και ο έντονος οπαδικός ανταγωνισμός που αναπτύσσεται στις οπαδικές κοινότητες της πόλης μεταφέρεται και στο εικονικό πεδίο του γκράφιτι.

Στην έρευνα μας συλλέχθηκαν, καταγράφηκαν και αναλύθηκαν συγκριτικά οπαδικά γκράφιτι στα τέσσερα μεγαλύτερα γήπεδα της Θεσσαλονίκης και των περιοχών γύρω από αυτά (γήπεδο Τούμπας, γήπεδο Χαριλάου, Καντατζόγλειο στάδιο, γήπεδο Καλαμαριάς). Πραγματοποιήθηκε μια κατηγοριοποίηση των γκράφιτι με βάση τη μορφή τους (σημειολογική ανάλυση) και το περιεχόμενό τους (ανάλυση περιεχομένου) και στην συνέχεια εντοπίστηκαν οι υφολογικές, μορφολογικές και οι εκφραστικές διαφορές αυτών σε μια προσπάθεια καταγραφής της αποτυπωμένης οπαδικής κουλτούρας.

48 & 49. Εργαστηριακό Σεμινάριο με θέμα *Animation και Δημιουργικότητα στην Τάξη: Η Διαδικασία Δημιουργίας Animation στην Ανάπτυξη της Δημιουργικότητας στην Τάξη*

Σπύρος Σιάκας
Τμήμα Γραφιστικής ΤΕΙ Αθήνας

Με τον όρο κινούμενη εικόνα (animation) ορίζεται κάθε ακολουθία κίνησης που έχει δημιουργηθεί εικόνα-εικόνα. Η διαδικασία δημιουργίας animation είναι μια συνεργατική διαδικασία όπου ποικίλες ειδικότητες, (συγγραφείς, σχεδιαστές, μουσικοί, μοντέλα, τεχνικοί, φωτιστές κ.λπ.) συνεργάζονται.

Αυτό οδηγεί στην πεποίθηση ότι η μεταφορά της στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να συνεισφέρει στην ανάπτυξη ομαδοσυνεργατικών τεχνικών διδασκαλίας αξιοποιώντας τα ενδιαφέροντα και τις ιδιαίτερες ικανότητες του κάθε μαθητή. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να βοηθήσει τον μαθητή να εμπλακεί σε μια δημιουργική διαδικασία μάθησης και στην επίλυση προβλημάτων ενεργοποιώντας ποικίλες δεξιότητες.

Επιπλέον, η διαδικασία δημιουργίας animation στην τάξη μπορεί να οδηγήσει στον εμπλουτισμό της τέχνης του animation με νέα στοιχεία.

Αυτό το εργαστήριο-μάθημα αφορά σε μία βιωματική προσέγγιση της διαδικασίας δημιουργίας κινούμενης εικόνας (animation). Ο κύριος στόχος της υλοποίησης του συγκεκριμένου εργαστηρίου κινείται σε δύο άξονες: (α) Από την μια μεριά, θα επιδιωχθεί να κατανοήσουν οι συμμετέχοντες τις ιδιαιτερότητες, τα χαρακτηριστικά και τα στάδια δημιουργίας μιας ταινίας animation. (β) Παράλληλα, θα ανιχνευθεί η σύνδεση των σταδίων δημιουργίας του animation με συγκεκριμένες δημιουργικές δραστηριότητες στην τάξη.

Η διάρκεια του εργαστηρίου θα είναι ένα πεντάωρο, που θα περιλαμβάνει ένα θεωρητικό και ένα πρακτικό μέρος. Το θεωρητικό μέρος θα έχει συνολικά διάρκεια μια διδακτική ώρα και το πρακτικό μέρος 4 διδακτικές ώρες. Στο θεωρητικό μέρος του εργαστηρίου, θα γίνει προβολή ταινιών που δημιουργήθηκαν από συμμετέχοντες σε παρόμοια εργαστήρια. Μετά την προβολή θα ακολουθήσει συζήτηση στην οποία θα αναπτυχθούν οι παρακάτω ενότητες: (α) Βασικές αρχές της κινηματογραφικής τεχνικής του animation. (β) Σενάρια για ταινίες animation στο πλαίσιο του μαθήματος της γλώσσας, προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Το πρακτικό μέρος του εργαστηρίου θα περιλαμβάνει την ανάπτυξη και ολοκλήρωση ενός ημιτελούς σεναρίου σε οπτικοακουστική μορφή, σε μια βιωματική προσέγγιση από τους συμμετέχοντες της προτεινόμενης μεθοδολογίας δημιουργίας animation στην τάξη. Για την υλοποίηση του εργαστηρίου θα χρησιμοποιηθεί το εξειδικευμένο πρόγραμμα δημιουργίας animation «Stop Motion Pro».

Βασική βιβλιογραφία σχετική με τις βασισμένες στην τέχνη μεθόδους έρευνας

- Aalten, A. (1997). Performing the body, creating culture. In K. Davis (Ed.), *Embodied practices: Feminist perspectives on the body*. London: Sage publications.
- Abbs, P. (1989). *Aa is for aesthetic*. London: Falmer Press.
- Ackroyd, J. (2006). *Research methodologies for drama education*. Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- Agosin, M. (1987). *Scraps of life: Chilean arpilleras--Chilean women and the Pinochet dictatorship*. Trenton, NJ: Red Star Press.
- Alcoff, L. (1991). The problem of speaking for others. *Cultural Critique*, 20, 5-32.
- Alexander, B., Anderson, G. & Gallegos, B. (Eds.) (2005). *Performance theories in education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Allegue, Ludivine, Simon Jones, Baz Kershaw & Angela Piccini (Eds.) (2009). *Practice-as-research in performance and screen*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Allen, P. (1995). *Art is a way of knowing*. Boston: Shambala Press.
- Allender, J. S. (1991). *Imagery in teaching and learning: An autobiography of research in four world views*. New York: Praeger.
- Angrissino, M., V. (2002). Babaji and me: Reflections on a fictional ethnography. In A. P. Bochner & C. Ellis (Eds.), *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature and aesthetics* (pp. 327-335). Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Arnheim, R. (1954). *Art and visual perception*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Arnheim, R. (1971). *Visual thinking*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Arnheim, R. (1991). Thoughts on art education. *Occasional Paper 2*. Los Angeles: The Getty Center for Education in the Arts.
- Asante, M. K. Jr. (2008). *It's bigger than hip hop: The rise of the post-hip hop generation*. New York: St. Martin's Press.
- Atkinson, P. (1992). *Understanding ethnographic texts*. Newbury park: Sage Publications.
- Bach, H. (1998). *A visual narrative concerning curriculum, girls, photography, etc.* Edmonton, AB: Qual. Institute Press.
- Bachelard, G. (1964). *The poetics of space* (Translated by Maria Jolas). Boston: Beacon Press.
- Bagley, C. & Cancienne, M. (Eds.) (2002). *Dancing the data*. New York: Peter Lang.
- Bakhtin, M. M (1986). *Speech genres and others late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Balfour, M., & Sommers, J. (Eds.) (2006). *Drama as social intervention*. Concord, ON: Captus Press.
- Balkema, Annette & Henk Slager (Eds.) (2002). *Artistic research*. Lier & Boog series. Amsterdam: Rodopi B.V.
- Ball, M. S. & Smith, G. W. H. (1992). *Analyzing visual data*. *Qualitative Research Methods Series*, 24. London: Sage Publications.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays by M. M. Bakhtin*. Austin: University of Texas Press.
- Banash, D. (2004). From advertising to the avante-garde: Rethinking the invention of collage. *Postmodern Culture*, 14(2), 1-37.
- Banks, A. & Banks, S. (Eds.) (1998). *Fiction and social research: By ice or fire*. London: Altamira Press.
- Banks, M. (1998). Visual anthropology: Image, object and interpretation. In J. Prosser (Ed.), *Image-based research: A sourcebook for qualitative researchers* (pp. 9-23). London: Falmer.
- Barndt, D. (2006). *Wild fire: Art as activism*. Toronto, ON: Sumach Press.
- Barone, T. (2006). Arts-based educational research then, now and later. *Studies in Art Education*, 48(1), 4-8.
- Barone, T. E. (1990). Using the narrative text as an occasion for conspiracy. In E. W. Eisner & A. Peshkin (Eds.), *Qualitative inquiry in education*, (pp. 305-326). New York: Teachers College Press.
- Barone, T. (1992). On the demise of subjectivity. *Curriculum Inquiry*, 22(1), 25-38.
- Barone, T. (2000). *Aesthetics, politics, and educational inquiry: Essays and examples*. New York: Peter Lang Publishing.
- Barone, T. (2001). Science, art, and the predisposition of educational researchers. *Educational Researcher*, 30(7), 24-29.
- Barone, T. (2008). How arts-based research can change minds. In M. Cahnmann-Taylor & R. Siegesmund (Eds.), *Arts-based research in education: Foundations for practice* (pp. 27-49). New York: Routledge.
- Barone, T. & Eisner, E. (2011). *Arts based research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

- Barone, T. & Eisner, E. (1997). Arts-based educational research. In R. M. Jaeger (Ed.), *Complementary methods for research in education*, 2nd Edition (pp. 72-116). Washington: American Educational Research Association.
- Barrett, E. & B. Bolt (2007). *Practice as research: Approaches to creative arts enquiry*. London: I B Tauris.
- Barry, D. (1996). Artful inquiry: A symbolic constructivist approach to social science research. *Qualitative Inquiry*, 2(4), 411-438.
- Barthes, R. (1977). *Image, music, text*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1981). *Camera lucida: Reflections on photography*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1982). *A Barthes reader*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1985). *The responsibility of forms: Critical essays on music, art, and representation*. New York: Hill and Wang.
- Baskwill, J. (2001). Performing our research and our work: Women principals on stage. In L. Neilsen, A. L. Cole & J. G. Knowles (Eds.), *The art of inquiry*. Halifax: Backalong Books.
- Bast, Gerald, Jürgen Mittelstrass & Janet Ritterman (Eds.) (2011). *Kunst und Forschung. Art and research. Können Künstler Forscher Sein? Can artists be researchers?* Vienna: Springer.
- Bateson, M. C. (1994). *Peripheral visions: Learning along the way*. New York: Harper Collins Publishers.
- Bauer, Ute Meta, Florian Dombois, Claudia Mareis & Michael Schwab (Eds.) (2011). *Intellectual birdhouse: Artistic practice as research*. Amsterdam.
- Beittel, K. (1973). *Alternatives for art education research: Inquiries into the making of art*. Dubuque, IA: William C. Brown.
- Beittel, K. R. (1983). The phenomenology of the artistic image. *Visual Arts Research*, 9(2) (Issue 18), 25-39.
- Beittel, K. R. (1989/92). *Zen and the art of pottery*. NY: Weatherhill.
- Beittel, K. R. & Beittel, J. (1991). *A celebration of art and consciousness*. State College, PA: Happy Valley Healing Arts.
- Belliveau, G. (2006a). Using drama to achieve social justice: Anti-bullying project in elementary schools. *Universal Mosaic of Drama and Theatre - IDEA Publications*, 5 (2006), 325-336.
- Belliveau, G. (2006b). Collective playbuilding: Using arts-based research to understand a social justice drama process in teacher education. *International Journal of Education & the Arts*, 7.5: Retrieved March 2, 2007, from <http://ijea.asu.edu/v7n5/>.
- Belliveau, G. (2005). An arts-based approach to teach social justice: Drama as a way to address bullying in schools. *International Journal of Arts Education*, 3, 136-165.
- Belliveau, G. (2004a). Pre-service teachers engage in collective drama. *English Quarterly*, 35.3, 1-6.
- Belliveau, G. (2004b). Struggle to success: Collective drama on Anti-Bullying. *Canadian Theatre Review*, 117, 42-44.
- Benjamin, W. (1968). The work of art in an age of mechanical reproduction. In W. Benjamin, *Illuminations* (pp. 219-253). New York: Harcourt, Brace & World.
- Berger, I. (2001). Inside out: Narrative autoethnography as a path toward rapport. *Qualitative Inquiry*, 7(4), 504-518.
- Berman, J. (2001). *Risky writing: Self-disclosure and self-transformation in the classroom*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Berry, G. & Reinbold, J. (1985). *Collective Creation*. Edmonton: AADAC.
- Berry, K. (2000). *The dramatic arts and cultural studies: Acting against the grain*. New York: Falmer Press.
- Best, S. & Kellner, D. (1997). Postmodernism in the arts: Pastiche, implosion, and the popular. In *The postmodern turn* (pp. 124-194). New York: Guilford Press.
- Betterton, R. (1996). *An intimate distance: Women, artists and the body*. London & New York: Routledge.
- Bial, H. (Ed.) (2004). *The performance studies reader*. New York: Routledge.
- Bickel, B. A. (2006). Crossing the waterline. *Visual Culture and Gender*, 1, 86-91.
- Bickle, B. (2005). *From artist to a/r/tographer: An autoethnographic ritual inquiry into writing on the body*. Unpublished Master's Thesis. University of British Columbia. Also available online <http://www.barbarabickel.com>
- Biggs, Michael & Henrik Karlsson (Eds.) (2010). *The Routledge companion to research in the arts*. London: Routledge.
- Blayer, I. M. & Sanchez, M. (Eds.). (2002). *Story telling: Interdisciplinary & intercultural perspectives*. New York: Peter Lang.

- Blom, L. A. & L. Chaplin. (1988). *The moment of movement: Dance improvisation*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Blumenfeld-Jones, D. S. (1995). Dance as a mode of research representation. *Qualitative Inquiry*, 1 (4), 391-401.
- Boal, A. (1979). *Theatre of the oppressed* (trans. C. McBride & M. McBride). London: Pluto Press (Original work published in 1974).
- Boal, A. (1999). *Legislative theatre: Using performance to make politics* (trans. A. Jackson). London: Routledge.
- Boal, A. (2006). *Aesthetics of the oppressed*. New York: Routledge.
- Bochner, Arthur, P., Ellis, Carolyn (Eds.) (2002). *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature and aesthetics*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Bolt, B. (2004). *Art Beyond Representation: The performative power of the image*. London: IB Tauris.
- Bolton, G. (1996). Drama as research. In P. Taylor (Ed.), *Researching drama and arts education: Paradigms & possibilities* (pp.187-194). Washington: The Falmer Press.
- Bonner, F., Goodman, L., Allen, R., Janes, L. & King, C. (Eds.) (1995). *Imaging women: Cultural representations and gender*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Boora, R., Conrad, D. & Spence-Campbell, S. (2006). Flattening the world from the inside: Digital storytelling with incarcerated youth. In T. Reeves & S. Yamashita (Eds.), *Proceedings of World Conference on E-Learning in Corporate, Government, Healthcare, and Higher Education 2006* (pp. 371-376). Chesapeake, VA: AACE. (Available online: www.editlib.org).
- Bordo, S. (1997). The body and the reproduction of femininity. In K. Conboy, N. Medina & S. Stanbury (Eds.), *Writing on the body: Female embodiment and feminist theory* (pp. 90-105). Columbia University Press.
- Borgdorff, H. (2006). *The Debate on Research in the Arts*. Sensuous Knowledge 2. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Borgdorff, H. (2009). *Artistic research within the fields of science*. Sensuous Knowledge 6. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Borgdorff, Henk & Florian Dombois (Eds.) (forthcoming 2012). *The exposition of artistic research: Publishing art in academia*. Amsterdam: Leiden University Press.
- Bowen, E. (1964). *Return to laughter*. New York: Doubleday Anchor Book.
- Boydell, K. M. (2011). Making sense of collective events: the co-creation of a research-based dance. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum Qualitative Social Research*, 12(1), Art. 5, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs110155>
- Bracher, M (2002). Identity and desire in the classroom. In J. Jagodzinski (Ed.), *Pedagogical desire: Authority, seduction, transference and the question of ethics* (pp. 93-121). Westport, CT and London: Bergin & Garvey.
- Braden, S. (1996). *Video work with communities*. *Anthropology in Action*, 3 (1).
- Braden, S. (1999). Using video for research and representation: Basic human needs and critical pedagogy. *Journal of Education media*, 24(2), 117-129.
- Braden, S. and Huong T. (1998). *Video for development: A casebook from Vietnam*. UK and Ireland: Oxfam.
- Brady, I. (2004). In defense of the sensual: Meaning construction in ethnography and poetics. *Qualitative Inquiry*, 10, 622-644.
- Bresler, L. (1995). *A symposium on arts, knowledge, and education*. *Educational Theory*, 45 (1), 1084.
- Bresler, L. (2005). What musicianship can teach educational research. *Music Education Research*, 7(2), 169-183.
- Brett, G. (1987). *Through our own eyes: Popular art and modern history*. Philadelphia, PA: New Society.
- Briski, Z. & Kauffman, R. (Directors) (2004). *Born into brothels* [Videorecording]. Red Light Films, in association with Thinkfilm and BO/Cinemax Documentary Films (Producers).
- Brockelman, T. (2001). *The frame and the mirror: On collage and postmodernism*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Broudy, H. S. (1987). The role of imagery in learning. *Occasional Paper 1*, Los Angeles: The Getty Education Institute for the Arts.
- brown, b. (1999). *Lost bodies and wild imaginations: Expressing the forbidden tales of childhood sexual abuse through artful inquiry*. Unpublished doctoral dissertation, University of Toronto, Ontario.
- Brown, K. & Gillespie, D. (1997). "We become brave by doing brave acts"; Teaching moral courage through theatre of the oppressed. *Literature & Medicine*, (16) 108-120.
- Brown, L. & Strega, S. (Eds.) (2005). *Research as resistance: Critical, indigenous, and anti-oppressive approaches*. Toronto, ON: Canadian Scholars' Press.

- Bryson, N., M. A. Holly, and K. Moeg (Eds.) (1991). *Visual Theory: Painting and Interpretation*. London: Harper and Row.
- Bruner, E. M. (Ed.) (1984). *Text, play, and story: The construction and reconstruction of self and society*. Washington: The American Ethnological Society.
- Bruns, G. (2002). The hermeneutical anarchist: *Pronesis*, rhetoric, and the experience of art. In J. Malpas, U. Arnschwald & J. Kertscher (Eds.), *Gadamer's century: Essays in honor of Hans-Georg Gadamer* (pp. 45-76). Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Buchanan, R. et al. (Eds.) (2007). *Research in art and design in Finnish universities*. Helsinki: Publications of the Academy of Finland.
- Buckley, Brad & John Conomos (Eds.) (2009). *Rethinking the contemporary art school. The artist, the PhD, and the academy*. Halifax: The Press of the Nova Scotia College of Art and Design.
- Buck-Morss, Susan (1992). Aesthetics and anaesthetics: Walter Benjamin's artwork essay reconsidered. *October*, 62, 3-41.
- Butler-Kisber, L. (2001). Whispering angels: Revisiting dissertation data with a new lens. *Journal of Critical Inquiry into Curriculum and Instruction*, 2(3), 34-37.
- Butler-Kisber, L. (2007). Collage as analysis and representation in qualitative inquiry. In J. G. Knowles, A. L. Cole, L. Neilson & T. C. Luciani (Eds.), *The art of visual inquiry*. Halifax, NS: Backalong.
- Burgess, J. (2006). Hearing ordinary voices: Cultural studies, vernacular creativity and digital storytelling. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* (20) 2 June, 2006, 201-214. Retrieved August 30, 2006 from <http://taylorandfrancis.metapress.com/link.asp?id=1673m410w1323kt0>
- Busch, Kathrin & Dieter Lesage (Eds.) (2007). *A portrait of the artist as researcher: The academy and the Bologna process*. Antwerp: MUHKA.
- Butler, J. (1990). Performative act and gender constitution. In S. E. Case (Ed.), *Performing feminisms, feminist critical theory and theatre* (pp. 270-283). Baltimore Johns Hopkins University Press.
- Bryson, M. & de Castell, S. (1996). Learning to make a difference: Gender, new technologies, and in/equity. *Mind, Culture and Activity* 2 (1), 3-21.
- Burgin, V. (1995). *In/different spaces: Place and memory in visual culture*. Berkley: University of California Press.
- Cahnmann-Taylor, M. & Siegesmund, R. (Eds.) (2008). *Arts-based research in education. Foundations for practice*. New York: Routledge.
- Caine, Vera (2002). *Storied moment: A visual narrative inquiry of aboriginal women living with HIV*. Unpublished master's thesis. University of Alberta.
- Cancienne, M. B. & Snowber, C. N. (2003). Writing rhythm: Movement as Method. *Qualitative Inquiry*, 9(2), 237-253.
- Capra, F. (1982). *The turning point: Science, society and the rising culture*. [Video] New York: Simon and Shuster.
- Carlson, M. (2004). *Performance: A critical introduction*. New York: Routledge.
- Carroll, J., Anderson, M. & Cameron, D. (2006). *Real players? Drama, technology and education*. Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- Carspecken, P.F. (1996). *Critical ethnography in educational research*. New York: Routledge.
- Carter, K. (1993). The place of story in the study of teaching and teacher education. *Educational Researcher*, 22(9), 5-12.
- Carter, P. (2004). *Material thinking: the theory and practice of creative research*. Carlton, VIC: Melbourne University Publishing.
- Chadwick, W. (1998). *Mirror images, women, surrealism, and self-representation*. Cambridge, Mass. And London, England: The MIT Press.
- Chalmers, F. G. (1996). *Celebrating pluralism: Art, education, and cultural diversity*. Occasional Paper 5. Los Angeles: The Getty Center for Education in the Arts.
- Cho, J. & Trent, A. (2005). *Process-based validity for performance-related qualitative work: Imaginative, artistic and co-reflexive criteria*. Pullman: Washington State University.
- Church, Kathryn (2002). The hard road home: Toward a polyphonic narrative of the mother-daughter relationship. In P. A. Bochner & C. Ellis (Eds.), *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics* (pp. 234- 257). Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Clandinin, J. (1986). *Classroom practice*. Philadelphia: The Falmer Press.
- Clandinin, D. J. (2007). *Handbook of narrative inquiry: Mapping a methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clandinin, J. & Connelly, M. (1988). *Teachers as curriculum planners: Narratives of experience*. Toronto, ON: OISE Press.

- Clandinin, D. J. & Connelly, F. M. (1989). *Narrative and story in practice and research*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED309681). Retrieved from eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/00000/9b/80/1f/3d/1f.pdf
- Clandinin, J. & Connelly, M. (1994). Personal experience methods. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 413-427). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clandinin, J. & Connelly, M. (2000). *Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Clark-Rapley, E. (1999). Dancing bodies: Moving beyond Marxian views of human activity, relations and consciousness. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 29(2), 89-108.
- Clifford, J. (1986). Introduction: Partial Truths. In J. Clifford & G. E. Marcus (Eds.), *Writing culture*. Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J. (1988). *The predicament of culture: Twentieth century ethnography, literature and art*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clifford J. & Marcus G. (Eds.) (1986). *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Clover, D. (2006). Out of the dark room participatory photography as a critical, imaginative, and public aesthetic practice of transformative education. *Journal of Transformative Education*, 4(3), 275-290.
- Cloutier, J. (1997). *Popular theatre, education, & inner city youth*. Unpublished doctoral dissertation. University of Alberta.
- Cochran, L. M., Younghouse, P. C., Sorflaten, J. W., & Molek, R. A. (1980). Exploring approaches to researching visual literacy. *Educational Communication and Technology Journal*, 28, 243-266.
- Coessens, Kathleen, Darla Crispin & Anne Douglas (2009). *The artistic turn. A manifesto*. Ghent: Orpheus Instituut / Leuven University Press.
- Coffey, A. (1999). *The ethnographic self: Fieldwork and the representation of identity*. London: Sage.
- Cohen-Cruz, J. & Schutzman, M. (2006). *A Boal companion: Dialogues on theatre and cultural politics*. New York: Routledge.
- Cole, A. (2002). The art of research: Arts-informed research. *University of Toronto Bulletin*, 12 (16).
- Cole, A. L. & Knowles J. G. (2001). *Lives in context: The art of life history research*. Walnut Creek, California: Altamira Press.
- Cole, A., Neilsen, L. Knowles, G. & Luciani, T. (Eds.) (2004). *Provoked by art: Theorizing arts-informed research*. Halifax, NS: Backalong Books.
- Cole, Ardra & J. Gary Knowles (Eds.) (forthcoming). *Handbook of the arts in qualitative research: Perspectives, methodologies, examples, and issues*. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Collier, J. & Collier, M. (1996). *Visual anthropology: Photography as a research method*. Albuquerque, NM: University of New Mexico Press.
- Collier, M. (2001). Approaches to analysis in visual anthropology. In T. van Leeuwen & C. Jewitt (Eds.), *Handbook of visual analysis* (pp. 35-60). London: Sage.
- Collins, B. R. (Ed.). *12 views of Manet's bar*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Conquergood, D. (1985). Performing as a moral act: Ethical dimensions of the ethnography of performance. *Literature in Performance*, 5(2), 1-13.
- Conquergood, D. (1986). Performance and dialogical understanding: In quest of other. In J.L. Palmber (Ed.), *Communication as performance* (pp. 30-37). Tempe: Arizona State University Press.
- Conquergood, D. (1998). Beyond the text: Toward a performative cultural politics. In S. Dailey (Ed.) *The future of performance studies: Visions and revisions* (pp. 25-36). Annandale, VA: National Communication Association.
- Conquergood, D. (2003). Performing as a moral act: Ethical dimensions of the ethnography of performance. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Turning points in qualitative research: Tying knots in a handkerchief* (pp. 397-414). Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Conrad, D. (2002). Drama as arts-based pedagogy & research: Media advertising and inner-city youth. *The Alberta Journal of Educational Research*, 48(3), 254-268.
- Conrad, D. (2003). Unearthing personal history: autoethnography & artifacts inform research on youth risk-taking. *The Journal of Social Theory in Art Education*, (23), 44-58.
- Conrad, D. (2004a). Exploring risky youth experiences: Popular theatre as a participatory, performative research method. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1) [Online].
- Conrad, D. (2004b). When autobiography and research topics collide: Two risky school dance stories. *Taboo: The Journal of Culture and Education*, 8(1), 83-93.
- Conrad, D. (2006). Entangled in the sticks: Ethical conundrums of popular theatre as pedagogy and research. *Qualitative Inquiry*, 12(3), 437-458.
- Conrad, D. (2010). *Ads that talk back: Exploring media advertising through drama with inner-city students*. Saarbrücken, Germany: Lambert Academic Publishing.

- Conrad, D. (2004a). "Life in the Sticks:" Youth experiences, risk and popular theatre process. Unpublished doctoral dissertation. University of Alberta.
- Conrad, D. (2004b). Exploring risky youth experiences: Popular theatre as a participatory performative research method. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1), 1-24.
- Conrad, D. & Campbell, G. (2006). Arresting change: Popular theatre with young offenders. In L. McCammon & D. McLauchlan (Eds.), *The universal mosaic of drama and theatre: The International Drama/Theatre Education Association 2004 Dialogues* (pp.375-391). Welland, ON: IDEA Publications/Soleil.
- Conrad, D. & Kendal, W. (2009). Making space for youth: Human Youth Society & arts-based participatory research with street-involved youth in Canada. In D. Kapoor & S. Jordan (Eds.), *Education, participatory action research and social change: International perspectives* (pp. 25-264). New York: Palgrave Macmillan.
- Cooley, M., Forrest, M. & Wheeldon, L. (July, 2000). *Ockham's razor: (1)(1+1)(1+1+1)* [Video installation]. International Human Sciences Research Conference, Sheffield, UK.
- Cooley, M. & Horner, K. (1997). *Party girls*. [Documentary film]. Montreal World Film Festival, Montreal, QC.
- Corcoran, Kieran, Carla Delfos & Floris Solleveld (Eds.) (2010). *ArtFutures. Current Issues in Higher Arts Education*. Amsterdam: ELIA.
- Coulis, Michael J. (2010). *Expanding the boundaries of cartography: Journies beyond the neat line/essay and works by Michael J. Coulis*, exhibition curated by David L. Jones, foreword by Alphonso Lingis. Edmonton, AB: University of Alberta Libraries.
- Crowe, R. (2001). Encountering angels through artful inquiry: Lost bodies and wild imagination. *Journal of Curriculum Theorizing*, 17(2), 81-94.
- Dailey, S. (Ed.) (1998). *The future of performance studies: Visions and revisions*. Annandale, VA: National Communication Association.
- Daly, A. (1988). Movement analysis: Piecing together the puzzle. *Drama Review*, 32(4), 40-52.
- Davis, C. S. & Ellis, C. (2008). Emergent methods in autoethnographic research: Autoethnographic narrative and the multiethnographic turn. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Handbook of emergent methods* (pp. 283-302). New York: Guilford Press.
- Davis, D. & Butler-Kisber, L. (1999). Arts-based representation in qualitative research: Collage as a contextualizing analytic strategy. *Resources in Education*, 34, 135.
- Daykin, N. (2004). The role of music in an art-based qualitative inquiry. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(2). Available online at www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/3_2/pdf/daykin.pdf
- Dayton, E. (1998). *Art and interpretations: An anthology of readings in aesthetics and philosophy of art*. Peterborough, ON: Broadview Press.
- Dean, Roger T. & Hazel Smith (Eds.) (2009). *Practice-led research, research-led practice in the creative arts*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Denizen, N. (1991). *Images of postmodern society: Social theory and contemporary cinema*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Denzin, N. K. (1989). *Interpretive biography*. Newbury Park: Sage Publications.
- Denzin, N. (1994). The art and politics of interpretation. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 1-17). Thousand Oaks, London, and New Delhi: Sage Publications.
- Denzin, N. (1997). *Interpretive ethnography: Ethnographic practices for the 21st century*. London: Sage Publications.
- Denzin, N. K. (2000). Introduction: The discipline and practice of qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook for qualitative research*, 2nd Edition (pp. 1-28). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Denzin, N. K. (2001). *Interpretive interactionism: Applied social research methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Denzin, N. K. (2003). *Performance ethnography: Critical pedagogy and the politics of culture*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Denzin, N. K. (2003). The call to performance. *Symbolic Interaction*, 26(1), 187-207.
- Dewey, J. (1934). *Art as experience*. New York: Minton, Balch & Co.
- Diamond, D. (2007). *Theatre for living: The art and science of community-based dialogue*. Victoria, BC: Trafford Pub.
- Diamond, E. (1992). The violence of "we:" Politicizing identification. In J. Reinelt and J. Roach (Eds.), *Critical theory and performance*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Diamond, P. & Mullen, C. (1999). *The postmodern educator: Arts-based inquiries and teacher development*. New York: Peter Lang Publishing Inc.

- Diamond, C. T. P. & Mullen, C. A. (2000). Rescripting the script and rewriting the paper: Taking research to the "edge of the exploratory". *International Journal of Education & the Arts*, 1 (4), 1-17. Retrieved March 2, 2007, from <http://ijea.asu.edu/v1n4/>.
- Diaz, G. (2002). *Artistic inquiry: On Lighthouse Hill*. In C. Bagley & M. B. Cancienne (Eds.), *Dancing the data* (pp. 147-161). New York: Peter Lang.
- Dockney, J. & Tomaselli, K. (2009). Fit for the small(er) screen: Film, mobile TV and the new individual television experience. *Journal of African Cinema*, 1(1), 126-132.
- Dolan, J. (2001). Performance, utopia, and the "utopian performative". *Theatre Journal*, 53, 455-479.
- Doll Jr., W. E. (1989). Foundations for a post-modern curriculum. *Journal of Curriculum Studies*, 21(3), 243-253.
- Donmoyer, R. & Yennie-Donmoyer, J. (1995). Data as drama: Reflections on the use of readers' theater as a mode of qualitative data display. *Qualitative Inquiry*, 20 (1), 74-83.
- Downton, P. (2003). *Design research*. Melbourne: RMIT University Press.
- Dyson, A. H. (1988). Appreciate the drawing and dictating of young children. *Young Children*, 43 (3), 25-32.
- Dyer, R. (1993). *The matter of images: Essays on representations*. London: Routledge.
- Duffy, P. & Vettrano, E. (Eds.) (2010). *Youth and theatre of the oppressed*. New York: Palgrave.
- Duncum, P. (2001). How are we to understand art at the beginning of the twenty-first century? In. P. Duncum & T. Bracey (Eds.), *On knowing art and visual culture* (pp. 15-33). Christchurch, NZ: Canterbury University Press.
- Dunlop, R. (2000). *Boundary bay a novel as educational research*. Ottawa, ON: National Library of Canada.
- Edwards, E. (Ed.). (1992). *Anthropology and photography 1860-1920*. New Haven: Yale University Press.
- Efland, A. D. (2002). *Art and cognition: Integrating the visual arts in the curriculum*. New York: Teachers College Press.
- Eisner, E. (1984). Can educational research inform educational practice? *Phi Delta Kappan* (March), 447-452.
- Eisner, E. (1995). What artistically crafted research can help us to understand about Schools. *Educational Theory*, 45 (1).
- Eisner, E. (1997). The promise and perils of alternative forms of data representation. *Educational Researcher*, 26(6), 4-10.
- Eisner, E. (2006). Does arts-based research have a future? *Studies in Art Education*, 48(1), 9-18.
- Eisner, E. (2008). Persistent tensions in arts-based research. In Cahnman-Taylor, M. & Siegesmund, R. (Eds), *Arts-based research in education: Foundations for practice* (pp. 16-27). New York: Routledge.
- Eisner, E. W. (1972). *Educating artistic vision*. New York: MacMillan.
- Eisner, E. W. (Ed.) (1976). *The Arts, human development and education*. Berkeley, CA: McCutchan.
- Eisner, E. W. (Ed.). (1978). *Reading, the arts, and the creation of meaning*. Reston, VA: National Art Education Association.
- Eisner, E. W. (1985). *The art of educational evaluation: A personal view*. London: Falmer Press.
- Eisner, E. W. (1991). *The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Eisner, E. W. (1993). Forms of understanding and the future of educational research. *Educational Researcher*, 22 (7).
- Eisner, E. W. (1997). The promise and perils of alternative forms of data representation. *Educational Researcher*, 26(6), 4-10.
- Eisner, E. W. & Barone, T. (1997). Art-based educational research. In R. M. Jaeger (Ed.), *Complementary methods for research in education* (pp. 73-79). AERA. Washington, DC.
- Eisner, E. & Peshkin, A. (1990). *Qualitative inquiry in education*. New York: Teachers College Press.
- Elkins, J. (2002). *Stories of art*. New York: Routledge.
- Elkins, J. (2003). *Visual studies: a skeptical introduction*. New York - London: Routledge.
- Ellis, C. (2004). *The ethnographic I: The methodological novel about autoethnography*. New York: AltaMira Press.
- Ellis, C. & Bochner, A. (Eds.) (1996). *Composing ethnography: Alternative forms of qualitative writing*. Walnut Creek: Alta Mira Press.
- Ellis, C. & Bochner, A. (2000). Autoethnography, personal narrative, reflexivity. Researcher as subject. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, (Eds.), *The handbook of qualitative research* (pp. 733-768). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Elkins, J. (Ed.) (2009). *Artists with PhDs. On the New Doctoral degree in Studio Art*. Washington D.C.: New Academia Publishing.
- Ellsworth, E. (1989). Why doesn't this feel empowering? Working through the repressive myths of critical pedagogy. *Harvard Educational Review*, 59(3), 297-324.
- Ellsworth, E. & Whately, M. H. (Eds.) (1990). *The ideology of images in educational media: Hidden curriculums in the classroom*. New York: Teachers College Press.
- Ellis, C. & Flaherty, M. (Eds.) (1992). *Investigating subjectivity: Research on lived experience*. Newbury Park: Sage.
- Ely, M., Viz, R., Downing, M. & Anzul, M. (1999). *On writing qualitative research: Living by words*. London: Falmer Press.
- Emery, W., Tiseo, F & Llewellyn, L. (Eds.) (2000). *Rainbow of dreams: Memories in black and white*. Calgary: Detselig Enterprises Ltd.
- Emme, M. (1991). Feminist film theory and art education. *The Journal of Social Theory in Art Education*, 11, 68-85.
- Emmison, M. & Smith, P. (2000). *Researching the visual: Images, objects, contexts and interactions in social and cultural inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- English, G. (February 1, 2006). Adventures in video storytelling. *Tech Learning*. Retrieved April 15, 2006 from <http://www.techlearning.com/story/showArticle.jhtml?articleID=175804117>
- Ermine, W. (1995). Aboriginal epistemology. In J. Barman & M. Battiste (Eds.), *First Nations education in Canada: The circle unfolds* (pp. 101-112). Vancouver, BC: UBC Press.
- Erstad, O. & Wertsch, J. (2009). Tales of mediation: Narrative and digital media as cultural tools. In K. Lundby (Ed.), *Digital storytelling, mediatized stories: Self-representations in new media*. New York: Peter Lang.
- Ewald, W. (1985). *Portraits and dreams: Photographs and stories by children of the Appalachian*. London: Writers and Readers Publishing Cooperative Society.
- Ewald, W. & Lightfoot, A. (2001). *I wanna take me a picture: Teaching photography and writing to children*. Boston, MA: Beacon Press.
- Fabian, J. (1990). *Power and performance: Ethnographic explorations through proverbial wisdom and theatre in Shaba, Zaire*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Fals-Borda, O. (1991). Remaking knowledge. In O. Fals-Borda & M. Rahman (Eds.), *Action and knowledge: Breaking the monopoly with participatory action-research* (pp. 146-164). New York: Apex Press.
- Feld, S. & Williams, C. (1975). Toward a researchable film language. *Studies in the Anthropology of Visual Communication*, 2,(1), 25-32.
- Felman, J. (2001). *Never a dull moment: teaching and the art of performance*. New York & London: Routledge.
- Felman, S. (1992). Education and crisis, or the vicissitudes of teaching. In S. Felman & D. Laub (Eds.), *Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*, (pp. 1-56). New York & London: Routledge.
- Felman, S. (1997). Psychoanalysis and education: Teaching terminable and interminable. In S. Todd (Ed.), *Learning desire* (pp. 17-43). New York: Routledge.
- Fels, L. (1999). *In the wind clothes dance on a line: Performative inquiry, a (re)search methodology possibilities and absences within a space-moment of imagining a universe*. Unpublished doctoral dissertation, University of British Columbia, Canada.
- Fels, L. & Stothers, L. (1996). Academic performance: between theory and praxis. In J. O'Toole & K. Donelan (Eds.), *Drama, culture, and education. Australia: IDEAS*, 255-261.
- Fenwick, Tara, et al. (2006). *Aesthetic Representation as 'Knowledge Mobilization': Art for whom, over whose bodies?* Unsettling Conversation, University of British Columbia, Vancouver, BC.
- Ferlinghetti, L. (2007). *Poetry as insurgent art*. New York: New Directions Publishing.
- Fernie, E. (Eds.) (1996). *Art history and its methods. A critical anthology*. London: Phaidon.
- Filliou, R. (1970). *Teaching and Learning as Performing Arts*. Cologne: Koenig.
- Fine, M. (1994). Working the hyphens: Reinventing self and other in qualitative research. In N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 70-82). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fine, M. & Weis, L. (Eds.) (2000). *Speed bumps: A student-friendly guide to qualitative research*. New York and London: Teachers College Press.
- Fine, M., Weis, L., Weseen, S. & Wong, L. (2000). For whom? Qualitative research, representations, and social responsibilities. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, (Eds.), *The handbook of qualitative research* (pp. 107-131). Thousand Oaks, CA: Sage.

- Finke, R. A. (1985). Theories relating mental imagery to perception. *Psychological Bulletin*, 98(2), 236-259.
- Finley, S. (2003). Arts-based inquiry in QI: Seven years from crisis to guerrilla warfare. *Qualitative Inquiry*, 9(2), 281-296.
- Finlay, L. & Gough, B. (Eds.) (2003). *Reflexivity: A practical guide for researchers in health and social sciences*. Malden, MA: Blackwell.
- Finley, S. & Knowles, J. G. (1995). Researcher as artist/artist as researcher. *Qualitative Inquiry*, 1(1), 110-142.
- Finley, S. & Mullen, C. (Eds.) (2003). [Special issue]. *Qualitative Inquiry*, 9(2).
- Fischer, O. & Nänny, M. (Eds.) (1999). *Form miming meaning. Iconicity in language and literature*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fischman, G. E. (2001). Reflections about images, visual culture, and educational research. *Educational Researcher*. 30 (8), 28-31.
- Fiske, J. (1989). Understanding popular culture. London, Sydney and Wellington: Unwin Hyman.
- Foster, S. L. (1996). The ballerina's phallic pointe. In S. L. Foster (Ed.), *Corporealities: dancing knowledge, culture and power* (pp. 1-25). New York: Routledge.
- Frayling, Ch. (1993). *Research in Art and Design*. London: Royal College of Art.
- Frederickson, K. & Webb, S. E. (Eds.). (2003). *Singular women: Writing the artist*. Berkeley: University of California Press.
- Freeman, J. (2010). *Blood Sweat and Theory: Research Through Practice in Performance*. Libri Publishing.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed* (trans. M. B. Ramos). New York: Continuum Publishing Corp.
- Freire, P. (1988). Creating alternative research methods: Learning to do it by doing it. In S. Kemmis & R. McTaggart (Eds.), *The action research reader* (pp. 291-313). Geelong, Victoria: Deakin University Press.
- Fulwiler, T. (1982). The personal connection: Journal writing across the curriculum. In A. Young & T. Fulwiler (Eds.), *Language connections: Writing and reality across the curriculum*. Urbana, IL: National Council of Teachers of English.
- Fulwiler, T. (1987). *The journal book*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook.
- Fuschini, L. et al. (Eds.) (2009). *Practice-as-research: In performance and screen*. London: Palgrave Macmillan.
- Gadamer, H. (1986a). The ontology of the work of art and its hermeneutical significance. In H. Gadamer, *Truth and method* (pp. 91-150). New York: Crossroad.
- Gadamer, H. (1986b). Language as the medium of hermeneutical experience. In H. Gadamer, *Truth and method* (pp. 345-366). New York: Crossroad.
- Gallagher, K. (2007). *The theatre of urban: Youth and schooling in dangerous times*. Toronto, ON: University of Toronto Press.
- Gallagher, K. (2007). Theatre pedagogy and performed research: Respectful forgeries and faithful betrayals. *Theatre Research in Canada*, 28 (2), 105-119.
- Gallas, K. (1994). The language of learning: How children talk, write, dance, draw, and sing their understanding of the world. New York: Teachers College Press.
- Ganim, B. (1999). *Art and healing: Using expressive art to heal your body mind and spirit*. New York: Three Rivers Press.
- Gannon, S. (2001). Representing the collective girl: A poetic approach to a methodological dilemma. *Qualitative Inquiry*, 7(6), 787-800.
- Gardner, H. (1990). Art education and human development. *Occasional Paper 3*. Los Angeles: The Getty Education Institute for the Arts.
- Garoian, C. (1999). *Performing pedagogy: Toward an art of politics*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Garoian, C. & Gaudelius, Y. (2004). Performing resistance. *Studies in Art Education*, 46(1), 48-60.
- Gayle Gorman (2008). Alien resurrection and becoming-cyborg: "1 is too few." In Spaces e-journal of Arts and Humanities. <http://www.tc.columbia.edu/spaces/fall08/gorman.html>
- Gershon, W. (Ed.) (2009). *Working together in qualitative research: A turn towards the collaborative*. Rotterdam, The Netherlands: Sense Publishers.
- Garoian, C. (1999). *Performing pedagogy: Toward an art of politics*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Giard, M. (2000). *Performative pedagogy: Writing choreographically a dance space of imaginings*. Unpublished Master Thesis, University of British Columbia, Canada.

- Gillies, V. & Alldred, P. (2002). The ethics of intention: Research as a political tool. In M. Mauthner, M. Birch, J. Jessop & T. Miller (Eds.), *Ethics in qualitative research*. London: Sage Publications.
- Glenbow, V. L. (1991). *The embodied viewer*. Calgary: Glenbow Museum.
- Glesne, C. (1997). That rare feeling: Re-presenting research through poetic transcription. *Qualitative Inquiry*, 3(2), 202-221.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organisation of experience*. New York: Harper & Row. (Reprinted, 1986, Boston: Northeastern University Press)
- Goldstein, T. (2001). Hong Kong, Canada: Playwriting as critical ethnography. *Qualitative Inquiry*, 7 (3), 279-303.
- Goldstein, T. (2008). Multiple commitments and ethical dilemmas in performed ethnography. *Educational Insights*, 12(2). Available online: <http://ccfi.educ.ubc.ca/publication/insights/v12n02/articles/Goldstein/index.html>
- Gombrich, E. H. (1960). *Art and illusion, a study in the psychology of pictorial representation*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Gordon, G. (1997). *Participatory approaches to the use of drama in sexual and reproductive health programmes. Performance and Participation, PLA Notes, No.29, IIED*.
- Grace, S. & Wasserman, J. (Eds.) (2006). *Theatre and Autobiography*. Vancouver, Talonbooks.
- Graham, R. J. (1991). *Reading and writing the self: Autobiography in education and the curriculum*. New York: Teachers College Press.
- Gray, C. (1995). *Developing a Research Procedures Programme for Artists and Designers*. Aberdeen: Centre for Research into Art and Design, Robert Gordon University.
- Gray, Carole & Julian Malins (2004). *Visualizing Research: a guide to the research process in art and design*. Aldershot: Ashgate.
- Gray, R. E. (2000). Graduate school never prepared me for this: Reflections on the challenges of research-based theatre. *Reflective Practice*, 1(3), 377-390.
- Gray, R. (2003). Performing on and off the stage: The place(s) of performance in arts-based approaches to qualitative inquiry. *Qualitative Inquiry*, 9 (2), 254-267.
- Gray, R. E., Ivonoffski, V., Sinding, C., Fitch, M., Hampson, A., & Greenberg, M. (2000). The use of research-based theatre in a project related to metastatic breast cancer. *Health Expectations*, 3, 137-144.
- Gray, R. E., Ivonoffski, V., & Sinding, C. (2002). Making a mess and spreading it around: Articulation of an approach to research-based theatre. In A. P. Bochner & C. Ellis (Eds.), *Autoethnographically speaking – Autoethnography, literature, and aesthetics* (Vol. 9, pp. 57-75). Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Gray, R., & Sinding, C. (2002). *Standing ovation: Performing social science research about cancer*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Gray, R. E., Sinding, C. & Fitch, M. (2001). Navigating the social context of metastatic breast cancer: Reflections on a project linking research to drama. *Health*, 5(2), 233-248.
- Greene, M. (1978). *Landscapes of learning*. New York & London: Teachers College Press.
- Greene, M. (1987). Creating, experiencing, sense-making: Art worlds in schools. *Journal of Aesthetic Education*, 21(4), 11-23.
- Greene, M. (1995). *Releasing the imagination: Essays on education, the arts, and social change*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Greene, M. (2001). *Variations on a blue guitar: The Lincoln Center Institute lectures on aesthetic education*. New York: Teachers College Press.
- Grumet, M. R. (1988). *Bitter milk: Women and teaching*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Grumet, M. (1978). Curriculum as theater: Merely players. *Curriculum Inquiry*, 8 (1), 37-64.
- Gubrium, A. (2009). Digital storytelling: An emergent method for health promotion research and practice. *Health Promotion Practice*, 10(2), 186-91.
- Guiney Yallop, John J. (2011). *Of place and memory: a poetic journey*. Big Tancook Island, Nova Scotia: Backlong Books.
- Guggenheim, M. (2006). Undisciplined research: The proceduralisation of quality control in transdisciplinary projects. *Science and Public Policy*, 33(6), 411-421.
- Guggenheim, M. (2009). Introduction: Mobility and the transformation of built form. In M. Guggenheim & O. Söderström (Eds.), *Re-Shaping Cities: How Global Mobility Shapes Architecture and Urban Form*. London and New York: Routledge.
- Guggenheim, M. (2009). Building a fetish – Sacrificing a house. Building Types as Technologies or Fetishes. In C. Perret (Ed.), *Fetish & Consumption* (pp. 203-219). Stuttgart: Merz & solitude.

- Guggenheim, M. (2010). The law of foreign buildings: Flat roofs and minarets. *Social and Legal Studies*, Vol. 19, 441-460.
- Guggenheim, M. (2010). Prototyping prototyping: The long history of prototypes. In M. Kelty (Ed.), *Prototyping cultures*. San Francisco, California: Anthropological Research on the Contemporary ARC Studio.
- Guggenheim, M. (2011). The proof is in the pudding: On "truth to materials" in the sociology of translations. *STI-Studies, Special Issue on "The Five Senses of the Sciences"*, Vol. 7, No. 1, 65-86.
- Guggenheim, M. (2011). Notes on an acoustic sociology of science. In H. Rickli (Ed.), *Videograms: The pictorial worlds of biological experimentation as an object of art and theory*. Scheidegger and Spiess, Zürich.
- Guggenheim, M. (2011). Formless discourse: The impossible knowledge of change of use. *Journal of Architectural Knowledge*, 4.
- Guggenheim, M. (in press). Laboratizing and delaboratizing the world: Changing sociological concepts for places of knowledge production, *History of the Human Sciences*.
- Guggenheim, M. & Potthast, J. (in press). Symmetrical twins: On the relationship between actor-network-theory and the sociology of critical capacities. *European Journal of Sociological Theory*.
- Guggenheim, M. and Söderström, O. (Eds.) (2009). *Re-shaping cities: How global mobility transforms architecture and urban form*. London and New York: Routledge.
- Gunew, S. (2000). Operatic karaoke and the pitfalls of identity politics: A translated performance. In S. Ahmed, J. Kilby, C. Lury, M. McNeil & B. Skeggs (Eds.), *Transformations: Thinking through feminism*. London & New York: Routledge.
- Haggerson, N. L. (2000). *Expanding curriculum research and understanding: A mytho-poetic perspective*. New York: Peter Lang.
- Hall, B. (1979). Knowledge as a commodity and participatory research. *Prospects*, 9(4), 393-408.
- Hall, B. (1981). Participatory research, popular knowledge and power: A personal reflection. *Convergence*, 14(3), 6-17.
- Hanohano, P. (1999). The spiritual imperative of native epistemology: Restoring harmony and balance to education. *Canadian Journal of Native Education*, 23(2), 206-219.
- Hannula, Mika, Juha Suoranta & Tere Vadén (2003). *Otsikko uusiksi. Taiteellisen tutkimuksen suuntaviivat* [Title Revised: *Outlines of artistic research*]. Tampere: niin & näin.
- Hannula, Mika, Juha Suoranta & Tere Vadén (Eds.) (2005). *Artistic research – Theories, methods and practices*. Helsinki and Gothenburg: Academy of Fine Arts, Finland and University of Gothenburg, Sweden.
- Harper, D. (1998). On the authority of the image: Visual methods at the crossroads. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Collecting and interpreting qualitative research*. Thousand Oaks, London, & New Delhi: Sage.
- Harrington, C. & Schibik, T. (2003). Reflexive photography as an alternative method for the study of the freshman year experience. *NASPA Journal*, 41(2), 23-40. Available online: <http://publications.naspa.org>
- Harrison, Ch., Wood, P. & Gaiger, J. (Eds.) (1993/1998/2000). *Art in theory: An anthology of changing ideas*. V. 1 (2000): 1648 – 1815. 2 (1998): 1815 – 1900. 3 (1993): 1900 – 1990. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell publishing.
- Harrison, S. B. (2000). *Spilling open: The art of becoming yourself*. New York: Villard. Books.
- Hartmann, W. Silvester, J. & Hayes, P. (1998). *He colonizing camera: Photographs in the making of Namibian history*. Cape town: UCT Press.
- Hayles, N. K. (2004). Print is flat, code is deep: The importance of media-specific analysis. *Poetics Today*, 25(1), 67-90.
- Hawkins, P. (1988). A phenomenological psychodrama workshop. In P. Reason (Ed.), *Human inquiry in action*. Beverly Hills: Sage Publications Ltd.
- Heaton, D. (2002). Creativity: Between chaos and order or my life as a messy text – A case study and a challenge. *American Communication Journal*, 6(1). Available: www.acjournal.org/holdings/vol16/iss1/special/heaton.htm
- Heider, K. G. (1976). *Ethnographic film*. Austin: University of Texas Press.
- Henry, R. (2000). Introduction – Anthropology of dance. *Australian Journal of Anthropology*, 11(3), 253-260.
- Heron, J. & Reason, P. (1997). A participatory inquiry paradigm. *Qualitative Inquiry*, 3(3), 274-294.
- Hervey, L. W. (2000). *Artistic inquiry in dance/movement therapy*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- Hesse-Biber, S. N. & Leavy, P. (2006). *Emergent methods in social research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hickman, R. (Ed.) (2008). *Research in art & design education: issues and exemplars*. Bristol: Intellect.

- Higgins, D. (2008). *Unload*. Sensuous Knowledge 5. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- High, S. (2010). Telling stories: A reflection on oral history and new media. *Oral History Society*, 38(1).
- Hill, R. T. G. (1998). Performance pedagogy across the classroom. In S. Dailey (Ed.), *The future of performance studies: Visions and revisions*. Washington, D.C: National Communication Association.
- Hirsch, E. (Selected By). (1994). *Transforming vision: Writers on art*. Boston: Bulfinch Press.
- Hirsh, Marianne (1997). *Family frames: Photography, narrative, & postmemory*. Cambridge: Harvard University press.
- Hochberg, J. E. (1982). *Visual interest in picture-text combination: Final report for the period February 1, 1980 - January 31, 1982*. New York: Columbia University.
- Hockings, P. (1975). *Principles of visual anthropology*. The Hague: Mouton.
- Hockings, P. (Ed.) (2003). *Principles of visual anthropology*. New York: de Gruyter.
- Hodge, R., & Kress, G. (1988). *Social semiotics*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Holly, Michael Ann & Marquard Smith (Eds.) (2008). *What is research in the visual arts?: Obsession, archive, encounter*. Williamstown, Mass.: Sterling and Francine Clark Art Institute; New Haven: Distributed by Yale University Press.
- Holm, G. (2008). Visual research methods: Where are we and where are we going? In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Handbook of emergent methods* (pp. 325-342). New York: Guilford Press.
- hooks, b. (1995). *Art on my mind: Visual politics*. New York: New Press.
- Howze, W. C. (1988). The influence of western painting and genre painting on the films of John Ford. (Doctoral dissertation, The University of Texas, Austin, 1986). *Dissertation Abstracts International*, A48/10, 2475.
- Hubbard, J. (1994). *Shooting back from the reservation*. New York: New Press.
- Hunter, H., Lusardi, P., Zucker, D., Jacelon, C. & Chandler, G. (2002). Making meaning: The creative component in qualitative research. *Qualitative Health Research Journal*, 12(3), 388-398.
- Irwin, R. L. (1999). Listening to the shapes of collaborative artmaking. *Art Education*, 52(2), 35-39.
- Irwin, R. L. (2003). Towards an aesthetic of unfolding in/sights through curriculum. *Journal of the Canadian Association for Curriculum Studies*, 1(2), 63-78.
- Irwin, R. L. (2005). *A/r/tography*. Retrieved December 15, 2005, from <http://ml.cust.educ.ubc.ca:16080/Artography/>
- Irwin, R. & de Cosson, A. (Eds.) (2004). *A/r/tography: Rendering self through arts-based living inquiry*. Vancouver, BC: Pacific Educational Press.
- Irwin, R., Mastri, R. & Robertson, H. (2000). Pausing to reflect: Moments in feminist collaborative action research. *The Journal of Gender Issues in Art and Education*, 1, 43-56.
- Irwin, R., Stephenson, W., Robertson, H., Neale, A., Mastri, R. & Crawford, N. (1998). Quiltmaking as metaphor: Creating a feminist political consciousness for art pedagogies. In E. Sacca & E. Zimmerman (Eds.), *Women art educators IV: Herstories, ourstories, future stories* (pp. 100-111). Boucherville, Quebec: Canadian Society for Education Through Art.
- Jackson, S. (1998). White noises: On performing white, on writing performance. *The Drama Review*, 41(1), 49-65.
- Jakes, D. (December 1, 2005). Making a case for digital storytelling. *Tech Learning*. Retrieved April 15, 2006 from <http://www.techlearning.com/story/showArticle.jhtml?sssdmh=dm4.159441&articleID=174401140>
- Jenks, Ch. (Ed.) (1995). *Visual culture*. London and New York: Routledge.
- Jessop, J. & T. Miller (Eds.) (2002). *Ethics in qualitative research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Jewitt, C. & Leeuwen, T. van (Eds.) (2001). *The handbook of visual analysis*. London: Sage.
- Jipson, J. & Paley, N. (1995). *Finding art's place: Experiments in contemporary education and culture*. New York: Routledge.
- Jipson, J. & Paley, N. (Eds) (1997). *Daredevil research*. New York: Peter Lang.
- Johnson, G. (Ed.) (1993). *The Merleau-Ponty aesthetics reader: Philosophy and painting*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Jonassen, D. H. (Ed.) (1996). *Handbook of research for educational communications and technology*. New York: Simon and Schuster Macmillan.
- Jones, K. (2006). A biographic researcher in pursuit of an aesthetic: The use of arts-based (re)presentation in "performative" dissemination of life stories. *Qualitative Sociology Review*, 1(2), www.qualitativesociologyreview.org/ENG/index_eng.php
- Jones, K. (2003). The turn to a narrative knowing of persons: One method explored. *Narrative Studies*, 8(1), 60-71.
- Jongeward, C. (1997). Visual portraits: Integrating artistic process into qualitative research. *Canadian Review of Art Education*, 24(2), 1-19.

- Josselson, R. & Lieblich, A. (Eds.) (1998). *Making meaning of narratives*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jung, K. (2008). *Enabling Knowledge*. Sensuous Knowledge 4. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Kaare, B. & Lundby, K. (2009). Self-presentation through multimedia: A Bakhtinian perspective on digital storytelling. In K. Lundby (Ed.), *Digital storytelling, mediatized stories: Self-representations in new media*. New York: Peter Lang.
- Kaila, Jan & Pekka Kantonen (Eds.) (2006, 2008). *The artist's knowledge: Research at the Finnish Academy of Fine Arts*. Two volumes. Helsinki: Finnish Academy of Fine Arts.
- Kaye, N. (2000). *Site specifics: Performance, place and documentation*. London: Routledge.
- Keifer-Boyd, K. (1993). An exploratory study of nonverbal digital video interactive analytic techniques. In M. Zurmuehlen, (Ed.), *Working Papers in Art Education*. Reston, VA: National Art Education Association.
- Keifer-Boyd, K. (2007). From content to form: Judy Chicago's pedagogy with reflections by Judy Chicago. *Studies in Art Education: A Journal of Issues and Research in Art Education*, 48(2), 133-153.
- Kershaw, B. (1999). *The radical in performance: Between Brecht and Baudrillard*. London, UK: Routledge.
- Kester, G. (1997). Aesthetics after the end of art: An interview with Susan Buck-Morss. *Aesthetics and the Body Politic – Art Journal*, 56(1), 38-43 [Online]. Retrieved December 27, 2006 from http://findarticles.com/p/articles/mi_m0425/is_n1_v56/ai_19827690
- Kidd, R. (1982). *The popular performing arts, nonformal education and social change in the third world: A bibliography and review essay*. Toronto, ON: Centre for the Study of Education in Developing Countries.
- Kidd, R. (1984). *Popular theatre and political action in Canada*. Toronto, ON: Participatory Research Group.
- Kidd, R., & Byram, M. (1978). Popular theatre: Technique for participatory research. *Participatory Research Project, (working paper no. 5)* Toronto, ON.
- Kilbourn, B. (1999). Fictional theses. *Educational Researcher*, 28(9), 27-32.
- Kiljunen, S. & Hannula, M. (Eds.) (2004). *Artistic Research*. Helsinki: Fine Art Academy.
- King, T. (2003). *The truth about stories: A Native narrative*. Toronto, ON: Anansi Press.
- Kjørup, S. (2006). *Another Way of Knowing: Baumgarten, Aesthetics, and the Concept of Sensuous Cognition*. Sensuous Knowledge 1. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Knowles, J. G. & Cole, A. (Eds.) (2008). *Handbook of the arts in qualitative research: perspectives, methodologies, examples, and issues*. Los Angeles: Sage Publication.
- Kovach, M. (2005). Emerging from the margins: Indigenous methodologies. In L. Brown & S. Strega (Eds.), *Research as resistance: Critical, indigenous, and anti-oppressive approaches* (pp. 19-36). Toronto, ON: Canadian Scholars' Press.
- Kowalski, K. (2005). Arts-based research as an alternative lens: Rethinking current scientific models of physical self-concept. In N. Denzin (Ed.), *First International Congress of Qualitative Inquiry* (pp. 211-212). Urbana-Champaign: University of Illinois.
- Kress, G. & van Leeuwen, T. (2001a). *Reading images. The grammar of visual design*. London and New York: Routledge.
- Kress, G. & van Leeuwen, T. (2001b). *Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold.
- Krisman, A. (1986). You shout at us one minute; you take photographs the next. In P. Holland, J. Spence & S. Watney (Eds.), *Photography/politics: Two* (pp. 122-124). London: Comedia/Photography Workshop.
- Kuhn, A. (1995). A credit to her mother. In P. Florence & D. Reynolds (Eds.), *Feminist subject, multimedia: Cultural methodologies*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- Kuhn, A. (1995). *Family secrets: Acts of memory and imagination*. London & New York: Verso.
- Kuhn, A. (1994). *Women's pictures: Feminism & cinema*. London & New York: Verso.
- Kuhn, A. (1985). *The power of the image: Essays on representation and sexuality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- LaDuke, B. (1985). *Compañeras: Women, art, and social change in Latin America*. San Francisco: City Lights Books.
- Lakoff, G. & Turner, M. (1989). *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langellier, K. (1989). Personal narratives: Perspectives on theory and research. *Text and Performance Quarterly*, 9(4), October 1989, 243-276.

- Langer, S. (1953). Discursive and presentational forms. In *Philosophy in a new key* (pp. 79-102). London: Routledge & Kegan Paul.
- Langer, S. K. (1957). *Problems of art: Ten philosophical lectures*. New York: Charles Scribner's Son.
- Langer, S. (1982). Meaning and visual metaphor. *Studies in Art Education*, 23, 2.
- Langford, M. (2001). *Suspended conversations: The afterlife of memory in photographic albums*. Montreal & Kingston: McGill-Queens University Press.
- Lather, P. (1986). Issues of validity in openly ideological research: Between a rock and a soft place. *Interchange*, 17(4), 63-84.
- Laurel, Brenda (Ed.) (2003). *Design research, methods and perspectives*. MIT Press.
- Lawrence-Lightfoot, S. & Davis, J. H. (1997). *The art and science of portraiture*. San Francisco, CA: Jossey Bass.
- Leavy, P. (2007). *Iconic events: Media, politics and power in retelling history*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Leavy, P. (2009). *Method meets art: Arts-based research practice*. New York: The Guilford Press.
- Leedy, J. J. (Ed.) (1985). *Poetry as healer: Mending the troubled mind*. New York: Vanguard Press.
- Leggo, G. (2008). Astonishing silence: Knowing in poetry. In J. G. Knowles & A. L. Cole (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative social science research* (pp. 165-174). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Leong, S. (Ed.) (2003). *Thinking about Music: For a construction of meaning* (pp. 39-50). Sydney: Australian Music Centre.
- Lepecki, A. (2004). *Of the presence of the body: Essays on dance and performance theory*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University.
- Liamputtong, P. & Rumbold, J. (Eds.) (2008). *Knowing differently: Arts-based & collaborative research methods*. New York: Nova Science Publishers.
- Lieblich, A (1998). Reading a life story from a holistic-content perspective. In A. Lieblich, R. Tuval-Mashiach & T. Zilber (Eds.), *Narrative research: Reading, analysis and interpretation* (pp. 62-87). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lockford, L. & Pelias, R. J. (2004). *A typology of performative knowledge*. The Johns Hopkins University Press.
- Lyotard, J-F. (1989). Philosophy and painting in the age of their experimentation: Contribution to an idea of postmodernity. In A. Benjamin (Ed.), *The Lyotard reader*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Maasen, S., Lengwiler, M. & Guggenheim, M. (2006). Practices of transdisciplinary research: Close(r) encounters of science and society. *Science and Public Policy*, 33(6), 394-398.
- Macleod, Katy & Lynn Holdridge (Eds.) (2006). *Thinking through Art: Reflections on art as research*. London: Routledge.
- Madison, D. S. (2005). *Critical ethnography: Method, ethics, and performance*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Madison, D. S. & Hamera, J. (Eds.) (2006). *The Sage handbook of performance studies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mäkelä, Marit & Sara Routarinne (Eds.) (2006). *The art of research*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Malins, J. (Ed.) (2009). *European academy of design: Design connexity*. Aberdeen, EAD & Robert Gordon University.
- Mandlis, L. R. (2009). Art installation as method: "Fragments" of theory and tape. *Qualitative Inquiry*, 15(8), 1352-1372.
- Marchese, F. T. (Ed.) (1996). *Understanding images: Finding meaning in digital imagery*. New York: Springer-Verlag-Telos.
- Martin, E. & Meyer, V. (1997). *Female gazes: Seventy-five women artists*. Toronto: Second Story Press.
- Martin, R. (1990). *Performance as political act: The embodied self*. New York: Bergin & Garvey.
- Mavor, C. (1999). *Becoming: The photographs of Clemintina, Viscountess Hawarden*. Durham & London: Duke University Press.
- McCall, M. (2003). Performance ethnography: A brief history and some advice. In K. N. Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (pp. 421-434). Thousand Oaks, CA: Sage.
- McCall, M. & Becker, H. (1990). Performance science. *Social Problems*, 37, 116-132.
- McCammon, L., Miller, C. & Norris, J. (1999). Preservice drama teachers as researchers: Using case development and analysis to promote the practice of research and the research of practice. In C. Miller & J. Saxton (Eds.), *Drama and theatre in education: International conversations*. Victoria, BC: International Drama in Educational Research Institute.
- McIntyre, M (2000). *Garden as phenomenon, method and metaphor in the context of health care: An arts informed lifehistory view*. Unpublished doctoral dissertation, University of Toronto, Ontario.

- McKenzie, J. (2001). *Perform or else: From discipline to performance*. London and New York: Routledge.
- McLeod, J. (1987). The arts and education. In J. Simpson (Ed.), *Education and the arts*. Edmonton: Fine Arts Council of the Alberta Teachers' Association.
- McNiff, S. (1992). *Art as medicine: Creating a therapy of the imagination*. Boston & London: Shamhala.
- McNiff, S. (1988). *Fundamentals of art therapy*. Springfield, IL: Charles C. Thomas Publisher.
- McNiff, S. (2000). *Arts-based research*. London, UK: Jessica Kingsley Publishers.
- McNiff, S. (2005). *Art heals: How creativity cures the soul*. Boston: Shambhala Publications.
- Nilsson, P. (2009). *The amphibian stand: A philosophical essay concerning research processes in fine art*. Umea: H:ström Text & Kultur
- Nyrnes, A. (2006). *Lighting from the side: Rhetoric and artistic research*. Sensuous Knowledge 3. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Mead, M., & Bateson, G. (1942). *Balinese character: A photographic analysis* (Special Publications, II). New York: New York Academy of Sciences. (Reissued, 1962)
- Meyer, M. A. (2003). Hawaiian hermeneutics and the triangulation of meaning: Gross, subtle, causal. *Canadian Journal of Native Education*. 27 (2). 249-256.
- Meyer, M. J. (1998). Transitional wars: A study of power, control and conflict in executive succession – Theatre as representation. Unpublished doctoral dissertation. McGill University.
- Mieniczakowski, J. (1995). The theater of ethnography: The reconstruction of ethnography into theatre with emancipatory potential. *Qualitative Inquiry*, 1(3), 360-375.
- Mieniczakowski, J. (1997). Theatre of change. *Research in Drama Education*, 2 (2), 159-172.
- Mieniczakowski, J. (2001). Ethnodrama: Performed research – Limitations and potential. In P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland & L. Lofland (Eds.), *Handbook of ethnography* (pp. 468-476). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mieniczakowski, J. Smith, L., Morgan, S. (2002). Seeing words – hearing feelings: Ethnodrama and the performance of data. In C. Bagley and M. B. Cancienne (Eds.), *Dancing the data* (pp. 34-52). New York: Peter Lang Publishing.
- Miller, C., Norris, J. & McCammon, L. (1999). Conversations on the use of case narratives in drama methods classes: A collaborative reflective journey. *Journal of Professional Studies*, 7(1), 11-19.
- Miller, L. C. & Pelias, R. J. (Eds.) (2001). *The green window: Proceeding of the giant city conference on performative writing*. Carbondale: Southern Illinois University.
- Miller, P. W. (1988). *Nonverbal communication: What research says to the teacher* (3rd ed.). Washington D. C.: National Education Association.
- Mirror Theatre (2000). *Respecting diversity and preventing prejudice, Dealing with bullying and Resolving conflict peacefully* [Videos]. Edmonton, AB: Alberta Teacher's Association, Safe and Caring Schools Project: Toward a Safe and Caring Community.
- Mishler, E. G. (1992). Work, identity and narrative: An artist-craftsman's story. In G. Rosenwals & R. Ochberg (Eds.), *Stored lives* (pp. 21-40). New Haven, CT: Yale University Press.
- Mitchell, C. & Weber, S. J. (1998). Picture this! Class line-ups, vernacular portraits and lasting impressions of school. In J. Prosser (Ed.), *Image-based research: A sourcebook for qualitative researchers* (pp. 197-213). London: Falmer Press.
- Mitchell, C. & Weber, S. (1999). *Reinventing ourselves as teachers: Beyond nostalgia*. London: Falmer Press.
- Morrison, A. (1992). The undisciplined muse: Music among the fields of knowledge. *Journal of Musicology*, 10(3), 405-415.
- Mullen, C. (1997). *Imprisoned selves: An inquiry into prisons and academe*. New York: University Press of America.
- Mullen, C. & Diamond, P. (Eds.) (2001). [Special issue]. *Journal of Curriculum Theorizing*, 17(2).
- Mullen, C. A., Buttignol, M., & Diamond, C. T. P. (2005). Flyboy: Using the arts and theater to assist suicidal adolescents. *International Journal of Education & the Arts*. [Online]. Available: <http://ijea.asu.edu>.
- Nachmanovitch, S. (1990). *Free play: The power of improvisation in life and the arts*. Los Angeles: Jeremy Tarcher Inc.
- National Association for Poetry Therapy (2006). *The National Federation for Biblio/Poetry Therapy Guide to Training Requirements*. Delray Beach, FL: Author.
- Neelands, J. (1990). *Structuring drama work*. New York: Cambridge University Press.
- Neilsen, L. (1998). *Knowing her place*. San Francisco: Caddo Gap Press.
- Neilsen, L., Cole, A. & Knowles, G. (Eds.) (2001). *The art of writing inquiry*. Halifax, NS: Backalong Books.

- Newbury, D. (Ed.) (1996). *Research perspectives in art and design*. Birmingham: The Research Training Initiative, University of Central England.
- Nichols, B. (1991). *Representing reality: Issues and concepts in documentary*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Nimkulrat, Nithikul & Tim O'Riley (Eds.) (2009). *Reflections and connections: on the relationship between creative production and academic research*. Helsinki: University of Art and Design Helsinki.
- Nisbet, R. (1976). *Sociology as an art form*. London: Oxford University Press.
- Noe, A. (2000). Experience and experiment in art. *Journal of Consciousness Studies*, 7(8-9), 123-135.
- Norman, R. (2001). *House of mirrors: Performing autobiograph(ically) in language education*. New York: Peter Lang.
- Norris, J. (1993). Adulthood ...lost; Childhood ...found? *Educational Action Research*, 1(3), 255.
- Norris, J. (1995). The use of drama in teacher education: A call for embodied learning. In B. Warren (Ed.), *Creating a theatre in your classroom* (pp. 279-305). North York, ON: Captus Press.
- Norris, J. R. (1997). Meaning through form: Alternative modes of knowledge representation. In J. Morse (Ed.), *Completing a qualitative project: Details and dialogue* (pp. 87-115). London: Sage Publications.
- Norris, J. (1998). Creative drama as adult's work. In B. J. Wagner (Ed.) *Building moral communities through drama*, (pp. 211-230). Stamford, CT: Ablex Publishing Corporation.
- Norris, J. (1999). Representations of violence in schools as co-created by cast and audiences during a theatre/drama in education program. In G. Malicky, B. Shapiro, & K. Masurek (Eds.), *Building foundations for safe and caring schools: Research on disruptive behaviour and violence* (pp. 271-328). Edmonton, AB: Duval House Publishing.
- Norris, J. (2000). Drama as research: Realizing the potential of drama in education as a research methodology. *Youth Theatre Journal*, 14, 40-51.
- Norris, J. & Buck, G. H. (Eds.) (2002). Exemplars of arts-based research methodologies [Special issue]. *Alberta Journal of Educational Research*, 48(3).
- Noddings, N. (1984). *Caring: A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N. (1999). Care, justice and equity. In N. Noddings, M. Katz & K. Strike (Eds.), *Justice and caring: The search for common ground in education* (pp. 7-20). New York and London: Teachers College Press.
- Novak, M. (1971). *Ascent of the mountain, flight of the dove*. New York: Harper and Row.
- O'Neill, Paul & Mlck Wilson (Eds.) (2010). *Curating and the Educational Turn*. London / Amsterdam: Open Editions / De Appel.
- Paavolainen, Pentti & Anu Ala-Korpela (Eds.) (1995). *Knowledge is a matter of doing* (Acta Scenica 1). Helsinki: Theatre Academy.
- Paley, N. (1995). *Finding art's place: Experiments in contemporary education and culture*. New York: Routledge.
- Park, P., Brydon-Miller, M., Hall, B. & Jackson, T. (Eds.) (1993). *Voices of change: Participatory research in the United States and Canada*. Westport, CN: Bergin & Garvey.
- Patton, M. Q. (1981). *Creative evaluation*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Payne, A. (Ed.) (2000). *Research and the Artist: Considering the role of the Art School*. Oxford: Ruskin School of Drawing and Fine Art, University of Oxford.
- Pelias, R. J. (1999). *Writing performance: Poeticizing the researcher's body*. Cambridge: Southern Illinois University Press.
- Pelias, R. J. (2000). Performance as a method. In L. R. Frey, C. H. Botan & G. L. Kreps (Eds.), *Investigating communication: An introduction to research methods* (2nd ed., pp. 252-255). Boston: Allyn & Bacon.
- Pelias, R. J. (2004). *A methodology of the heart: Evoking academic and daily life*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Perkins, D. N. (1989). Art as understanding. In H. Gardner & D. N. Perkins (Eds.), *Art, mind, and education: Research from project zero*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Perkins, N. D. (1994). The intelligent eye: Learning to think by looking at art. *Occasional Paper 4*. Los Angeles: The Getty Center for Education in the Arts.
- Phelan, P. & Lane, J. (Eds.) (1998). *The ends of performance*. New York: New York University Press.
- Piantanida, M., McMahon, P. L. & Garman, N. B. (2003). Sculpturing the contours of arts-based educational research within a discourse community. *Qualitative Inquiry*, 9 (2) 182-191.
- Picart, C. J. (2002). Dancing through different worlds: An autoethnography of the interactive body and virtual emotions in ballroom dance. *Qualitative Inquiry*, 8(3), 348-361.

- Pifer, D. (1999). Small town race: A performance text. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 541-562.
- Piirto, J. (2002). The question of quality and qualifications: Writing inferior poems as qualitative research. *International Journal of Qualitative Research in Education*, 15(4), 421-445.
- Pink, S. (2005). *The Future of Visual Anthropology*. London: Routledge.
- Pink, S. (2007). *Doing visual ethnography*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Pollock, D. (2006). Performance trouble. In D. S. Madison & J. Hamera (Eds.), *The Sage handbook of performance studies* (pp. 1-8). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pollock, G. (2003). *Vision and difference: Femininity, feminism and histories of art*. London: Routledge.
- Poindexter, C. C. (2002). Research as poetry: A couple experiences HIV. *Qualitative Inquiry*, 8, 707-714.
- Porter, B. (2004). About digital storytelling. *Digitales*. Retrieved April 15, 2006 from <http://www.digitales.us/about/index.php>
- Prendergast, M. (2006). Found poetry as literature review: Research poems on audience and performance. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 369-388.
- Prentki, T. & Selman, J. (2000). *Popular theatre in political culture: Britain and Canada in focus*. Bristol, UK and Portland, OR: Intellect Books.
- Pritchard, A. (2009). *Don't touch me, you don't know where I've been*. Sensuous Knowledge 7. Bergen: Bergen National Academy of the Arts.
- Proffoff, I. (1975). *At a journal workshop*. New York: Dialogue House Library.
- Prosser, J. (1996). What constitutes an image-based methodology? *Visual Sociology*, 11(1), 31-54.
- Prosser, J. (Ed.). (1998). *Image-based research: A sourcebook for qualitative researchers*. London: Falmer.
- Prosser, J. (1998). The visual representation of school culture. *Communication and Cognition*, 31(2/3).
- Prosser, J. (Ed.). (1999). *School culture*. London, UK: Paul Chapman Publications.
- Prosser, J. (2000). The moral maze of image ethics. In H. Simons & R. Usher (Eds.), *Situated ethics in educational research*. London: Routledge.
- Prosser, J. (2004). Photographs within the Sociological Research Process. In S. Hesse-Biber (Ed.), *Approaches to Qualitative Research: A reader on theory and practice*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Proulx, B.Z. (Ed.) (1998). *L.O.V.E Works! Photojournalism by the Leave Out Violence teams*. Toronto: Stoddart Publishing Co.
- Rahn, J. (2002). *Painting without permission: Hip-hop graffiti subculture*. Westport, CT.: Bergin & Garvey.
- Reissman, C. (1993). *Narrative analysis*. Newbury Park, CA: Sage.
- Richards, A. (1995). Performance as research/research by means of performance: A discussion paper. Paper presented to the Australasian Drama Studies Association Annual Conference, Armidale NSW, July 1995 (on behalf of the Performance as Research subcommittee: Alison Richards, Bill Dunstone, Gordon Beattie, Tom Burvill). [<http://www.uws.edu.au/arts/theatre/ARCONTENTS.html>]
- Richards, J. C. (1998). Turning to the artistic: Developing an enlightened eye by creating teaching self-portraits. In M. L. Hamilton (Ed.), *Reconceptualizing teaching practice: Self-Study in teacher education* (pp. 34-44). London: Falmer Press.
- Richardson, L. (1994). Nine poems: Marriage and the family. *The Journal of Contemporary Ethnography*, 23, 2-14.
- Richardson, L. (2000). Writing: A method of inquiry. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, (Eds.), *The handbook of qualitative research* (pp. 923-948). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rinehart, R. E. (1998). Fictional methods in ethnography: Believability, specks of glass, and Chekhov. *Qualitative Inquiry*, 4(2), 200-224.
- Reason, P. (1988). *Human inquiry in action*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Reason, P. & Hawkins, P. (1988). Storytelling as inquiry. In P. Reason (Ed.), *Human inquiry in action* (pp. 79-101). Newbury Park: Sage Publications Inc.
- Reason, P. & Rowan, J. (1981). Issues of validity in new paradigm research. In P. Reason & J. Rowan (Eds.), *Human inquiry: A sourcebook of new paradigm research* (pp. 239-250). New York: John Wiley & Sons.
- Ribbens, J. & Edwards, R. (Eds.) (1998). *Feminist dilemmas in qualitative research: Public knowledge and private lives*. London: Sage.
- Richardson, L. (1990). *Writing strategies: Reaching diverse audiences*. Newbury Park: Sage Publications Inc.
- Richardson, L. (2000). Evaluating ethnography. *Qualitative Inquiry*, 6(2), 253-255.
- Riegl, A. (2004). *Historical grammar of the visual arts* (trans. Jacqueline E. Jung). New York: Zone Books.

- Riley, Shannon Rose & Lynette Hunter (Eds.) (2009). *Mapping landscapes for performance as research: scholarly acts and creative cartographies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Rohd, M. (2005). Hidden. In J. Saldaña (Ed.), *Ethnodrama: An anthology of reality theatre*. (pp. 180-210) Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Rohd, M. (1998). *Theatre for community, conflict and dialogue: The hope is vital training manual*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Rollins, M. (1989). *Mental imagery: On the limits of cognitive science*. New Haven: Yale University Press.
- Romano, T. (1997). Portfolio on portfolios. *English Education*, 29(3), 158-172.
- Rose, G. (2001). *Visual methodologies*. London: Sage.
- Ross, R. (1996). Returning to the teachings: Exploring Aboriginal justice. Toronto, ON: Penguin.
- Rossiter, K., Gray, J., Kontos, P., Keightley, M., Colantonio, A. & Gilbert, J. (2008). From page to stage: Dramaturgy and the art of interdisciplinary translation. *Journal of Health Psychology*, 13(2), 277-286.
- Rosstier, K., Kontos, P., Colantonio, A., Gilbert, J., Gray, J. & Keightley (2008). Staging data: Theatre as a tool for analysis and knowledge transfer in health research. *Social Science & Medicine*, 66, 130-146.
- Roth, W-M. (2005). *Autobiography and auto/ethnography: Praxis of research method*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Rowan, J. (2001). *A guide to humanistic psychology*. Alameda, CA: Association for Humanistic Psychology. Retrieved December 15, 2005, from http://www.ahpweb.org/rowan_bibliography/chapter10.html
- Rowe, N. (2003). Researcher as storyteller and performer: Parallels with playback theatre. In L. Finlay & B. Gough (Eds.), *Reflexivity: A practical guide for researchers in health and social sciences* (pp. 187-199). Malden, MA: Blackwell.
- Rowe, N. (2007). *Playing the other: Dramatizing personal narrative in Playback Theatre*. London, UK: Jessica Kingsley.
- Ryynänen, L. (1999). *Arts, research and doctoral studies in Finland*. Helsinki: Academy of Finland.
- Ruby, J. (2005). The last 20 years of visual anthropology – a critical review. *Visual Studies*, 20(2), 159-170.
- Rutledge, M. (2004). *Dance as research: The experience of surrender*. Unpublished doctoral dissertation. University of Alberta.
- Saarnivaara, M. (2003). Art as inquiry: The autopsy of an [art] experience. *Qualitative Inquiry*, 9(4), 580-602.
- Saks, A. L. (1996). Viewpoints: Should novels count as dissertations in education? *Research in the Teaching of English*, 30(4), 403-427.
- Saldaña, J. (1998a). "Maybe someday if I'm famous...": An ethnographic performance text. In J. Saxon & Miller, C. (Eds.), *Drama & theatre in education: The research of practice, the practice of research* (pp. 89-109). Brisbane, Queensland: IDEA Publications.
- Saldaña, J. (1998b). Ethical issues in an ethnographic performance text: The 'dramatic impact' of 'juicy stuff.' *Research in Drama Education*, 3(2), 181-196.
- Saldaña, J. (1999). Playwriting with data: Ethnographic performance texts. *Youth Theatre Journal*, 13, 60-71.
- Saldaña, J. (2003). Dramatizing data: A primer. *Qualitative Inquiry*, 9(2), 218-236.
- Saldaña, J. (Ed.) (2005). *Ethnodrama: An anthology of reality theatre*. New York: Altamira Press.
- Saldaña, J. (2006). This is not a performance text. *Qualitative Inquiry*, 12 (6), 1091-1098.
- Salinger, A. (1995). *In my room: Teenagers in their bedrooms*. San Francisco: Chronicle Books.
- Samuel, R. (1994). *Theatres of memory: Past and present in contemporary culture*. London: Verso.
- Salpeter, J. (February 15, 2005). Telling tales with technology. *TechLearning*. Retrieved April 15, 2006 from <http://www.techlearning.com/showArticle.jhtml?articleID=60300276>
- Salverson, J. (1996). Performing emergency: Witnessing, popular theatre, and the lie of the literal. *Theatre Topics*, 6(2), 181-191.
- Salverson, J. (2001). *Performing testimony: Ethics, pedagogy, and a theatre beyond injury*. Unpublished doctoral dissertation. Ontario Institute for Studies in Education. Toronto, ON.
- Sameshima, P. (2007). *Seeing Red: A pedagogy of parallax – An epistolary bildungsroman on artful scholarly inquiry*. New York: Cambria Press. (award winning dissertation written as fiction).
- Sameshima, P. & Sinner, A. (2009). Awakening to soma heliakon: Encountering teacher-researcher-learning in the twenty-first century. *Canadian Journal of Education*, 32(2), 271-284.
- Sava, I. & Nuutinen, K. (2003). At the meeting place of word and picture: Between art and inquiry. *Qualitative Inquiry*, 9(4), 515-534.
- Schechner, R. (1993). *The future of ritual: Writing on culture and performance*. New York: Routledge.

- Schechner, R. (2002). *Performance studies: An introduction*. New York: Routledge.
- Schechner, R. (2003). *Performance theory*. New York: Routledge.
- Schleser, M. Baker, C. & Kasia, M. (2009). Aesthetics of mobile media art. *Journal of Media Practice: Change, Challenges and Choices*, 10(2&3), 101-122.
- Scott, J. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Scott-Hoy, K. (2002). What kind of mother...?: An ethnographic short story. *Qualitative Inquiry*, 8(3), 273-279.
- Schatz, M. & Walker, R. (1995). *Research as social change: New opportunities for qualitative research*. London-New York: Routledge.
- Sevenhuijsen, S. (1998). *Citizenship and the ethics of care: Feminist considerations on justice, morality and politics*. London: Routledge.
- Shepard, R. N. (1975). Form, formation, and transformation of internal representations. In R. L. Solso (Ed.), *Information Processing and Cognition: The Loyola Symposium*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Simons, J. (2009). Pockets in the screens-cape: Movies on the move. In *MiT 6: Stone and Papyrus, Storage and Transmission*.
- Sinner, A., Leggo, C., Irwin, L., Gouzouasis, P. & Grauer, K. (2006). Arts-based educational research dissertations: Reviewing the practices of new scholars. [Electronic Version] *Canadian Journal of Education*, 20(4), 1223-1270. <http://www.csse.ca/CJE/Articles/FullText/CJE29-4/CJE-4-Sinneretal.pdf>
- Siukonen, J. (2002). *Tutkiva taiteilija – Kysymyksiä kuvataiteen ja tutkimuksen avioliitosta* [The researching artist – Questions concerning the open marriage of visual arts and research]. Helsinki: Taide.
- Slattery, P. (1999). *Popular culture and higher education: Using aesthetics and seminars to reconceptualize curriculum*. In Toby Daspit & John A. Weaver (Eds.), *Popular Culture and Critical Pedagogy: Reading, Constructing, Connecting*. New York: Garland Publishing, Inc.
- Slattery, P. (2001). The educational researcher as artist working within. *Qualitative Inquiry*, 7(4), 370-398.
- Sklar, D. (2000). Reprise: On dance ethnography. *Dance Research Journal*, 32(1), 70-77.
- Smith, B. & Sparkes, A. C. (2002). Men, sport, spinal cord injury, and the construction of coherence: Narrative practice in action. *Qualitative Research*, 2 (2), 43-171.
- Smith, B. & Sparkes, A. (2004). Men, sport, and spinal cord injury: An analysis of metaphors and narrative types. *Disability & Society*, 19(6), 509-612.
- Smith, B. & Sparkes, A. (2005). Analyzing talk in qualitative inquiry: Exploring possibilities, problems, and tensions. *Quest*, 57(2), 213-242.
- Smith, B. & Sparkes, A. (2008a). Changing bodies, changing narratives and the consequences of tellability: A case study of becoming disabled through sport. *Sociology of Health & Illness*, 30 (2), 1-29.
- Smith, B. & Sparkes, A. (2008b). Contrasting perspectives on narrating self and identities: An invitation to dialogue. *Qualitative Research*, 8 (1), 5-35).
- Smith, J. B. (1997). Personality type and revising by student writers. In A. S. Horning & R. A. Sudol (Eds.), *Understanding literacy: Personality preference in rhetorical and psycholinguistic contexts*. Cresskill, NJ: Hampton.
- Smith, P. H. (2001). Giving voice to the hands: The articulation of material literacy in the sixteenth century. In J. Trimbur (Ed.), *Popular literacy: Studies in cultural practices and poetics* (pp. 74-93). University of Pittsburgh.
- Smith, H. & Dean, R. (2009). *Practice-led research, research-led practice in the creative arts*. Edinburgh.
- Sorenson, E. R. (1975). Visual records, human knowledge, and the future. In P. Hockings (Ed.), *Principles of visual anthropology* (pp. 463-476). Chicago: Mouton Publishers.
- Sparkes, A. (1997). Ethnographic fiction and representing the absent Other. *Sport, Education, and Society*, 2(1), 25-40.
- Sparkes, A. (2000). Autoethnographies and narratives of self: Reflections on criteria in action. *Sociology of Sport Journal*, 17(1), 21-43.
- Sparkes, A. (2002a). Autoethnography: Self-indulgence or something more? In A. Bochner & C. Ellis (Eds.), *Ethnographically speaking: Autoethnography, literature, and aesthetics* (pp. 209-232). Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Sparkes, A. (2002b). Fictional representations: On difference, choice, and risk. *Sociology of Sport Journal*, 19(1), 1-24.

- Sparkes, A. (2002c). *Telling tales in sport & physical activity: A qualitative journey*. Champaign, IL: Human Kinetics Press.
- Sparkes, A. (2003). Review essay: Transforming qualitative data into art forms. *Qualitative Research*, 3(3), 415-420.
- Sparkes, A. (2004). Bodies, narratives, selves and autobiography: The example of lance armstrong. *Journal of Sport & Social Issues*, 28(4), 397-428.
- Sparkes, A. (2005). Narrative analysis: Exploring the whats and the hows of personal stories. In M. Holloway (Ed.), *Qualitative research in health care* (pp. 91-209). Milton Keynes: Open University Press.
- Sparkes, A. (2008). Sport and physical education: Embracing new forms of representation. In J. Knowles & A. Cole (Eds.), *Handbook of arts in qualitative research* (pp. 653-664). London: Sage.
- Sparkes, A. C., Batey, J. & Brown, D. (2005). The muscled self and its aftermath: A life history study of an elite, black, male bodybuilder. *Auto/Biography*, 13, 131-160.
- Sparkes, A. & Douglas, K. (2007). Making the case for poetic representations: An example in action. *The Sport Psychologist*, 21, 170-189.
- Sparkes, A., Nilges, L., Swan, P. & Dowling, F. (2003). Poetic representations in sport and physical education: Insider perspectives. *Sport, Education & Society*, 8(2), 153-177.
- Sparkes, A. & Smith, B. (2005a). When metaphors matter: Men, sport, spinal cord injury, narrative types, and the reconstruction of selves. In P. Hassmen & N. Hassmen (Eds.), *Svensk idrottspsykologisk forening: Arsbok 2004*. Sweden: Orebro Universitet Press.
- Sparkes, A. & Smith, B. (2005b). When narratives matter: Men, sport, and spinal cord injury. *Journal of Medical Humanities*, 31, 81-88.
- Spence, J. (1988). *Putting myself in the picture: A political, personal and photographic autobiography*. Seattle: The Real Comet Press.
- Spence, J. (1991). Shame-work: Thoughts on family snaps and fractured identities. In P. Holland & J. Spence (Eds.), *Family snaps: The meaning of domestic photograph*. London: Virago.
- Spence, J. (1995). *Cultural snipping, the art of transgression*. New York: Routledge.
- Spence, J. & Solomon, J. (Eds.) (1995). *What can a woman do with a camera?* London: Scarlet Press.
- Springer, J. (2005). Every picture tells a story. In L. Bull & L. Bell (Eds.), *Teaching with digital images* (pp. 49-62). Eugene, OR: ISTE Publications.
- Spry, L. (1994). Structures of power: Toward a theatre of liberation. In J. Cohen-Cruz & M. Schutzman (Eds.), *Playing Boal: Theatre, therapy, activism* (pp. 171-184). London: Routledge.
- Spry, T. (2001). Performing autoethnography: An embodied methodological praxis. *Qualitative Inquiry*, 7(6), 706-732.
- Spry, T. (2006). Performing autoethnography: An embodied methodological praxis. In S. N. Hesse-Biber & P. Leavy (Eds.), *Emergent methods in social research* (pp. 706-732). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stake, R. (1995). *The art of case study research*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Steele, B. (1998). *Draw me a story: An illustrated explanation of drawing-as-language*. Manitoba: Peguis Publishers.
- Steinman, L. (1986). *The knowing body: The artist as storyteller in contemporary performance*. Berkley, CA: North Atlantic Books.
- Stephens, M. (1998). *The rise of the image and the fall of the word*. Oxford University Press.
- Stoller, P. (1997). *Sensuous scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Stout, C. J. (Ed.) (2006). Arts-based research in art education [Special issue]. *Studies in Art Education*, 48(1).
- Strandman, Pia (Ed.) (1998). *No guru, no method*. Helsinki: University of Arts and Design Helsinki.
- Stronach, I. & MacLure, M. (1997). *Educational research undone: The postmodern embrace*. Buckingham: Open University Press.
- Sudnow, D. (1979). *Talk's body: A meditation between two keyboards*. New York: Alfred A. Knopf.
- Sullivan, A. (2000a). Notes from a marine biologist's daughter: On the art and science of attention. *Harvard Educational Review*, 70(2), 211-227.
- Sullivan, A. (2000b). The necessity of art: three found poems from John Dewey's Art as Experience. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 13(3) 325-327.
- Sullivan, G. (2006). Research acts in art practice. *Studies in Art Education*, 48(1), 19-35.
- Sullivan, G. (2010). *Art practice as research: Inquiry in the visual arts*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Szabad-Smyth, L. (2005). Apples of change: Arts-based methodology as a poetic and visual sixth sense. In C. Mitchell, S. Weber & K. O'Reilly-Scanlon (Eds.), *Just who do we think we are?: Methodologies for autobiography and self-study in teaching*. New York: Routledge Falmer.
- Taruskin, R. (1995). *Text and act*. New York: Oxford University Press.

- Taubman, P. (1992). Achieving the right distance. In W. Pinar and W. Reynolds (Eds.), *Understanding curriculum as phenomenological and deconstructed text*. New York: Teachers College Press.
- Taylor, P. (1996). *Researching drama and arts education: Paradigms & possibilities*. Washington, DC: Falmer Press.
- Taylor, P. (2006). Power and privilege: Re-envisioning the qualitative research lens. In J. Ackroyd (Ed.), *Research methodologies for drama education* (pp. 1-14). Stoke on Trent, UK: Trentham Books.
- Tenni, C., Smyth, A. & Boucher, C. (2003). The researcher as autobiographer: Analyzing data written about oneself. *Qualitative Report*, 8(1), 1-12.
- Thomas, T. (1991). Interart analogy: Practice and theory in comparing the arts. *The Journal of Aesthetic Education*, 25(2), 17-36.
- Tilley, Ch. (1994). *A phenomenology of landscape, places, paths and monuments*. Oxford, UK: Berg Publishers.
- Truffaut, F. (1976). *Small change*. Culver City: MGM/UA Home Video.
- Tuckman, B. (1965). Development sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63, 384-399.
- Turner, V. (1982). *From ritual to theatre: The human seriousness of play*. New York: Performing Arts Journal Publications.
- Turner, V. (1986). *The anthropology of performance*. New York: Performing Arts Journal Publications.
- Turner, V. & Turner, E. (1982). Performing ethnography. *The Drama Review*, 26(2), 33-50.
- Tyler, S. (1986). Post-modern ethnography: From document of the occult, to occult document. In J. Clifford & G. Marcus (Eds.), *Writing culture: The poetics and politics of ethnography* (pp. 122-140). Berkeley, CA: University of California Press.
- van Leeuwen, T. (1999). *Speech, Music, Sound*. London: Macmillan.
- van Leeuwen, T. & Jewitt, C. (2001). *Handbook of visual analysis*. London: Sage.
- van Manen, J. (1988). *Tales of the field: On writing ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- van Manen, M. (1984). Practicing phenomenological writing. *Phenomenology & Pedagogy*, 2(1), 36-39.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy*. London, Ontario: The Althouse Press.
- Varela, F. Thompson, E. and Rosch, E. (1991). *The embodied mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge: The MIT Press.
- Vaughan, K. (2004). Pieced together: Collage as an artist's method for interdisciplinary research. *International Journal of Qualitative Methods* 4(1), 1-21.
<http://www.ualberta.ca/~iiqm/backissues/4-1/html/vaughan.htm>
- Vickers, M. H. (2002). Researcher as storytellers: Writing on the edge – and without a safety net. *Qualitative Inquiry*, 8(5), 608-621.
- Vigier, R. (1994). *Gestures of Genius: Women, Dance, and the Body*. Stratford, ON: Mercury Press.
- Wagner, B. J. (1976). *Dorothy Heathcote: Drama as a learning medium*. Washington: National Education Association.
- Walker, M. U. (1997). Picking up pieces, lives, stories and integrity. In D. Tietjens Meyers (Ed.), *Feminists rethink the self*. London: Harper Collins.
- Wall, K. (1994). *Foreground: Autobiographically based stories*. Unpublished master's thesis, University of Alberta.
- Walsh, Susan (2003). *Troubling experiences: Female subjectivity and fear in teaching*. Unpublished doctoral dissertation. University of Alberta.
- Wang, C. (2005). Photovoice: Social change through photography. Available at www.photovoice.com/method/index.html
- Warren, B. (1984). *Using the creative arts in therapy*. Cambridge: Brookline Books.
- Weber, S. & Mitchell, C. (1995). 'That's funny, you don't look like a teacher': *Interrogating images and identity in popular culture*. London: Falmer Press.
- Weber, S. J. & Mitchell, C. A. (1995). More than words: Drawing out the gendered nature of teacher identity and work. In S. J. Weber & C. A. Mitchell, 'That's funny, you don't look like a teacher': *Interrogating images and identity in popular culture* (pp. 33-53.). London: Falmer Press.
- Weber, S. J. & Mitchell, C. A. (1995). Clothes make the teacher? Adornment and identity. In S. J. Weber & C. A. Mitchell, 'That's funny, you don't look like a teacher': *Interrogating images and identity in popular culture* (pp. 54-71.). London: Falmer Press.
- Weber, S. J. & Mitchell, C. (1996). Drawing ourselves into teaching: Studying the images that shape and distort teacher education. *Teaching and Teacher Education: An International Journal of Research and Studies*, 12 (3), 303-313.
- Weber-Pillwax, C. (1999). Indigenous research methodology: Exploratory discussion of an elusive subject. *Journal of Educational Thought*, 33(1), 31-45.

- Weiler, K. (1998). Freire and a feminist pedagogy of difference. In C. Woyshner & G. Holly (Eds.), *Minding women: Reshaping the educational realm* (pp. 117-145). Cambridge, MA: Harvard Educational Review.
- Weiser, J. (1999). *Phototherapy Techniques: Exploring the secrets of personal snapshots and family albums*. Vancouver: Phototherapy Centre.
- Wells, Kristopher (2003). *Understanding difference differently: Sex-and-gender OUTlaws in Alberta schools*. Unpublished master's thesis. University of Alberta.
- Wesseling, J. (Ed.) (2011). *See it again, say it again. The artist as researcher*. Amsterdam: Valiz.
- West, N. M. (2000). *Kodak and the lens of nostalgia*. Charlottesville & London: University Press of Virginia.
- Wilbur, K. (1997). An integral theory of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 4(1), 71-92.
- Williams, D. (1991, 2004). *Anthropology and the dance: Ten lectures*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Williams, Simon J. & Bendelow, Gillian (1998). *The lived body: Sociological themes, embodied issues*. London & New York: Routledge.
- Wilshire, B. (1982). *Role playing and identity: The limits of theatre as metaphor*. Bloomington: Indiana University Press.
- Winterson, J. (1996). *Art objects: Essays on ecstasy and effrontery*. New York: Alfred A. Knopf.
- Winther, H. (2006). From crocodile to woman. The multidimensionality and energy dynamics of movement seen in the light of the dance therapy form Dansergia. In S. C. Koch & I. Bräuninger (Eds.), *Advances in dance/movement therapy. Theoretical perspectives and empirical findings* (pp. 154-166). Berlin: Logos.
- Winther, H. (2008). Body contact and body language: Moments of personal development and social and cultural learning processes in movement teaching and education [67 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 9(2), Art. 63, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0802637>.
- Wong, L. (Ed.) (1999). *Shootback: Photos by kids from the Nairobi Slums*. London: Booth-Clibborn Editions.
- Woo, Y. (2008). Engaging new audiences: Translating research into popular media. *Educational Researcher*, 37(6), 321-329.
- Worth, S. & Adair, J. (1975). *Through Navajo eyes: An exploration in film communication and anthropology* (3rd printing). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Wright, D. (2001). Creativity and learning: Creative work and the construction of learning. *Reflective Practice*, 2(3), 261-273.
- Zavarzadeh, M. (1992). Pun(k) deconstruction and the postmodern imagination. *Cultural Critique* (Fall), 5-44.
- Ziarek, K. (2002). The social figure of art: Heidegger and Adorno on the paradoxical autonomy of artworks. In D. Glowacka & S. Boos (Eds.), *Between ethics and aesthetics: Crossing the boundaries* (pp. 219-237). Albany: State University of New York Press.
- Žižek, S (1994). *The metastases of enjoyment*. New York & London: Verso.
- Zylinska, J. (2001). *On spiders, cyborgs and being scared: The feminine and the sublime*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Ξερόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά και ιστότοποι

- Arts and Humanities in Higher Education: An International Journal of Theory, Research and Practice, ahh.sagepub.com
- Art Journal, www.collegeart.org/artjournal
- Arts Journal, www.artsjournal.com/visual.shtml
- Art & Research. Glasgow School of Art
- Art, Design and Communication in Higher Education. Intellect
- Art Monitor. The Swedish Journal for Artistic Research. Gothenburg University
- Artefact. IAAH
- Co-Design. Taylor and Francis
- CTheory, www.CTheory.net
- Dance Research Journal. University of Illinois Press.
- Design Research Quarterly, Design Research Society
- Design Studies. Elsevier
- Design Issues. MIT Press
- Design Principles and Practices: An International Journal.

- Design and Technology Teaching, <http://ojs.lboro.ac.uk/ojs/index.php/DTT/index>
- Digital Creativity. Taylor and Francis
- Ethnomusicology, www.press.uillinois.edu/journals/ethno.html
- European Journal of (Higher) Arts Education. ELIA
- Higher Education Review.
- International Journal of Art and Design Education. Wiley
- International Journal of Community Music, www.intlcm.com/index.html
- International Journal of Design Sciences and Technology. Europaia
- International Journal of Education & the Arts, <http://www.ijea.org/>
<http://fusion.google.com/add?source=atgs&feedurl=http://feeds.feedburner.com/IJEA>
- International Journal of Performance Arts and Digital Media,
www.intellectbooks.co.uk/journals.appx.php?issn=14794713
- International Journal of Technology and Design Education. Springer
- International Visual Sociology Association (IVSA), www.visualsociology.org
- Journal for Artistic Research. Society for Artistic Research
- Journal of Poetry Therapy: The Interdisciplinary Journal of Practice, Theory, Research, and Education (JPT)
- Journal of Writing in Creative Practice. Intellect.
- Journal of Visual Arts Practice. Intellect.
- Journal of Media Practice. Intellect.
- Knowledge, Technology, Policy. Springer Link
- MaHKUzine: Journal of Artistic Research. Utrecht School of Arts
- National Association for Poetry Therapy, poetrytherapy.org
- Nordic Journal of Architectural Research. Chalmers
- Point Art and Design Research Journal. The Council for Higher Education in Art & Design
- Qualitative Inquiry, www.sagepub.com/journalsProdDesc.nav?prodId=Journal200797
- Qualitative Report, www.nova.edu/ssw/QR/index.html
- Reed Magazine: A Journal of Poetry and Prose, www.sjsu.edu/reed/open.htm
- Research in Dance Education. Taylor and Francis
- Royal College of Art Research Papers.
- Studies in Theatre and Performance.
- Technoetic Arts: A Journal of Speculative Research. Intellect
- TEXT <http://www.textjournal.com.au/>
- Visual Arts Research. University of Illinois
- Visual Studies, www.visualsociology.org/publications.html
- Working Papers in Art & Design.
http://sitem.herts.ac.uk/artdes_research/papers/wpades/index.html

Η Τέχνη και οι Αλήθειες της Ζωής

- Πως μπορεί η τέχνη να λέει αλήθειες, να «λέει» πολλά περισσότερα από πολλές σελίδες επιστημονικών αναλύσεων. Δείτε στην ηλεκτρονική διεύθυνση πιο κάτω ένα μέρος της ανατριχιαστικά ενορατικής και προφητικής ταινίας «**Τα όνειρα**» -20 χρόνια πριν- του Ιάπωνα σκηνοθέτη Ακίρα Κουροσάβα για αυτό που συνέβη πρόσφατα στην Ιαπωνία: http://www.youtube.com/watch?v=XV01GZTNTTg&feature=player_embedded
- «**Επιστροφή στο Ρέθυμνο**»: <http://www.youtube.com/watch?v=IldzstAPrnc>)
- «**Τι είναι αυτό; (Ένα Σπουργίτι είναι η Ανθρωπιά μας)**» του Κωνσταντίνου Πιλάβιου: <http://www.youtube.com/watch?v=mNK6h1dfy2o&feature=related>
- «**Το Ημερολόγιο του Παράφρονω**», Λάκης Λαζόπουλος: <http://youtu.be/hi7Kgd9y5Lg>
- «**Ναι ή Όχι; Ο Θάνατος στη χώρα του Δημοψηφίσματος**»
http://www.youtube.com/watch?v=ZNNd3y5AFNw&feature=player_embedded
- «**Ανεμολόγιο**», Στιχουργός: Κώστας Τριπολιτής, Συνθέτης: Θάναος Μικρούτσικος,
<http://www.youtube.com/watch?v=7LDKt8D4ka0>
- **The “Dance Your Ph.D.” Contest**: <http://gonzolabs.org/dance/> Οι περυσινοί νικητές στην κατηγορία social sciences: <http://vimeo.com/14401061> και πως το γυρίσανε: <http://vimeo.com/14399403>, <http://gonzolabs.org/dance/2010-videos/>
- «**Τι μου Αρέσει στην Κρίση**»: www.kinitiras.com) <http://vimeo.com/21273630> και η performance με τίτλο «Είναι κεφάλι», που κέρδισε το πρώτο βραβείο βρίσκεται στη διεύθυνση: <http://vimeo.com/21576047>

Ενδεικτική Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αντωνιάδης, Κ. (1999). *Αανθάνουσα Εικόνα*. Αθήνα: Πόντιξ.
- Αποστολίδου, Β., Καπλάνη, Β. & Χοντολίδου, Ε. (Επιμ.) (2000). *Διαβάζοντας Λογοτεχνία στο Σχολείο: Μια Νέα Πρόταση Διδασκαλίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Αποστολίδου, Β. & Χοντολίδου, Ε. (Επιμ.) (1999). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.
- Arnheim, R. (1999). *Τέχνη και Οπτική Αντίληψη Η Ψυχολογία της Δημιουργικής Όρασης* (μτφρ. Ι. Ποταμιάνος). Αθήνα: Θεμέλιο.
- Asch, T. (1998). Η Δεοντολογία του Εθνογραφικού Κινηματογράφου. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 113-126). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Bakhtin, M. (1980). *Προβλήματα Λογοτεχνίας και Αισθητικής* (μτφρ. Γ. Σπανός). Αθήνα: Πλέθρον.
- Bakhtin, M. (1995). *Έπος και Μυθιστόρημα* (μτφρ., πρόλογος Γ. Κιουρτσάκης). Αθήνα: Πόλις.
- Bakhtin, M. (2000). *Ζητήματα της Ποιητικής του Ντοστογιέφσκι* (μτφρ. Α. Ιωαννίδου, επιμ. Β. Χατζηβασιλείου). Αθήνα: Πόλις.
- Bakhtin, M. (2007). Προς μια Επανεπεξεργασία του Βιβλίου για τον Ντοστογιέφσκι (μτφρ.-σημειώσεις, Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη). *Νέα Εστία*, Έτος 81ο, Τόμος 161ος, Τεύχος 1796, 20-49.
- Balikci, A. (1998). Φίλμ και Πολιτισμική Ανασύσταση. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 101-112). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Banks, M. (1998). Ποια Φίλμ Είναι Εθνογραφικά; Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 127-147). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Βάος Α. (2008). *Ζητήματα Διδακτικής των Εικαστικών Τεχνών. Το Καλλιτεχνικό Εγχείρημα ως Παιδαγωγική Πράξη*. Αθήνα: Τόπος.
- Barthes, R. (1977). *Η Απόλαυση του Κειμένου* (μτφρ. Φ. Χατζηδάκη & Γ. Κρητικός). Αθήνα: Ράππα.
- Barthes, R. (1979). *Μυθολογίες – Μάθημα* (μτφρ. Κ. Χατζηδήμου & Ι. Ράλλη, επιμ. Γ. Κρητικός). Αθήνα: Ράππα.
- Barthes, R. (1981). Στοιχεία Σημειολογίας. Στο Μπενβενίστ, Μπαρτ, Ντερντά, Πιρς, Φουκώ, *Κείμενα Σημειολογίας* (σσ. 55-135) (μτφρ., πρόλογος Κ. Παπαγιώργης). Αθήνα: Νεφέλη.
- Barthes, R. (1983). *Ο Βαθμός Μηδέν της Γραφής. Νέα Κριτικά Δοκίμια* (μτφρ. Κ. Παπαϊακώβου, θεώρησης Γ. Κρητικός). Αθήνα: Ράππα.
- Barthes, R. (2001). *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο* (μτφρ. Γ. Σπανός, πρόλ. Γ. Βέλτσος). Αθήνα: Πλέθρον.
- Bazin, A. (1988). *Τι Είναι ο Κινηματογράφος*, Τόμοι 1 & 2 (μτφρ. Κ. Σφήκας). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Berger, P. & Luckmann, T. (2003). *Η Κοινωνική Κατασκευή της Πραγματικότητας* (μτφρ. Α. Αθανασίου). Αθήνα: Νήσος.
- Bourdieu P. (2006). *Οι Κανόνες της Τέχνης. Γένεση και Δομή του Λογοτεχνικού Πεδίου* (μτφρ. Ε. Γιαννοπούλου, πρόλ. Ν. Παναγιωτόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Breschand, J. (2006). *Ντοκιμαντέρ: Η Άλλη Όψη του Κινηματογράφου*. Αθήνα: Πατάκης.
- Bruner, J. (1997). *Πράξεις Νοήματος* (μτφρ. Η. Ρόκου & Γ. Καλομοίρης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bruner, J. S. (2004). *Δημιουργώντας Ιστορίες. Νόμος, Λογοτεχνία, Ζωή* (μτφρ. Γ. Κουγιουμουντζάκης, Κ. Πολυδάκη & Β. Τσούρτου, Επιμ. Γ. Κουγιουμουντζάκης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Carr, W. & Kemmis, S. (2002). *Για μια Κριτική Εκπαιδευτική Θεωρία – Εκπαίδευση, Γνώση και Έρευνα Δράσης* (μτφρ. Α. Λαμπράκη-Παγανού, Ε. Μηλίγκου & Κ. Ροδιάδου-Αλμπάνη). Αθήνα: Κώδικας.
- Γεωργοπούλου, Κ. & Πουρκός, Μ. (2011). Οι Αξίες και τα Πρότυπα Συμπεριφοράς των Εφήβων στο Σύγχρονο Εφηβικό Μυθιστόρημα στην Ελλάδα. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Λογοτεχνία-Διαλογικότητα-Ψυχολογία: Κριτικές Προσεγγίσεις* (σσ. 305-331). Αθήνα: Διάδραση.
- Chapman, L. H. (1993). *Διδακτική της Τέχνης. Προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή [1978]* (μτφρ. Α. Λαπούρτας, Γ. Χαλαμπίδης, Ε. Κυπραίου, Α. Βαρδάλου), Αθήνα: Νεφέλη.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας (Νέα Συμπληρωμένη και Αναθεωρημένη Έκδοση)* (μτφρ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθάρια & Μ. Φιλοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γραϊκός Ν. (2011). Μαθητικές Πολιτισμικές Δράσεις με Νόημα και το Ερώτημα της Ενοποίησης του Λόγου και της Τέχνης στο Σχολείο. Στο Μ. Αργυρίου & Π. Καμπύλης (Επιμ.), *Τέχνες και Εκπαίδευση: Δημιουργικοί Τρόποι Εκμάθησης των Γλωσσών* (σσ. 57- 64). Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 6-8/5/2011. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΠΤΔΕ, Εργαστήριο Τέχνης και Λόγου – Ένωση Εκπαιδευτικών Μουσικής Αγωγής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΕΕΜΑΠΕ), τ. Β' (Μεθοδολογία και εφαρμογή στην εκπαιδευτική πράξη).

- Γώγου, Α. (2010). *Η Κατανόηση των Κοινωνικών Φαινομένων και οι Προοπτικές της Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η Πολιτισμική-Ιστορική Θεωρία του L. Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- de Brigard, E. (1998). Η Ιστορία του Εθνογραφικού Φύλμ. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 38-75). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Δημητρίου, Σ. (2009). *Η Πολιτική Διάσταση στην Τέχνη: Μια Ανθρωπολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Ferro, M. (1998). Το Φύλμ και οι Κινηματογραφικές Πηγές ως Μέσα για την Ανάλυση των Κοινωνιών. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 29-37). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Ferro, M. (2002). *Κινηματογράφος και Ιστορία* (πρόλογος Σ. Τριανταφύλλου, μτφρ. Π. Μαρκέτου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Furst, L. R. (1974). *Η Γλώσσα της Κριτικής. Ρομαντισμός* (μτφρ. Α. Αναγνώστου). Αθήνα: Νήσος.
- Gaillot, B.-A. (2002). *Πλαστικές Τέχνες. Στοιχεία μίας Διδακτικής Κριτικής* (μτφρ. Μ. Καρρά), Αθήνα: Νεφέλη.
- Geertz, C. (2003). *Η Ερμηνεία των Πολιτισμών* (μτφρ. Θ. Παραδέλλης). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gibson, J. J. (2002). *Η Οικολογική Προσέγγιση στην Οπτική Αντίληψη* (Α. Γολέμη, Μ. Πουρκός, μτφρ., Μ. Πουρκός, Εισαγωγή-Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg.
- Gombrich, E. (1998). *Το Χρονικό της Τέχνης*. (μτφρ. Α. Κασδαγλή). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Holub, R. (2004α). Ερμηνευτική. Στο R. Selden (Επιμ.), *Από τον Φορμαλισμό στον Μεταδομισμό* (σσ. 361-404) (θεώρηση μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος & Μ. Χρυσανθόπουλος). Αθήνα: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Holub, R. (2004β). Φαινομενολογία. Στο R. Selden (Επιμ.), *Από τον Φορμαλισμό στον Μεταδομισμό* (σσ. 405-444) (θεώρηση μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος & Μ. Χρυσανθόπουλος). Αθήνα: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Holub, R. (2004γ). Θεωρία της Πρόσληψης: Η Σχολή της Κωνσταντίας. Στο R. Selden (Επιμ.), *Από τον Φορμαλισμό στον Μεταδομισμό* (σσ. 345-482) (θεώρηση μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος & Μ. Χρυσανθόπουλος). Αθήνα: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Holub, R.C. (2004δ). *Θεωρία της Πρόσληψης. Μια Κριτική Εισαγωγή* (μτφρ. Κ. Τσακοπούλου, επιμ.-θεώρηση Α. Τζούμα). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Jauss, H.R. (1995). *Η Θεωρία της Πρόσληψης. Τρία Μελετήματα* (μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος). Αθήνα: Εστία.
- Κανελλόπουλος, Π. & Τσαφταριδής, Ν. (Επιμ.) (2010). *Τέχνη στην Εκπαίδευση, Εκπαίδευση στην Τέχνη: Εξερευνήσεις του Δημιουργικού Ρόλου της Τέχνης στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Νήσος.
- Καντίσκι (1996). *Σημείο – Γραμμή – Επίπεδο: Συμβολή στην Ανάλυση των Ζωγραφικών Στοιχείων*. Αθήνα: Δωδώνη.
- Καρατσινίδου, Χ. (2005). *Η Αναγέννηση του Νοήματος. Ο Μιχαήλ Μπαχτίν και η Σύγχρονη Πολιτισμική Θεωρία*. Αθήνα: Ίνδικτος.
- Κιουρτσάκης, Γ. (1985). *Καρναβάλι και Καραγκιόζης: Οι Ρίζες και οι Μεταμορφώσεις του Λαϊκού Γέλιου*. Αθήνα: Κέδρος.
- Kontopodis, M. & Pourkos, M. (2007). Das Alltagswissen von Jugendlichen über Zeit in der Schule: von Stillstehenden Uhren, Aufeinander Folgenden Blocks u. a. Bildlichen Metaphern (*Η Καθημερινή Γνώση των Εφήβων Σχετικά με το Χρόνο στο Σχολείο: Για τα Σταματημένα Ρολόγια, την Αλληλουχία των Μαθημάτων και Άλλες Ιχνογραφικές Μεταφορές*). Στο B. Fichtner (Ed.), *Zentrum und Peripherie. Kulturen des Lernens (Κέντρο και Περιφέρεια. Πολιτισμοί της Μάθησης)* (σσ. 221-239). Oberhausen: Athena.
- Κουτάντος, Δ. (2010). Έκθεση Φωτογραφίας στο Σπίτι του Πολιτισμού (Ρέθυμνο), *Η Αφρική μας 11.000 Χιλιόμετρα Οδικώς*, Εφημερίδα Ρεθεμνιώτικα Νέα, Αρ. Φύλλου 10.388, σελ. 11, www.rethnea.gr/news/index.php?mact=News.cntnt01_detail.0&cntnt01_articleid=15196&cntnt01_origid=15&cntnt01_returnid=39.
- Κουτάντος, Δ. (2010β). Συμμετοχή σε Ομαδική Έκθεση του Green Project «Η Τρίτη Φύση». Οργάνωση Γκαλερί Α. Αντωνοπούλου στην Αθήνα, υπό την αιγίδα της UNESCO, του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής, του Υπουργείου Πολιτισμού και του Μουσείου Γουλανδρή.

- Κουτάντος, Δ. (2011). *Ο Άνθρωπος που Μεγαλώνει Μέσα μας*, 16 Σεπτεμβρίου 2011. <http://www.eduportal.gr/index.php/articles/paidagogika/264-maninside>
- Kracauer, S. (1983). *Θεωρία του Κινηματογράφου* (μτφρ. Κ. Κούρτοβικ). Αθήνα: Κάλβος.
- Lakoff G. & Johnson M. (2005). *Ο Μεταφορικός Λόγος. Ο Ρόλος της Μεταφοράς στην Καθημερινή μας Ζωή* (μτφρ. Ο. Καλομενίδου). Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Layton, R. (2003). *Η Ανθρωπολογία της Τέχνης* (μτφρ. Φ. Τερζάκης, Επιμ. Μ. Φραγκόπουλος). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Levi-Strauss, C. (1992). *Κοιτάζω, Ακούω, Διαβάζω* (μτφρ. Ε. Τσελέντη). Αθήνα: Γκοβόστη.
- Λότμαν, Γ. (1992). *Αισθητική και Σημειωτική του Κινηματογράφου* (μτφρ. Π. Ζαχοπούλου-Βλάχου). Αθήνα: Θεωρία.
- Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λυδάκη, Α. (2009). *Μέσα από την Κάμερα: Κινηματογράφος και Κοινωνική Πραγματικότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- MacDougall, D. (1998). Συμπαιγνίες του Στιλ. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδής & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 148-160). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Mason, J. (2003). *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας* (μτφρ. Ε. Δημητριάδου, επιμ. Ν. Κυριαζή). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mead, M. (1998). Οπτική Ανθρωπολογία σ' έναν Κόσμο γεμάτο Λέξεις. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδής & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 19-28). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Mishler, E. G. (1996). *Συνέντευξη Έρευνας: Νοηματικό Πλαίσιο και Αφήγημα* (μτφρ. Ν. Ρώντα, επιμ. Γ. Καλομοίρης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπαλάφας, Κ. (2005). *Διαλέξεις για τη Φωτογραφία*. Αθήνα: Ακαδημία Δημιουργικής Φωτογραφίας.
- Μπλάκινγκ, Τ. (1981). *Η Έκφραση της Ανθρώπινης Μουσικότητας* (μτφρ. Μ. Γρηγορίου). Αθήνα: Νεφέλη.
- Νικολακάκης, Γ. (Επιμ. & πρόλογος) (1998). *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδής & Γ. Νικολακάκης). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Ντε Μποττόν, Α. (1997). *Πώς ο Προυστ Μπορεί να Αλλάξει τη Ζωή σου*. (μτφρ. Ι. Ανδρέου). Αθήνα: Πατάκη.
- Ξενάκης, Ι. (2001). *Κείμενα Περί Μουσικής και Αρχιτεκτονικής* (μτφρ. Τ. Πλύτα, Επιμ. Μ. Σολωμός). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Πηγιάνη, Δ. (1988). *Εθνογραφία: Η Μελέτη της Ανθρώπινης Διάστασης στην Κοινωνική και Παιδαγωγική Έρευνα*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Παληκίδης, Α. (2009). *Ο Ρόλος της Εικόνας στα Σχολικά Εγχειρίδια Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1950-2002). Διδακτική, Ιδεολογία και Αισθητική Λειτουργία των Εικόνων*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Πανόπουλος, Π. (Επιμ.) (2005). *Από τη Μουσική στον Ήχο – Εθνογραφικές Μελέτες των S. Feld, M. Roseman & A. Seeger* (μτφρ., εισαγωγή, επίμετρο, Π. Πανόπουλος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παπαντωνιάκης, Γ. (2009). *Θεωρίες Λογοτεχνίας και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις Κειμένων για Παιδιά και Νέους*. Αθήνα: Πατάκης.
- Πασχαλίδης, Γ. & Χοντολίδου, Ε. (Επιμ.) (2001). *Σημειωτική και Πολιτισμός, Τομ Ι: Κουλτούρα, Λογοτεχνία, Επικοινωνία, Τομ ΙΙ: Ιδεολογία, Επιστήμη, Τέχνη, Αρχιτεκτονική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Πεφάνης, Γ.Π. (1999). *Το Θέατρο και τα Σύμβολα – Οι Διαδικασίες Συμβόλισης του Δραματικού Λόγου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πλειός, Γ. (1993). *Κινοούμενη Εικόνα και Καλλιτεχνική Επικοινωνία*. Αθήνα: Δελφίνι.
- Πλειός, Γ. (2001). *Ο Λόγος της Εικόνας: Ιδεολογία και Πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Πλειός, Γ. (2005). *Πολιτισμός της Εικόνας και Εκπαίδευση: Ο Ρόλος της Εικονικής Ιδεολογίας*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Plummer, K. (2000). *Τεκμήρια Ζωής: Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου* (μτφρ. Χ. Λιαναντωνάκη, επιμ. Ν. Κοκοσαλάκης). Αθήνα: Gutenberg.
- Πουρκός, Μ. (2002α). Ο Πολιτισμός του Σκεπτόμενου Σώματος και ο Ρόλος των Χειρονομιών στην Σημειωτική-Επικοινωνιακή Διαδικασία: Προς μια Εναλλακτική Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση. Στο Ν. Πολεμικός & Α. Κοντάκος (Επιμ.), *Μη Λεκτική Επικοινωνία: Σύγχρονες Θεωρητικές και Ερευνητικές Προσεγγίσεις στην Ελλάδα* (σσ. 87-137). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πουρκός, Μ. (2002β). *Οπτική Αντίληψη και Εικόνες: Ο Ρόλος τους στην Αγωγή και την Ανάπτυξη των Παιδιών*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης

- Πανεπιστημίου Κρήτης που έγινε στις 18-20 Οκτωβρίου στο Ρέθυμνο με θέμα «Ψυχοπαιδαγωγική της Προσχολικής Ηλικίας», Τόμος Α', σσ. 258-268.
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.) (2008α). *Ενσώματος Νους, Πλαισιοθετημένη Γνώση και Εκπαίδευση: Προσεγγίζοντας την Ποιητική και τον Πολιτισμό του Σκεπτόμενου Σώματος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.) (2008β). *Προοπτικές και Όρια της Διαλογικότητας στον Μιχαήλ Μπαχτίν: Εφαρμογές στην Ψυχολογία, την Εκπαίδευση, την Τέχνη και τον Πολιτισμό, Τόμος Α*. Ρέθυμνο: Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Πουρκός, Μ. (2008γ). Αναζητώντας το Νόημα του Κειμένου: Μια Εισαγωγή στις Σύγχρονες Προσεγγίσεις της Λογοτεχνικής Κριτικής. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Προοπτικές και Όρια της Διαλογικότητας στον Μιχαήλ Μπαχτίν: Εφαρμογές στην Ψυχολογία, την Εκπαίδευση, την Τέχνη και τον Πολιτισμό, Τόμος Α* (σσ. 189-250). Ρέθυμνο: Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Πουρκός, Μ. (2008δ). Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις της Τέχνης στην Προσέγγιση του L. S. Vygotsky. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Τέχνη-Παιχνίδι-Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις* (σσ. 65-103). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2008ε). Συστατικά Στοιχεία της Αφηγηματικής Διαδικασίας: Βασικές Κριτικές Προσεγγίσεις. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Τέχνη-Παιχνίδι-Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις* (σσ. 401-415). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2008στ). Προσεγγίσεις της Αφήγησης και ο Ρόλος της στην Ηθική Αγωγή και Ανάπτυξη: Προς μια Οικο-Σωματικο-Βιοματική Προσέγγιση και μια Βιοματική, Ευρετική και Διαλογική/Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Τέχνη-Παιχνίδι-Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις* (σσ. 417-431). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2008ζ). Ο Ρόλος της Αφήγησης Προσωπικών Διλημματικών Ιστοριών στην Ηθική και Πνευματική Αγωγή και Ανάπτυξη: Μια Εφαρμογή της Βιοματικής, Ευρετικής και Διαλογικής-Επικοινωνιακής Ψυχοπαιδαγωγικής. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Τέχνη-Παιχνίδι-Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις* (σσ. 433-449). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.) (2009). *Τέχνη-Παιχνίδι-Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2010α). Η Έννοια της Θεωρίας και ο Ρόλος της στην Έρευνα των Κοινωνικών Επιστημών: Οι «Κρίσεις» και τα Βασικά «Παραδείγματα». Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (σσ. 59-130). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2010β). Η Διαμάχη μεταξύ Ποιοτικής και Ποσοτικής Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες: Διευρύνοντας τις Προοπτικές στη Μεθοδολογία και τον Ερευνητικό Σχεδιασμό. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (σσ. 131-176). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2010γ). Η Φαινομενολογική Μέθοδος Έρευνας: Από τη Φιλοσοφική Προοπτική στην Επιστημονική Ποιοτική Έρευνα. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (σσ. 371-412). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2010δ). Θεμελιώδη «Παραδείγματα» στη Θεωρία και Έρευνα της Σύγχρονης Ψυχολογίας: Βασικές Παραδοχές και η Κριτική τους. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (σσ. 77-178). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (2010ε). Η Ποιοτική Μεθοδολογία στην Ψυχολογία και το Ερμηνευτικό «Παράδειγμα»: Η Ψυχολογία ως Ανθρωπιστική Επιστήμη. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα* (σσ. 179-222). Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.) (2011α). *Λογοτεχνία-Διαλογικότητα-Ψυχολογία: Κριτικές Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Διάδραση.
- Πουρκός, Μ. (Επιμ.) (2011β). *Κοινωνικο-Ιστορικο-Πολιτισμικές Προσεγγίσεις στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Πουρκός, Μ. (2011α). Εισαγωγή του Επιμελητή. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Λογοτεχνία-Διαλογικότητα-Ψυχολογία: Κριτικές Προσεγγίσεις* (σσ. 19-32). Αθήνα: Διάδραση.
- Πουρκός, Μ. (2011β). Αντικείμενο και Προσεγγίσεις της Λογοτεχνικής Κριτικής: Η Περίπτωση των Ψυχολογικών Προσεγγίσεων. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Λογοτεχνία-Διαλογικότητα-Ψυχολογία: Κριτικές Προσεγγίσεις* (σσ. 33-88). Αθήνα: Διάδραση.
- Πουρκός, Μ. (2011γ). Η Αφήγηση στην Ψυχολογία: Προς μια Διαλογική Προσέγγιση. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Λογοτεχνία-Διαλογικότητα-Ψυχολογία: Κριτικές Προσεγγίσεις* (σσ. 144-198). Αθήνα: Διάδραση.

- Πουρκός, Μ. (2011δ). *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Μια Εισαγωγή στις Βασικές Έννοιες, Προβληματισμούς και Προσεγγίσεις*. Στο Μ. Πουρκός & Ε. Κατσαρού (Επιμ.), *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση, τη Μάθηση και τη Γνώση* (σσ. 61-101). Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Πουρκός, Μ. (2011ε). *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Μια Εισαγωγή στις Βασικές Έννοιες, Προβληματισμούς και Προσεγγίσεις*. Στο Μ. Πουρκός & Ε. Κατσαρού (Επιμ.), *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση, τη Μάθηση και την Γνώση* (σσ. 61-102). Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Πουρκός, Μ. (2011ζ). Ο Ρόλος της Μεταφοράς στη Γνώση και τη Μάθηση: Προς μια Βιωματική, Ευρετική και Διαλογική-Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική. Στο Μ. Πουρκός & Ε. Κατσαρού (Επιμ.), *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση, τη Μάθηση και την Γνώση* (σσ. 137-152). Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Πουρκός, Μ. & Δαφέρμος, Μ. (Επιμ. & εισαγωγή) (2010α). *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. & Δαφέρμος, Μ. (Επιμ. & εισαγωγή) (2010γ). *Ποιοτική Έρευνα στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Πουρκός, Μ. & Κατσαρού, Ε. (Επιμ. εισαγωγή) (2011). *Βίωμα, Μεταφορά και Πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην Επικοινωνία, την Εκπαίδευση, τη Μάθηση και την Γνώση*. Θεσσαλονίκη: Νησίδες.
- Πουρκός, Μ. & Κοντοπόδης, Μ. (2006). Η Αντίληψη (Κατανόηση) του Χρόνου στις Γλωσσικές και Ιχνογραφικές Μεταφορές των Εφήβων. *Επιστήμες Αγωγής*, 3, 83-98.
- Πουρκός, Μ. & Κοντοπόδης, Μ. (2010). Η Αντίληψη (Κατανόηση) του Χρόνου στις Γλωσσικές και Ιχνογραφικές Μεταφορές των Εφήβων». Στο Σ. Κανελλάκη, Κ. Μαριδάκη-Κασσωτάκη & Β. Παπαβασιλείου (Επιμ.), *Διεργασίες Σκέψης στο Σχολείο και το Περιβάλλον* (σσ. 55-78). Αθήνα: Πεδίο.
- Pourkos, M. (Ed.) (2008). *Perspectives and Limits of Dialogism in Mikhail Bakhtin: Applications in Psychology, Art, Education and Culture, Volume 2*. Rethymnon: Department of Preschool Education of the University of Crete.
- Προυστ, Μ. (2008). *Αναζητώντας το Χαμένο Χρόνο* (μτφρ. Π. Ζάννα). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Ράμφορ, Σ. (2003). *Μεταφυσική του Κάλλους. Αφήγησης της Ελληνικής πτήσεως από το Φαίδρο του Πλάτωνα και τις Πραγματείες του Πλωτίνου περί Ωραίου, στο Μυστικό Ύψος της Φιλοκαλίας των Ιερών Νηπτικών*. Αθήνα: Αρμός.
- Ράμφορ, Σ. (2009). Ο Στέλιος Ράμφορ Ερμήνευσε τον Πλατωνικό Διάλογο «Συμπόσιο» (1-15), Ίδρυμα Θεοχαράκη, http://www.antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=553:-lr-1-15&catid=174:2008-11-13-12-54-00&Itemid=344.
- Ριβέλλης, Π. (1996-1997). *Η Τέχνη της Φωτογραφίας* (13 Εκπομπές). ΕΡΤ Ταινιοθήκη Τηλεόρασης.
- Robertson-Egan, A. & Bloome, D. (Επιμ.) (2001). *Γλώσσα και Πολιτισμός. Οι Μαθητές/-τριες ως Ερευνητές/-τριες* (μτφρ. Μ. Καραλή). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Rouch, J. (1998). Η Κάμερα και ο Άνθρωπος. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ., εισαγωγή), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ. Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (σσ. 76-100) (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Ruby, J. (1998). Η Εθνογραφία σαν Οφθαλμαπάτη: Φίλμ και Ανθρωπολογία. Στο Γ. Νικολακάκης (Επιμ. & πρόλογος), *Εθνογραφικός Κινηματογράφος και Ντοκιμαντέρ: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* (μτφρ. Β. Μπαρδή & Γ. Νικολακάκης) (σσ. 161-173). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Sadoul, G. (1960). *Η Ιστορία του Κινηματογράφου* (μτφρ. Α. Μοσχοβάκης). Αθήνα: Φέξη.
- Σάλλα, Τ. (2008). *Καλλιτεχνική Παιδεία και Παιδαγωγικά Συστήματα*. Αθήνα: Νήσος.
- Selden, R. (Επιμ.) (2004). *Από τον Φορμαλισμό στον Μεταδομισμό* (θεώρηση μτφρ. Μ. Πεχλιβάνος & Μ. Χρυσανθόπουλος). Αθήνα: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Σέμογλου-Κωνσταντινίδου, Ο. (Επιμ.) (2005). *Εικόνα και Παιδί. Icon and Child*. Θεσσαλονίκη: Cannot not design publications.
- Σταυρίδης, Σ. (1990). *Η Συμβολική Σχέση με το Χώρο – Πώς οι Κοινωνικές Αξίες Διαμορφώνουν και Ερμηνεύουν τον Χώρο*. Αθήνα: Κάλβος.
- Τζιόβας, Δ. (1980). *Μετά την Αισθητική*. Αθήνα: Γνώση.
- Τζιόβας, Δ. (2007). *Ο Άλλος Εαυτός: Ταυτότητα και Κοινωνία στη Νεοελληνική Πεζογραφία*. Αθήνα: Πόλις.
- Τσατσούλης, Δ. (2000). *Η Γλώσσα της Εικόνας – Σουρρεαλιστικά Παίγνια και Κοινωνιοσημειωτικές Αναγνώσεις με Αφορμή τη Φωτο-γραφία του Raoul Ubac*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τσιώλης, Γ. (2006). *Ιστορίες Ζωής και Βιογραφικές Αφηγήσεις. Η Βιογραφική Προσέγγιση στην Κοινωνιολογική Ποιοτική Έρευνα* (πρόλογος Ρ. Alheit). Αθήνα: Κριτική.
- Vygotsky, L. S. (1988). *Σκέψη και Γλώσσα* (μτφρ. Μ. Αντζελίνα). Αθήνα: Γνώση.

- Vygotsky, L. S. (2008α). Αισθητική Παιδεία (μτφρ. Μ. Πουρκός & Ι. Λεκάκη, από το βιβλίο του L. Vygotsky, *Educational Psychology*, pp. 241-271). Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις της Τέχνης, του Παιχνιδιού και της Αφήγησης* (σσ. 105-140). Αθήνα: Ατραπός.
- Vygotsky, L. S. (2008β). Τέχνη και Ζωή (μτφρ. Μ. Πουρκός, από το βιβλίο του Vygotsky *The Psychology of Art*, pp. 240-261). Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις της Τέχνης, του Παιχνιδιού και της Αφήγησης* (σσ. 141-167). Αθήνα: Ατραπός.
- Vygotsky, L. S. (2008γ). Η Τέχνη ως Κάθαρση (μτφρ. Μ. Πουρκός, από το βιβλίο του Vygotsky *The Psychology of Art*, pp. 199-216). Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις της Τέχνης, του Παιχνιδιού και της Αφήγησης* (σσ. 169-194). Αθήνα: Ατραπός.
- Vygotsky, L. S. (2008δ). Σχετικά με το Πρόβλημα της Ψυχολογίας της Δημιουργικής Εργασίας του Ηθοποιού (μτφρ. Μ. Πουρκός, από το βιβλίο *The Collected Works of L.S. Vygotsky*, Vol. 6, pp. 237-244). Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις της Τέχνης, του Παιχνιδιού και της Αφήγησης* (σσ. 195-207). Αθήνα: Ατραπός.
- Φωρ, Ε. (1993α). *Ιστορία της Τέχνης. Η Αρχαία Τέχνη*. (μτφρ. Β. Τομανάς και Ι. Βιγγοπούλου). Αθήνα: Εξάντας.
- Φωρ, Ε. (1993β). *Ιστορία της Τέχνης. Η Τέχνη του Μεσαίωνα*. (μτφρ. Β. Τομανάς). Αθήνα: Εξάντας.

ΜΙΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕ ΤΟΝ ΔΙΑΒΟΛΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ

Ανοιχτή επιστολή από τον καθηγητή Βιοχημείας του πανεπιστημίου Brandeis, Gregory A. Petsko, προς τον πρόεδρο του αμερικανικού πανεπιστημίου State University of New York at Albany, George M. Philip, αναφορικά με την απόφαση του τελευταίου να καταργήσει όλους τους τομείς ανθρωπιστικών και κλασικών σπουδών του πανεπιστημίου, στις αρχές του ακαδημαϊκού έτους 2010/11.

Αγαπητέ πρόεδρε Φίλιπ,

Υποθέτω πως το τελευταίο πράγμα που θέλετε αυτή τη στιγμή είναι τα παράπονα κάποιου, που δε σχετίζεται με το πανεπιστήμιο, σχετικά με την απόφασή σας. Αν υποστηρίξετε πως δεν μπορώ να γνωρίζω πραγματικά όλες τις πτυχές του ζητήματος, από τη στιγμή που δεν έχω καμία σχέση με το State University, δε θα διαφωνήσω. Αλλά δεν μπορώ να αφήσω κάτι τέτοιο να περάσει έτσι, απλά, χωρίς να διατυπώσω τη γνώμη μου. Τουλάχιστον πιστεύω πως, όταν τελειώσω, θα είστε σε θέση να καταλάβετε το γιατί.

Πριν από λίγο καιρό ανακοινώσατε την κατάργηση των τμημάτων Γαλλικών, Ιταλικών, Κλασσικών, Ρωσικών και Θεατρικών Σπουδών. Αναφέρατε πολλούς λόγους για την απόφασή σας, μεταξύ των οποίων και το γεγονός πως πλέον «συγκριτικά, εγγράφονται λιγότεροι φοιτητές σε αυτά τα προγράμματα». Φυσικά η απόφασή σας ήταν επίσης, και ίσως κατά κύριο λόγο, μια απόφαση μείωσης κόστους - στην πραγματικότητα δηλώσατε πως αυτή η απόφαση μπορεί να μην ήταν αναγκαία αν το πολιτειακό νομοθετικό σώμα είχε εγκρίνει ένα νομοσχέδιο το οποίο θα επέτρεπε στο πανεπιστήμιό σας να ορίσει το ποσό των διδάκτρων του. Τέλος, υποστηρίξατε πως οι ανθρωπιστικές σπουδές απομυζούσαν πόρους από το ίδρυμα σε αντίθεση με τις θετικές επιστήμες, οι οποίες φέρνουν χρήμα με τη μορφή χορηγιών και συμβολαίων.

Ας εξετάσουμε λεπτομερώς τόσο αυτά όσο και άλλα σημεία της αιτιολόγησής σας γιατί νομίζω πως, αν το κάνουμε, θα γίνει ξεκάθαρο πως τα γεγονότα στα οποία στηρίζονται έχουν κάποιες σημαντικές πτυχές οι οποίες δεν καλύπτονται στην ανακοίνωσή σας. Πρώτα απ' όλα το ζήτημα των εγγραφών. Είμαι σίγουρος πως σχετικά λιγότεροι φοιτητές παρακολουθούν μαθήματα σε αυτά τα αντικείμενα όπως όντως δηλώσατε. Δεν θα ήταν πολλοί ούτε και την εποχή που ήμουν εγώ φοιτητής, αν τα πανεπιστήμια δεν απαιτούσαν από τους φοιτητές να επιλέγουν μαθήματα από μια ευρεία γκάμα ακαδημαϊκών αντικειμένων (ανθρωπιστικές σπουδές, κοινωνικές επιστήμες, καλές τέχνες, φυσικές επιστήμες) καθώς και να αποκτήσουν επάρκεια σε τουλάχιστον μια ξένη γλώσσα. Βλέπετε, ο λόγος για τον οποίο οι σχολές των ανθρωπιστικών σπουδών έχουν χαμηλό ποσοστό εγγραφών δεν είναι επειδή οι φοιτητές σήμερα τρελαίνονται για μαθήματα πιο σχετικά με το αντικείμενό τους, είναι το ότι διοικητικά στελέχη σαν κι εσάς, καθώς και το υποτακτικό διδακτικό προσωπικό, έχετε σταματήσει να θέτετε ως προαπαιτούμενο την ευρεία επιλογή μαθημάτων και έχετε επιτρέψει στους φοιτητές να επιλέγουν τα δικά τους ακαδημαϊκά προγράμματα - κάτι που θεωρώ πως ακυρώνει τελείως το καθήκον του πανεπιστημιακού προσωπικού ως διδάσκοντες και μέντορες. Μπορείτε να επιλύσετε το πρόγραμμα των εγγραφών άμεσα με το να θεσπίσετε ένα βασικό υποχρεωτικό πρόγραμμα σπουδών το οποίο θα περιλαμβάνει ένα μεγάλο εύρος μαθημάτων.

Οι νέοι άνθρωποι, σε μεγάλο βαθμό, δεν έχουν ακόμα αποκτήσει τη σοφία εκείνη, η οποία θα τους παρείχε τη δυνατότητα να επιλέγουν ελεύθερα χωρίς να κάνουν λανθασμένες επιλογές. Στην πραγματικότητα χωρίς σοφία είναι δύσκολο για όλους τους ανθρώπους να επιλέξουν ελεύθερα. Νομίζω πως πουθενά αλλού δεν έχει παρουσιαστεί αυτή την ιδέα καλύτερα, από το πέμπτο κεφάλαιο του σημαντικού έργου του Ντοστογιέφσκι Οι Αδερφοί Καραμαζόφ, στην παραβολή του Μεγάλου Ιεροεξεταστή. Στην παραβολή αυτή ο Χριστός επιστρέφει στη γη και συγκεκριμένα στη Σεβίλη στην εποχή της Ιεράς Εξέτασης. Πραγματοποιεί αρκετά θαύματα αλλά συλλαμβάνεται από τους Ιεροεξεταστές και καταδικάζεται να καεί στην πυρά. Ο Μέγας Ιεροεξεταστής Τον επισκέπτεται στο κελί του για να του πει πως η Εκκλησία δεν Τον χρειάζεται πλέον. Το σημαντικό τμήμα του κειμένου είναι

το σημείο όπου ο Ιεροεξεταστής του εξηγεί γιατί. Ο Ιεροεξεταστής λέει πως ο Ιησούς αρνήθηκε τους τρεις πειρασμούς του Σατανά στην έρημο για χάριν την ελευθερίας αλλά πιστεύει πως ο Ιησούς έχει κρίνει λανθασμένα την ανθρώπινη φύση. Με το να δώσει στους ανθρώπους το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής ο Χριστός καταδίκασε την ανθρωπότητα σε μια ζωή μαρτυρίου. Μονάχα αυτό το κεφάλαιο, το οποίο βρίσκεται σε ένα αρκετά μεγαλύτερο βιβλίο, αποτελεί από μόνο του ένα από τα μεγαλύτερα έργα της σύγχρονης λογοτεχνίας. Θα βρίσκατε πολλά μέσα σε αυτό που θα σας έκαναν να προβληματιστείτε. Είμαι σίγουρος πως το διδακτικό προσωπικό του τμήματος Ρωσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου σας θα σας μιλούσε με χαρά για αυτά τα ζητήματα - εάν είχατε τμήμα Ρωσικών Σπουδών, κάτι που φυσικά πλέον δεν έχετε.

Έπειτα υπάρχει το ερώτημα για το αν η απραξία του πολιτειακού νομοθετικού σώματος δεν σας έδωσε άλλη επιλογή. Είμαι σίγουρος πως είναι σοβαρά τα προβλήματα που έχετε να αντιμετωπίσετε στον προϋπολογισμό σας. Είναι σίγουρα σοβαρά και στο Πανεπιστήμιο Brandeis όπου εργάζομαι. Και εμείς επίσης αναγκαστήκαμε να λάβουμε κρίσιμες στρατηγικές αποφάσεις καθώς τα έσοδά μας δεν ήταν πλέον σε θέση να καλύψουν τα έξοδα. Αλλά αποφύγαμε τα δρακόντεια -και αυταρχικά - μέτρα σας και μια ομάδα του τμήματός μας, με τη βοήθεια όλων των μερών του πανεπιστημίου, κατάφερε να επεξεργαστεί ένα σχέδιο με το οποίο μπορούμε να κάνουμε περισσότερα με λιγότερους πόρους. Δε λέω πως μπορούν όλες οι λεπτομέρειες της λύσης που επιλέξαμε να ταιριάζουν στο ίδρυμά σας αλλά η διαδικασία σίγουρα θα μπορούσε. Διοργανώσατε μια συνάντηση στην πόλη αλλά ήταν για να συζητήσετε το σχέδιό σας και όχι για να αφήσετε το πανεπιστήμιο να δημιουργήσει το δικό του. Και οργανώσατε τη συνάντηση αυτή μια Παρασκευή βράδυ, μια μέρα που λίγοι φοιτητές ή διδακτικό προσωπικό θα μπορούσαν να παρευρεθούν. Για να υπερασπιστείτε τη θέση σας είπατε πως ήταν μια ακατάλληλη στιγμή και υποστηρίζατε πως «κλήρχε περιορισμένη διαθεσιμότητα μεγάλων κατάρλληλων χώρων». Το βρίσκω ιδιαίτερα απροσδόκητο αυτό. Αν ο Πρόεδρος του Brandeis ήθελε άμεσα μια αίσουσα διδασκαλίας τότε θα έβρισκε μία. Υποθέτω δεν έχετε πολύ επιρροή στο πανεπιστήμιό σας.

Μου φαίνεται πως ο τρόπος με τον οποίο διαχειριστήκατε την κατάσταση δε θα μπορούσε να αποξενώσει περισσότερο σχεδόν τους πάντες στην πανεπιστημιούπολη σας. Στη θέση σας θα έκανα το παν για να το αποφύγω αυτό. Δε θα ήθελα να καταλήξω στον 9ο λάκκο του 8ου Κύκλου της Κόλασης, όπου ο Δάντης, ο μεγάλος ιταλός ποιητής του 14ου αιώνα, τοποθέτησε εκείνους που σπέρνουν τη διχόνοια. Εκεί, καθώς αγωνίζονται να βγουν από το λάκκο για όλη την αιωνιότητα, ένας δαίμονας διαμελίζει τα σώματά τους, όπως αυτοί διαμέλισαν άλλους όσο ζούσαν.

Η Κόλαση είναι το πρώτο βιβλίο της Θείας Κωμωδίας του Δάντη, ένα από τα σημαντικότερα έργα του ανθρώπινου πνεύματος. Υπάρχουν τόσα πολλά που μπορείτε να διασχείτε από αυτό σε σχέση με την αδυναμία και την απερισκεψία του ανθρώπου. Το διδακτικό προσωπικό του τμήματος Ιταλικών Σπουδών θα χαίροταν να σας αποκαλύψει τα μυστικά του - αν είχατε τμήμα Ιταλικών Σπουδών, κάτι που φυσικά πλέον δεν έχετε.

Και αλήθεια πιστεύετε πως εκείνο το διδακτικό και διοικητικό προσωπικό που επικρότησε τη ρεαλιστική στάση σας (κατά ένα μέρος, πιστεύω, επειδή ένιωσαν ανακούφιση που δεν χτύπησε για αυτούς η καμπάνα) θα σας στηρίξει με την ίδια θερμότητα; Μου έρχεται στο νου ο μύθος του Αισώπου με τους ταξιδιώτες και την αρκούδα: δύο άνδρες περπατούσαν μέσα στο δάσος όταν ξαφνικά μια αρκούδα πετάχτηκε μέσα από τα δέντρα. Ο ένας από τους ταξιδιώτες έτυχε να βρίσκεται μπροστά, οπότε έπιασε το κλαδί ενός δέντρου, σκαρφάλωσε και κρύφτηκε ανάμεσα στα φύλλα. Ο άλλος, ο οποίος βρισκόταν αρκετά πίσω, έπεσε, ακίνητος, με το πρόσωπο του μέσα στο χώμα. Η αρκούδα ήρθε δίπλα του, έβαλε το ρύγχος της στο αυτί του και άρχισε να τον μυρίζει. Αλλά τελικά με ένα βρυχηθμό η αρκούδα γύρισε και έφυγε γιατί οι αρκούδες δεν αγγίζουν ψόφιο κρέας. Τότε ο συνταξιδιώτης του κατέβηκε από το δέντρο και πήγε δίπλα του και τον ρώτησε γελώντας: «Τι ψιθύρισε η αρκούδα στο αυτί σου;» «Μου είπε ποτέ να μην εμπιστευόμουν ένα φίλο που σε εγκαταλείπει την ώρα που τον έχεις ανάγκη».

Ήταν ο πρώτος μύθος που έμαθα και αποτελεί ένα σημαντικό μάθημα για τη ζωή για κάθε πρωτοετή φοιτητή κλασσικών σπουδών. Υπάρχουν εκατοντάδες ακόμα μύθοι του Αισώπου,

εξίσου απολαυστικοί - και διαφωτιστικοί. Το διδακτικό προσωπικό του τμήματος Κλασσικών Σπουδών με χαρά θα σας μιλούσε γι' αυτούς - αν είχατε τμήμα Κλασσικών Σπουδών, κάτι που φυσικά πλέον δεν έχετε.

Όσο για το επιχείρημα πως οι ανθρωπιστικές σπουδές δεν φέρνουν χρήματα, υποθέτω είναι αλήθεια, αλλά μου φαίνεται πως αποτελεί εσφαλμένη αντίληψη η ιδέα πως ένα πανεπιστήμιο θα πρέπει να λειτουργεί σαν επιχείρηση. Δε λέω πως δε θα πρέπει να έχει συνετή διαχείριση, αλλά η ιδέα πως κάθε πανεπιστήμιο θα πρέπει να αυτοσυντηρείται είναι μια ιδέα που έρχεται σε σύγκρουση με τον ίδιο τον ρόλο του πανεπιστημίου. Φαίνεται πως εκτιμάτε προγράμματα σχετικά με την επιχειρηματικότητα - και πρακτικά μαθήματα τα οποία μπορεί να παράγουν καινοτόμο έργο για το οποίο θα έχετε την πνευματική ιδιοκτησία - περισσότερο από «παλιομοδίτικα» προγράμματα σπουδών. Αλλά τα πανεπιστήμια δεν είναι μόνο για να ανακαλύπτουν και να κεφαλαιοποιούν τη νέα γνώση. Οφείλουν επίσης να διατηρούν τη γνώση από το να χαθεί στο πέρασμα του χρόνου και αυτό είναι κάτι το οποίο απαιτεί χρηματική επένδυση. Υπάρχουν καλοί λόγοι οι οποίοι μπορούν να δείξουν πως αυτό που φαίνεται απαρχαιωμένο σήμερα μπορεί να αποκτήσει ζωτική σημασία στο μέλλον. Θα σας δώσω δύο παραδείγματα. Το πρώτο είναι η επιστήμη της ιολογίας, η οποία τη δεκαετία του '70 ξεψυχούσε καθώς ο κόσμος είχε πειστεί πως οι μολυσματικές ασθένειες δεν αποτελούσαν πλέον σημαντικό πρόβλημα υγείας στον ανεπτυγμένο κόσμο, ενώ άλλα αντικείμενα έρευνας, όπως η μοριακή βιολογία, ήταν περισσότερο «σέξι». Έπειτα, στις αρχές της δεκαετίας του '90 ένα μικρό προβληματάκι με το όνομα AIDS έγινε το πιο σημαντικό αντικείμενο προβληματισμού στον κόσμο σχετικά με την υγεία. Ο ιός που προκαλεί το AIDS αρχικά απομονώθηκε και χαρακτηρίστηκε από τα Εθνικά Ιδρύματα Υγείας των ΗΠΑ και το Ινστιτούτο Παστέρ στη Γαλλία, επειδή ήταν από τα λίγα εκείνα ιδρύματα τα οποία διατηρούσαν ακόμα εύρωστα προγράμματα ιολογίας. Έτσι το δεύτερο παράδειγμά μου να σας είναι πιο οικείο. Οι σπουδές Μέσης Ανατολής, συμπεριλαμβανομένων σπουδών όπως αυτών της Αραβικής και Περσικής γλώσσας, ήταν ένα ελάχιστο «καυτό» αντικείμενο σπουδών στις περισσότερες πανεπιστημιούπολεις τη δεκαετία του '90. Έπειτα ήρθε η 11η Σεπτεμβρίου του 2001. Ξαφνικά όλοι συνειδητοποίησαν πως χρειάζομαστε περισσότερο κόσμο που να είναι σε θέση να καταλαβαίνει το τι γίνεται σε εκείνο το μέρος του πλανήτη και, κυρίως, να κατανοεί τη μουσουλμανική κουλτούρα. Εκείνα τα πανεπιστήμια τα οποία διατήρησαν τα τμήματα Μεσανατολικών Σπουδών, ακόμα και στη φάση που είχαν μειωμένα ποσοστά εγγραφών, ξαφνικά απέκτησαν τεράστια σημασία. Εκείνα τα οποία δεν είχαν... υποθέτω αντιλαμβάνεστε.

Γνωρίζω πως ένα από τα επιχειρήματά σας είναι πως δε γίνεται ένα μέρος να προσπαθεί να κάνει τα πάντα. Λέτε: «Ας αφήσουμε άλλα ιδρύματα να έχουν σημαντικά προγράμματα Κλασσικών και Θεατρικών Σπουδών, εμείς θα εστιάσουμε στο να προετοιμάσουμε φοιτητές για τον πραγματικό κόσμο». Λοιπόν, θέλω να πιστεύω πως ήδη σας έδειξα πως ο πραγματικός κόσμος είναι αρκετά ευμετάβλητος στο τι χρειάζεται. Ο καλύτερος τρόπος για να είναι ο κόσμος προετοιμασμένος για το ξαφνικό σοκ που μια αλλαγή μπορεί να προκαλέσει είναι να έχει μια παιδεία όσο το δυνατόν ευρύτερη, γιατί αυτό που σήμερα βρίσκεται σε τέλμα μπορεί να αποτελέσει το καυτό αντικείμενο του αύριο. Και η διεπιστημονική έρευνα, η οποία είναι στη μόδα αυτόν τον καιρό, είναι δυνατή μόνο όταν ο κόσμος δεν έχει πολύ εξειδικευμένη εκπαίδευση. Αν τίποτα από αυτά δε σας πείθει τότε είμαι πρόθυμος να σας επιτρέψω να μεταστρέψετε το ίδρυμα σας σε ένα μέρος το οποίο ειδικεύεται στην παροχή εξειδικευμένης γνώσης, αλλά μόνο αν πάψετε να το αποκαλείτε πανεπιστήμιο και να χαρακτηρίζετε τον εαυτό σας Πρόεδρό του. Βλέπετε, η αγγλική λέξη university (πανεπιστήμιο) προέρχεται από τη λατινική «universitas» η οποία αναφέρεται στο «σύνολο». Δεν μπορείτε να είστε ένα πανεπιστήμιο χωρίς να έχετε ένα ακμαίο πρόγραμμα ανθρωπιστικών σπουδών. Θα πρέπει να χαρακτηρίσετε το ίδρυμά σας ως μια εμπορική σχολή ή, ίσως, μια επαγγελματική σχολή, αλλά όχι ως πανεπιστήμιο. Όχι πλέον.

Αδυνατώ πλήρως να δεχτώ πως δεν είχατε άλλη εναλλακτική. Είναι δουλειά σας ως Πρόεδρος να βρίσκετε τρόπους επίλυσης των προβλημάτων οι οποίοι δεν απαιτούν τον ακρωτηριασμό υγιών τμημάτων. Ο Βολτέρος είπε πως κανένα πρόβλημα δεν μπορεί να αντισταθεί στην επίθεση της δημιουργικής σκέψης. Ο Βολτέρος, το πραγματικό όνομα του

οποίου ήταν Φρανσουά Μαρί Αρουνέ, είχε πολλά ζουμερά, πνευματώδη και λαμπρά πράγματα να πει. (η αγαπημένη μου φράση του είναι εκείνη που λέει πως «ο Θεός είναι ένας κωμικός που παίζει για ένα κοινό το οποίο φοβάται να γελάσει»). Πολλά από αυτά που έγραψε θα σας είναι χρήσιμα. Είμαι σίγουρος πως το διδακτικό προσωπικό του τμήματος Γαλλικών Σπουδών θα χαίρόταν να σας αποκαλύπτει τα μυστικά των γραπτών του - αν είχατε τμήμα Γαλλικών Σπουδών, κάτι που φυσικά πλέον δεν έχετε.

Υποθέτω δε θα έπρεπε να με εκπλήσσει το γεγονός ότι έχετε δυσκολία να αντιληφθείτε τη σημασία της διατήρησης προγραμμάτων σπουδών τα οποία δεν είναι στη μόδα ή δίνουν την εντύπωση «νεκρών» αντικειμένων. Από το βιογραφικό σας βλέπω πως δεν έχετε διδακτορικό ή κάποιο αντίστοιχο πτυχίο και δεν έχετε διδάξει ποτέ πραγματικά ούτε έχετε κάνει έρευνα σε κάποιο πανεπιστήμιο. Ίσως το δικό μου παρελθόν να σας φανεί ενδιαφέρον. Ξεκίνησα για ένα πτυχίο στις Κλασσικές Σπουδές (classics major). Σήμερα είμαι καθηγητής Βιοχημείας και Χημείας. Από όλα τα μαθήματα που παρακολούθησα κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών μου σπουδών εκείνα που με ωφέλησαν περισσότερο κατά τη διάρκεια της καριέρας μου σαν επιστήμονα ήταν τα μαθήματα στις κλασσικές σπουδές, στις καλές τέχνες, στην ιστορία, την κοινωνιολογία και την αγγλική λογοτεχνία. Αυτά τα μαθήματα δε με βοήθησαν απλά να εκτιμήσω περισσότερο την κουλτούρα μου, με βοήθησαν ακόμα στο να σκέφτομαι, να αναλύω και να γράφω καλύτερα. Κανένα από τα μαθήματα θετικών επιστημών δε μου το προσέφερε αυτό.

Ένα από τα πράγματα που κάνω σήμερα είναι να γράφω μια μηνιαία στήλη σχετικά με την επιστήμη και την κοινωνία. Το κάνω αυτό πάνω από μια δεκαετία και με χαρά μπορώ να πω πως φαίνεται να αρέσει σε μερικούς ανθρώπους. Αν έτυχε να καταλήξω σε κάποιες διορατικές παρατηρήσεις σας διαβεβαιώ πως αυτό οφείλεται τελείως στο γεγονός πως παρακολούθησα ανθρωπιστικές σπουδές και στην αγάπη μου για την τέχνη.

Ένα από τα πράγματα για τα οποία έχω γράψει είναι ο τρόπος με τον οποίο η γονιδιωματική αλλάζει τον κόσμο στον οποίο ζούμε. Η ικανότητά μας να ελέγχουμε το ανθρώπινο γονιδίωμα πρόκειται να θέσει μερικά από τα πιο δύσκολα ερωτήματα στην ιστορία της ανθρωπότητας μέσα στις επόμενες δεκαετίες, μεταξύ των οποίων και το ερώτημα του τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος. Αυτό δεν είναι μόνο ένα ερώτημα που αφορά την επιστήμη, είναι ένα ερώτημα η απάντηση του οποίου απαιτεί τη συμβολή διαφορετικών σφαιρών ανθρώπινης σκέψης μεταξύ των οποίων -και κυρίως- τη συμβολή των ανθρωπιστικών σπουδών. Η επιστήμη η οποία μένει ανεπηρέαστη από την ανθρώπινη καρδιά και το ανθρώπινο πνεύμα είναι στείρα, ψυχρή και εγωκεντρική. Είναι επίσης χωρίς φαντασία: κάποιες από τις καλύτερες επιστημονικές μου ιδέες προήλθαν από σκέψη και διάβασμα πάνω σε πράγματα τα οποία φαινομενικά δεν έχουν καμία σχέση με την επιστήμη. Αν έχω δίκιο στο ότι το ερώτημα σχετικά με το τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος θα αποτελέσει το κεντρικό ζήτημα της εποχής μας, τότε τα πανεπιστήμια που είναι καλύτερα εξοπλισμένα για να το αντιμετωπίσουν, σε όλες τις πτυχές του, θα είναι τα πιο σημαντικά ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης στο μέλλον. Μόλις κάνετε σαφές το ότι το δικό σας δε θα ανήκει σε αυτά.

Κάποιοι από τους υποστηρικτές σας ισχυρίζονται πως όλο αυτό είναι ένας θαυμάσιος ελιγμός από την πλευρά σας - ένας εξαισίοσις πολιτικός ελιγμός ο οποίος στοχεύει να σοκάρει το νομοθετικό σώμα ώστε να δώσει στο ίδρυμά σας αρκετούς πόρους ώστε να διατηρηθούν σε λειτουργία τα τμήματα. Αυτή θα ήταν σίγουρα μια μακιαβελική κίνηση (άλλος ένας σημαντικός συγγραφέας, αλλά και πάλι, δε θα έχετε τμήμα Ιταλικών Σπουδών για να μιλήσει γι' αυτόν) αλλά δεν είμαι σίγουρος αν θα ήταν έξυπνη κίνηση. Αν σκοπεύατε σε κάτι τέτοιο θα έπρεπε να είχατε διοργανώσει τη συνάντηση στην πανεπιστημιούπολη όταν όλοι όσοι σχετίζονται με το πανεπιστήμιο θα μπορούσαν να παρευρεθούν, σε ένα μέρος που θα μπορούσε να έρθει ο τύπος. Αυτός είναι ο τρόπος για να πιέσετε ένα μάτσο πολιτικούς. Διακηρύσσετε τη δράση σας στα σκαλιά της πολιτειακής βουλής, δεν το ψιθυρίζετε στα κλεφτά μέσα στη νύχτα όταν το ίδρυμα δεν ασχολείται καν.

Όχι, νομίζω απλά προσπαθούσατε να ισοσκελίσετε τον προϋπολογισμό σας σε βάρος τμημάτων που τα θεωρείτε αδύναμα, παρωχημένα και ανίσχυρα. Νομίζω πως με τον καιρό θα ανακαλύψετε πως έχετε συνάψει μια φασουστική συμφωνία. Φάουστ είναι ο τίτλος ενός χαρακτήρα από το ομώνυμο θεατρικό έργο του Γκαίτε. Γράφτηκε περίπου το 1800 αλλά

ακόμα προσελκύει το μεγαλύτερο κοινό από κάθε άλλο θεατρικό έργο που ανεβαίνει στη Γερμανία. Είναι η ιστορία ενός διανοούμενου που κάνει μια συμφωνία με τι διάβολο. Ο διάβολος του υπόσχεται πως θα εκπληρώσει κάθε του επιθυμία για όσο ζει. Σε αντάλλαγμα ο διάβολος θα πάρει... ε, εντάξει είμαι σίγουρος πως ξέρετε πως λειτουργούν αυτές οι συμφωνίες. Αν είχατε ένα τμήμα Θεατρικών Σπουδών, κάτι που φυσικά δεν έχετε, θα μπορούσατε να τους ζητήσετε να ανεβάσουν μια παράσταση του έργου για να δείτε τι γίνεται στη συνέχεια. Έχει τρομακτικά μεγάλη σχέση με τη δική σας κατάσταση. Βλέπετε, ο Γκαίτε πίστευε πως ο άνθρωπος δεν θα έχει κανένα κέρδος αν πουλήσει την ψυχή του ακόμα και για όλα τα πλούτη του κόσμου. Αυτή είναι όλος ο κόσμος, Πρόεδρε Φίλιπ, και όχι κάποιος ισοσκελισμένος προϋπολογισμός. Αν και, για να είμαι δίκαιος, δεν έχετε πουλήσει τη ψυχή σας. Μόνο τη ψυχή του ιδρύματός σας.

Με (όχι και τόσο ιδιαίτερη) εκτίμηση,

Gregory A. Petsko

Πηγή: genomebiology.com (Η μετάφραση έγινε από τον Μιχάλη Ζωντό, για το μεταφραστικό project του Tvxs).

